

A XVI-XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái

Budapest, 1995. december 5.
MKE Társadalomtudományi Szekció

TARTALOM

**Előszó „A XVI-XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái” c.
konferencia dokumentumaihoz**

**Wojtilláné Salgó Ágnes: A régi könyvek számítógépes feldolgozásának főbb problémái a
nemzetközi gyakorlat tükrében**

**Bart Op de Beeck: The cataloguing of old and rare Books in the Royal Library and some
remarks on other Belgian libraries**

**Régi és ritka könyvek feldolgozása a Királyi Könyvtárban és néhány észrevétel más
belga könyvtárakról**

Pojjákné Vásárhelyi Judit: Régi hazai nyomtatványok adatbázisainak elvei

**Barabás László Barna - Farkas Gábor Farkas: Egy adatbázis lehetősége az Egyetemi
Könyvtár legrégebbi állományában**

**Káldos János - Rozsonдай Marianne: Kísérlet az MTAK régi könyveinek számítógépes
feldolgozására, különös tekintettel az ősnymtatványokra**

**Varga András - Keveházi Katalin: Régi könyvek számítógépes feldolgozása a JATE
Központi Könyvtárában**

Csúri Károlyné: Megalkuvások egy gyűjtemény számítógépes feldolgozásában

**Boros István: A XV-XVIII. századi nyomtatványok feldolgozása a Kalocsai Főszékes-
egyházi Könyvtárban**

Nagy Csaba: A „Corpus Iuris Hungarici” feltárása az Országgyűlési Könyvtárban

Forrai Márta: A zalai Zichy-család könyvtára

Rozsonдай Béla: Gondolatok és kérdések a régi könyvek számítógépes feldolgozásáról

**„A XVI-XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái” c.
konferencia résztvevőinek jegyzéke**

Előszó

„A XVI-XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái” c. konferencia dokumentumaihoz

A régi könyvek számítógépes feldolgozása a történeti értékű könyvgyűjtemények fontos részét teszi hozzáférhetőbbé azáltal, hogy adataikat, jellemzőiket fizikai közelségbe hozza, például számítógépes hálózat útján.

Magyarországon jelenleg a különféle számítógépes rendszerekben a modern könyvanyag feldolgozásáról vannak tapasztalatok. Elsősorban Németországban, de Európa más országaiban is komoly gyakorlati ismeret halmozódott fel a XVI-XVIII. századi nyomtatványok feldolgozása terén.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Társadalomtudományi szekciója felkarolta a fentiekben vázolt tárgykörben rendezendő szakmai tanácskozás tervét. Meggyőződünk a konferencia megrendezhetőségéről. Ezután pályázatot nyújtottunk be a Nemzeti Kulturális Alaphoz, és egyesületünk támogatását is kértük. Mindkét szervezet bíráló bizottságai pozitív döntést hoztak, így a konferencia anyagi alapjai is megteremtődtek. A nemzeti könyvtár a helyszín biztosításával járult hozzá a rendezvény szervezéséhez. Az előadók magasfokú szakmai elkötelezettségről tettek tanúságot akkor, amikor szakmai eredményeiket, ötleteiket és gondolataikat megosztották a konferencia hallgatóságával, továbbá a lemez olvasójával.

A meghívókat igyekeztünk minden olyan személyhez vagy intézményhez eljuttatni - elsősorban országhatárokon belül -, ahol a konferencia tárgya iránti érdeklődést feltételezhettünk. A szervezők és az előadók nemzetközi kapcsolatai révén előadás tartására jelentkezett a Belga Királyi Könyvtár munkatársa, és hallgatóként való részvételi igényt jelzett néhány szlovákiai könyvtáros-kolléga. Örömmel láttuk őket vendégül a Budapesten 1995. december 5-én lezajlott rendezvényünkön.

A konferencia elsődleges célja az volt, hogy keretet teremtsen a külföldi tanulmányutakon szerzett tapasztalatok szélesebb körű megismertetésére, a hazai kutatóhelyek, műhelyek kezdeményezései és kísérleti stádiumban lévő munkálatainak összehangolására, és egységes szempontok szerint megteremtődhessék majd e terület nemzeti szabványa is. Feladata volt továbbá a konferenciának, hogy biztosítsa a szervezett tudományos eszmecsere lehetőségét, és ajánlásokat tegyen a feldolgozás módjára, az eredmények közreadására stb. Reméljük, hogy a nagy érdeklődés mellett, száznál több résztvevővel lezajlott rendezvény megfelelt ezeknek a célkitűzéseknek. A konferenciaanyag a címhez stílusosan simuló formában történő megjelentetésével is ezt kívánjuk szolgálni.

Köszönetünket fejezzük ki a Nemzeti Kulturális Alapnak, az MKE elnökségének és az Országos Széchényi Könyvtárnak a konferencia megrendezéséhez nyújtott sokoldalú támogatásért, valamint a konferencia előadóinak és demonstrátorainak a színvonalas szakmai eszmecsere szellemi kereteinek megteremtéséért.

Budapest, 1996. március

az MKE Társadalomtudományi Szekciójának vezetősége:

dr. Beck Ivánné, Haraszi Pálné, dr. Monok István, dr. Murányi Lajos, Sonnevend Péter

A régi könyvek számítógépes feldolgozásának főbb problémái a nemzetközi gyakorlat tükrében

Wojtilláné dr. Salgó Ágnes oszt. vez.

Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

A számítógépes adatrögzítés a könyvtári feldolgozás és együttműködés új formáit teszi lehetővé, megvalósíthatónak látszik egy nemzetközi online katalógus kiépítése, melynek révén felgyorsulhat az információáramlás, s leküzdhetővé válhatnak a földrajzi távolságok.

Az elmúlt évtizedekben a világ számos könyvtárában kezdtek bizonyos állományrészeket számítógépes adatbázisban rögzíteni; az egyes országok kialakították saját rendszerüket, nemzeti programjukat. Az alkalmazott szabványok és szoftverek különbözősége viszont éppen az egységes adatbázis majdani létrehozását tette kétségesé. Az 1989. évi párizsi IFLA konferencián a résztvevők elhatározták, hogy nemzetközi megbeszélést szerveznek a régi könyvek számítógépes feldolgozásának helyzetéről. A konferencia szervezését a British Library és a Bayerische Staatsbibliothek vállalta, s meg is valósult 1990 novemberében Münchenben. A 64 résztvevőt személy szerint hívták meg, s többségük a nyugat-európai könyvtárakat képviselte, de voltunk néhányan az u.n. kelet-európai országokból is, továbbá jelen voltak az Európai Közösség, az IFLA, a Library of Congress, az OCLC (Online Computer Library Center) és az RLG (Research Libraries Group) valamint az Eng.STC (The English Short Title Catalogue) képviselői is. A konferencia anyaga, kiegészítve néhány ott el nem hangzott előadással, nyomtatásban is megjelent 1992-ben, angol nyelven. Részletes ismertetését a közelmúltban készítettem el, s hamarosan olvasható lesz a Könyvtári Figyelőben.

A konferencián szóba került szinte valamennyi probléma, több felszólaló hangsúlyozta, hogy az egységesítés terén különösen nehéz egy mindenki számára elfogadható megoldást találni. Így például különböző formátumok használatosak az egyes országokban (MARC, USMARC, UKMARC, UNIMARC, MAB-DB stb.), valamint különbözőek a katalógizálás szabályai is (RAK, PICA, AACR2 stb.), bár egyre inkább általánosan elfogadottá válik az ISBD(A), megoldatlan még személy- és testületi nevek egységesítése. Jól illusztrálja a helyzetet a nemzetközi összefogásban egyébként vezető szerepet játszó német és amerikai gyakorlat eltérése, mert míg a német katalógizálási szabályzat (RAK-WB) elfogadva a 61-es párizsi és a 69-es koppenhágai nemzetközi konferencia ajánlását, mely szerint az eredeti nyelvű névalakot kell használni az ókori és középkori szerzők valamint egyes testületi nevek (pl. egyházi szervezetek) esetében, addig az angol-amerikai szabályzat (AACR) az angol nyelvű formát teszi kötelezővé. Mivel pedig az amerikai gyakorlatban meghatározó szerepet játszó Library of Congress is ezt fogadta el, számos amerikai könyvtár is ehhez kapcsolódott. Akkor viszont mi lesz az online rendszerrel, mely kontinenseket kapcsolhat össze?

Az egységes gyakorlat kialakítása alapvető feltétele mindenféle együttműködésnek, bár megvalósítása közel sem egyszerű. A régi könyvek kategóriájába a kézi sokszorosítással, nyomtatással készült könyveket soroljuk a könyvnyomtatás kezdetétől újabban 1830-ig. Aki egy kicsit is tájékozott ezen időszak kiadványaiban, képet alkothat a regisztrálandó anyag sokféleségéről, eltérő jellegzetességeiről, egyedi problémáiról. Elfogadhatjuk Richard Christophersnek, az IFLA ISBD(A) Munkacsoport elnökének a véleményét, melyet az ISBD(A) bevezetőjében fogalmazott meg: „A példák (olykor eredménytelen) keresése arról győzött meg, hogy a régi könyvek több nehézséget okoznak, mint amennyit egyetlen szabályzatszöveg

megoldhatna: mert ha mindenre kitérne, elfogadhatatlanul hosszúvá és bonyolulttá válnák a szabályzat, és mégsem terjedhetne ki mindenre. A minden szabálynak fittyet hányó dokumentumok esetében csak azt tanácsolhatom, hogy járjanak el az ISBD(A) szellemében, és használják a józan eszüket. A régebbi könyvek katalóguscédulái mindenkor kikerülhetetlen megalkuvást jelentettek a teljes bibliográfiai leírás és a lelőhelyjegyzékszerű megközelítés között, egyrészt azért, mert az általános katalógus nem tartalmazhatja az előbbinek valamennyi részét, másrészt teljes leírásokat sohasem tudnak készíteni olyan egységekről, amelyek közül sok csak egyedi jellegzetességei folytán azonosítható valamely adott kiadás tagjaként, és ezért a sommásnál teljesebb kezelést igényelnek.” (Galamb Györgyné fordítása.)

A régi könyvek számítógépre vitt katalógusa igényes feltárás esetén sokkal több információval szolgálhat, és gyorsabb keresést tesz lehetővé mint egy hagyományos katalógus. Az adatok bevitelének kétféle gyakorlata létezik: a **retrospektív katalógus konverzió** (röviden: **retrokonverzió**), amikor egy már meglevő katalógust visznek át számítógépre, illetve a **retrospektív katalógizálás**, amelynek során a könyv kézbevitelével rögzítik az adatokat, részint akkor, ha a könyvanyag addig katalógizálatlan volt, vagy a meglevő katalógusok tartalmilag nem kielégítőek. Világszerte több könyvtárban végzik a nyomtatott vagy jó állapotú katalógusok anyagának számítógépre való bevitelét scannerrel, de ez a módszer meglehetősen sok elméleti és gyakorlati problémát vet fel. Az, hogy egy gyűjtemény a retrokonverziót vagy a rekatalógizálást választja-e, több tényezőtől függ. Először is attól, hogy milyen színvonalú katalógusokat lehet felhasználni, milyen technikával és szoftverrel lehet az adatokat átvinni, s mindez mekkora állományt érint. A nagyobb és tehetősebb könyvtárak általában mindkét gyakorlatot alkalmazzák, de költség- és időkímélés miatt, lehetőleg a minimumra csökkentik a könyvek kézbevitelét. Ebből viszont igen sok hiba származhat. A British Library a meglevő nyomtatott katalógusait konvertálja, de a 16-18. századi anyag esetében valamennyi tételnél ellenőrzik a címlapot, sőt szükség esetén a könyv egyéb jellemzőit is.

Nagyon tanulságos a németországi helyzet. Az egykori nyugatnémet könyvtárak közül a müncheni Bayerische Staatsbibliothek és a Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek (Göttingen) rendelkezik a legnagyobb régi könyv anyaggal. Már a hatvanas évek elején felmerült az igény, hogy a kézzel írt, nem kielégítő, régi katalógusokat számítógépre vigyék. Maga a projekt a próbamenettel 1981-ben indult Münchenben, 1985-ben pedig Göttingenben. Az állomány nagysága Münchenben 1501-től 1840-ig 600.000 címet jelent, Göttingenben pedig az ottani időhatár kiterjesztésével 1945-ig 1,1 milliót. Természetesen a programot egyik könyvtár sem tudná csupán saját erőből és munkatársi gárdával végrehajtani, az egész németországi retrokonverziót Deutsche Forschungsgemeinschaft támogatja. Az iszonyatosan nagy anyagra való tekintettel szóba se jöhet a könyvek kézbevétele, a Deutsche Forschungsgemeinschaft könyvtári bizottsága csupán a konverziót engedélyezte. A rekordok az ISBD és a RAK-WB (Regeln für die Alphabetische Katalogisierung. Bd. 1. Regeln für wissenschaftliche Bibliotheken. Wiesbaden 1983.) A konverzió tehát ebben az esetben azt jelenti, hogy a rekordok azokat a bibliográfiai információkat tükrözik, amelyeket a régi katalógusok tartalmaztak, a könyveket nem veszik kézbe, kivéve néhány különleges esetet, amikor az egységesített címfejekhez vagy más kulcsfontosságú mezőkhöz ez elengedhetetlen. Megállapították a személyenkénti napi normát is, ez először 45 cím volt, de hamarosan bebizonyosodott, hogy az teljesíthetetlen, ezért később 35-re csökkentették. Az 1840-ig megjelent művek a Bayerische Staatsbibliothekban korábban csak a nagy fólió méretű, kézzel írt, kötetes katalógusokban voltak elérhetők, 1841-től pedig 18x44 cm méretű, negyedrért kartonokon találhatók, tehát azok az 1841 utáni beszerzések is, melyeknek impresszuma 1840 előtti. Ezeket a kartonokat is kézzel írták, s még a német kollégák szerint is nehezen olvashatók. Ugyanezt a rendszert vezették be egykor itt a Széchényi Könyvtárban is, ez az a bizonyos

„müncheni katalógus”, melynek csupán egy része lett rekatalogizálva, ill. ha az összes fontos adat a lap tetején volt található, modern katalóguscédula nagyságú fotója került be a modern cédulakatalógusba. Az is külön nehézség, hogy a címfelvétel a szerző neve után a cím első, nominativusban álló főneve alatt történt, tehát meglehetősen eltér a mai gyakorlattól. Münchenben először a kötetkatalógust vitték számítógépre, beérve az ott feltüntetett adatokkal, ez kb. 522.000 címleírást jelentett. A negyedrért kartonokon levő anyag kezelése már jóval nehezebbnek bizonyult. Ki kellett válogatni az időhatárig terjedő anyagrészt, ami 2,4 millió karton átnézését jelentette, ebből az átemeltek száma 140.000. Ezt a műveletet a számítógépre vitelkor itt nálunk is el kell végezni a modern és a müncheni katalógusban. Mint említettem, a címleírások csupán a legszükségesebb bibliográfiai kiigazításokkal, de lényegében a könyvek kézbevétele és a kutatás újabb eredményeinek figyelembevétele nélkül kerülnek az adatbázisba. A teljes anyag előzetes kiadása 1987-ben meg is jelent a Saur cég gondozásában. A kötetek megtekinthetők itt nálunk is, a Régi Nyomtatványok Tára segédkönyvtárában. Az adatfeltárás mélységét az egykori címleíró szempontjai határozzák meg. A címleírások általában igen rövidek, s ez az egyes kiadások megkülönböztetését olykor lehetetlenné teszi. A helyesírási jellegzetességek, melyek ugyancsak a kiadás azonosításához fontosak, nem mindig tükröződnek. De vegyünk egy példát!

Philipp Melanchthon egyik pamfletjét (*Ein Schriftt...wider die Artickel der Pawerschafft*) 1525-ben több nyomdász is megjelentette. Ez a mű Münchenben is megtalálható, ld. az említett katalógus 26. kötetének 327. lapján: (*Schriftt...wider die Artickel der Pawerschafft*)

Ein schriftt...wider die Artickel der Pawerschafft. -
S.l., 1525. Res. 4 Germ.sp.380,11
Res. 4 Germ.sp.380,12

Ebből a leírásból azt a következtetést vonhatja le a kutató, hogy a mű 2 példányban található meg a könyvtárban, mégpedig valószínűleg azonosak, tehát az egyik a másiknak dupluma. A valóság azonban más. Ha visszakeressük a művet a VD 16-ban, ami autopsia alapján, a címlapokat tükrözve tárja fel az anyagot, s felhasználja a modern szakirodalom, a nyomdászati- és irodalomtörténeti kutatás eredményeit is, azonnal kiderül, hogy ez a művecske ugyanazon évben, tehát 1525-ben, az alábbi kiadásokban jelent meg: Augsburg, Simprecht Ruff; Nürnberg, Jobst Gutknecht; Strassburg, Johann Knobloch d. -.; Strassburg, Wolfgang Köpfel; Wittenberg, Johann Rhau-Grunenberg és Zwickau, Jörg Gastel. Valamennyi kiadás eredetileg s.l. et typ. jelent meg, csupán a későbbi kutatás azonosította őket (ld. VD 16 M 4201-4206.). Melanchthonnak és általában a reformáció korának igen gazdag modern szakirodalma van. Nos, akkor melyik a müncheni példány? A felsoroltak közül nem egy, hanem kettő: a nürnbergi Gutknecht és a strassburgi Köpfel. S hogy minek alapján? Onnan, hogy a VD a címleírások alatt közli a jelzeteket, s a két müncheni jelzete a fenti kettő alatt szerepel, tehát azokkal azonos. Két különböző kiadásról van tehát szó, melyeknek még a helyesírásuk sem egyezik, bár a BSB-AK a nürnbergit tükrözi, ezzel szemben a strassburgi a következő: *Eyn schriftt...wider die artickel der Baurschafft*.

Mivel a nyomtatott katalógus ezen esetben még terjedelmet sem közöl, az sem derülhet ki, hogy a nürnbergi 12 levél, a strassburgi viszont 14. Ez a short title katalógusok, ill. a régi címleírások autopsia nélküli átvételének a hátránya. Nem vitás, hogy egy több százezres állomány egyenkénti kézbevétele iszonyatosan hosszú időt igényelne, s csillagászati összegekbe kerülne. Akkor viszont felmerül a kérdés, kinek az igényét és keresési szempontjait elégíti ki egy ilyen feltárás? Azét, aki csak úgy általában érdeklődik egy adott mű iránt, hogy hol található meg, de a további részletekért a hagyományos módon közvetlenül az őrző könyvtárakhoz

kell fordulnia. S ekkor még nem beszéltünk az egyéb jellemzőkről: az illusztráltságról, a kötésről, az esetleges marginális bejegyzésekről, a posszessorokról stb.

Tudom, hogy mindezekkel az igényekkel maximalistáknak látszhatunk. De egy munka tervezésekor pontosan meg kell határozni az elérendő célokat, a fejlesztés irányát, a feltárt adatok bővítésének szempontjait, s mindezek személyi és anyagi feltételeit, valamint nem utolsó sorban a munka befejezésének várható időpontját is. A kisebb gyűjtemények itt előnyben vannak, hiszen még egy igényesebb feltárással is belátható időn belül végezhetnek. Senki se remélje, hogy a feldolgozatlan régi könyvek problémája azonnal megoldódik egy számítógép és egy szoftver megvásárlásával! A munka csak ezután kezdődik. Egy hiányos leírásokat tartalmazó katalógusnak a gépre vitele nem oldja meg a számítógépes rögzítés feladatát, előbb-utóbb szükségessé válik az adatok pótlása, mégpedig a könyvek kézbevételeivel, konzultálva a modern szakirodalommal.

A régi könyvek számítógépes feldolgozása még a lehető legkevesebb adat rögzítése esetén is igen költséges. Németországban, mint említettük, a Deutsche Forschungsgemeinschaft a program legfőbb támogatója. A két nagy gyűjteményhez - München és Göttingen - 1989-ben csatlakozott a tübingeni Universitätsbibliothek, a Hochschulbibliothekszenrum des Landes Nordrhein-Westfalen (Köln), 1990-ben a stuttgarti Landesbibliothek, a müncheni Universitätsbibliothek és Wolfenbüttel, egyenként kb. 300.000 konvertálandó rekorddal (a wolfenbütteli könyvtár addigra a Volkswagen-Stiftung anyagi támogatásával kb. 80.000 teológiai témájú művet már konvertált). A DFG fedezi a személyi költségek 2/3-át, vagyis projectenként 4-4 könyvtáros fizetését, s ehhez az adott könyvtárnak még legalább kettőről kell gondoskodnia, tehát könyvtáranként legkevesebb 6 szakképzett munkatárs foglalkozik a konvertálással. A szakmai irányelveket a már említett DFG könyvtári bizottsága írja elő, s az egyes könyvtárak kötelesek rendszeresen beszámolni a végzett munkáról. Az egységes munkamódszerek követése érdekében a Bayerische Staatsbibliothek vezetésével létrehoztak egy a résztvevő könyvtárakból álló munkacsoportot. Ahol csak lehet, ésszerűen megosztják a munkákat, így pl. Tübingen és Stuttgart úgy szervezte meg a Kölnben levő Észak Rajna-Westfália-i központi katalógussal, hogy mindegyik könyvtár az ABC más-más részét dolgozza fel, s az adatokat kicserélik. Összefogással, közös, jól szervezett munkával gyorsabban és kisebb anyagi ráfordítással lehet egy nagy feladatot elvégezni.

Az összefogás és együttműködés nemzetközi szinten is megvalósítható. Ennek igénye fogalmazódott meg a bevezetőben említett 1990-es müncheni konferencián, ahol mindenki egyetértett abban, hogy koncentrálni lehetne a beruházási költségeket, s létre kellene hozni egy közös online katalógust. A viták során érzékelhetővé váltak a különböző országokból érkezett könyvtárosok szemléletbeli eltérései, anyagi lehetőségeikben, a gépesítésben való jártasságuk fokozataiban sőt politikai szempontjaikban is. Többen erélyesen követelték például, hogy az európai adatbázis működtetői európaiak legyenek, s ne kapcsolódják egyetlen amerikai rendszerhez sem. 1992 januárjában ismét összegyűltünk Münchenben, ezen a megbeszélésen elhatározták a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező nyugati könyvtárak, hogy létrehoznak egy anyagilag független társulást, mely vállalná az európai adatbázis létrehozását és működtetését. Maga a Társulás, vagyis a Consortium of European Research Libraries, röviden CERL, 1992 áprilisában Párizsban meg is tartotta első konferenciáját. Addig 14 nyugati könyvtár csatlakozott hozzá, ami egyébként komoly anyagi feltételekkel jár. Megfogalmazták alapokmányuk 10 pontját. (Ezek között szerepel az is, hogy a formátum a UNIMARC legyen, a legmagasabb szintű szabvány az ISBD(A), s egy nemzeti szabványt kell alapul venni valamennyi egységesített névformához.) Az adatbázis gazda az EEC tagállamok számára kötelező versenytárgyalások eredményeként az RLG és a RLIN (Research Libraries Information Network - A Tudományos Könyvtárak Információs Hálózata) lett. A Társulás

tagjainak száma az 1994 júliusában rendezett göttingeni LIBER konferenciáig már 24-re emelkedett. A csatlakozás komoly anyagi is személyi feltételekkel jár. Évi 10.000 ECU tagdíjat kell fizetni, s vállalni kell a géprevitel személyi és tárgyi feltételeit is. A fájlok jelenleg csak a tagok számára elérhetők. A Társulással kapcsolatos információk magyarul is olvashatók a Könyvtári Figyelő 1995/1. számában, abban a kissé tömörített fordításban, melyet Michael Smethurst göttingeni előadásának kéziratából készítettem. A volt u.n. szocialista országok közül eddig csak Lengyelország csatlakozott, ahol a kormány külön pénzalappal támogatja a munkát.

Nos, vissza érkeztünk tehát megint a legfőbb meghatározó feltételhez, a pénzhez. Még a gazdagabb nyugati országokban sem a könyvtárak normál költségvetését terheli ez a munka. A Deutsche Forschungsgemeinschaftot már említettem. Hollandiában az egyetemi könyvtárak e célból létrehozott társulását a művelődési minisztérium 800.000 Dfl-al, vagyis a várható költségek kb. 75 %-val támogatja, Dániában már 1988-ban 1 millió dán koronát=250.000 DM különítettek el a retrospektív konverzió kidolgozására, de sorolni lehetne további példákat is.

Van egy probléma, amely egyformán jelentkezik a tehetősebb és szegények könyvtárakban - a munka személyi feltételei. A két müncheni konferencián, melyeken személyesen is jelen lehettem, szinte valamennyi résztvevő arról panaszkodott, hogy mennyire nehéz szakmailag felkészült, a régi könyvekhez értő, nyelveket tudó munkatársakat találni, akik a gépre vitelhez szükséges adatokat összegyűjtik, rendszerezik, hiszen a jól előkészített munka alapján egy jó gépíró is elvégezheti a begépelést, de a feladat szakmai részéhez egyéb ismeretek is kellenek. Pedig az Európai Közösség országaiban nagyobb az emberek mozgástere, pályázatok útján, meghatározott időre, egy-egy feladatra szerződnek intézményekhez, s így a könyvtáraknak is módjuk lenne kiválogatni a legmegfelelőbbeket. Nálunk, úgy hiszem, ebben egyetérthetünk, kissé más a helyzet. Egyre kevesebb munkatárssal dolgozunk, s az alkalmazás sem játszhat szerepet, hiszen azokkal kell elvégezni a feladatot, akik adottak. Nincs mód az új programhoz új munkatárs felvételére.

Mindezek után felmerül a kérdés, ha ennyire nehéz a helyzet, miért is jöttünk össze? Véleményünk szerint leginkább azért, hogy tájékozódjunk, felmérjük, ki, hol tart, milyen módszereket alkalmaz, melyek azok a feladatok, amelyekben együtt tudnánk működni, hogyan lehetne valahogy a szoftverek dzsungelében eligazodni, lehetséges-e valamiféle közös, költség- és energiakímélő együttműködés. Ehhez a közös töprengéshez kérem az Önök tevékeny részvételét.

The cataloguing of old and rare Books in the Royal Library and some remarks on other Belgian libraries

Bart Op de Beeck
Belga Királyi Könyvtár

1. Introduction

Automation in Belgian scientific libraries

There are no specific databases in Belgium comparable to the Dutch STCN or the international ISTC-project based in the British Library. Neither does there exist one central automated library system.

A lot of libraries have their own automated system. However several networks group together two or more libraries.

The CCB (= collectieve catalogus van België = union catalogue) (1989, second edition 1993) compiled on two CD-ROMs machine readable data from all scientific libraries. Meanwhile the same automated catalogues can be consulted via internet.

I will in this paper restrict myself to 3 library network systems: Newwave-VUBIS, VUBIS-Antwerp and LIBIS.

The Newwave-VUBIS system is used by the Royal library (including the Belgian bibliography) and the State archives. The most widespread network in Belgium is the LIBIS-net

(= Leuven Integrated Library and Information System, from 1977). The VUBIS Antwerpen system is a network of several Dutch speaking libraries mostly in the region of Antwerp.

We will examine the Newwave-VUBIS system completely and give some features of the two other important Belgian networks.

Cataloguing books with the computer

There are always three parties involved: the programmer, the librarian and the user.

1. Programmer: the programming part should normally be finished before the database begins to function.
2. Librarian (cataloguer): should have decided before the system starts which data he wants and by whom and in which way these facts can and will be used.
3. User (reader, librarian, bibliographer): should be consulted before the system operates to know what he expects of a catalogue (so the cataloguer sees his work from a different angle). He should be able to consult the maximum of information the cataloguer puts in the database. It appears that all other information is lost.

It may seem odd to start with these „common-sense” remarks but in an automated database the preparation is as important as the cataloguing work itself. When certain tags e.g. name of printer have not been normalized this has its effect on the search possibilities of the user. When the cataloguer wants to rectify this error(?) the descriptions he already made have to be

corrected and the programmer has to (re)write some programmes. Some database systems are not very flexible or the programmer has not enough time to reprogramme or there is a lack of funds. It can be that the cataloguer has to recommence, that a lot of information and (years of) work are lost and that the reader will never be able to interrogate the database in a decent way.

A similar problem arises when a library changes her automated system: the preparation of the conversion is of the greatest importance and should in fact be avoided.

2. Cataloguing in the Royal library and the State archives

History of automation

The Belgian bibliography started with the use of punched cards around 1976. In 1983 is introduced the homemade NEWWAVE (=NW) system. From 1985 all acquisitions of printed documents in the Royal library have been put in the database. The card catalogue is not updated.

The NW system has been replaced by VUBIS (=Vrije Universiteit Brussel Informatie-systeem), a system licensed to the Vrije Universiteit Brussel and the Technische Universiteit Eindhoven and commercialized by ODIS (=Online documentaire informatiesystemen). This was partly a political decision. Cataloguing is still done by way of the NW-format, but indexation, acquisition and shelfmark-management, opac and hierarchical relations are handled by the VUBIS system. By the end of 1994 ODIS was sold to GEAC.

Old and rare books

From 1985 till mid-1986 a working group composed of members of different scientific libraries examined the ISBD(A) cataloguing rules (1980). It finally resulted in the *Guide pour la description bibliographique des imprimés anciens et précieux ...* (1991) edited by Elly Cockx-Indestege (Dutch and French edition). This manual contains not only the guidelines for describing old and rare books but also an extensive list of reference works concerning authorities, the cataloguing rules for NW, a dictionary (Dutch, English, French and German) of book terms and examples.

Cataloguing

The NW-format is based on a MARC-format to produce for the user on-line ISBD(A) descriptions. The ISBD(A)-rules have been slightly modified. Each copy has up to now its own separate description. The authority-file (personal names, corporate bodies, uniform titles) and the annotations are treated in accordance with the rules of the Guide. The NW-format (also called the „KBR-format”) allows concise and in depth cataloguing. Because it is based on a MARC-format it should be easy to convert the descriptions.

We examine some tags of this NW-format following the ISBD areas (1, 2, 4, 5, 7, 8) and by using examples.

1. Title and statement of responsibility (NW tag 245)

Three differences with the ISBD(A) rules:

- a. the title is not followed by a slash and the author.

Author(s) are transcribed from and in the order and form of the title page.

b. the title field for the official publications such as ordinances or decrees begins with a normalized date, which is that of promulgation.

c. there is no prescribed punctuation except the punctuation of the transcribed title page, only the parallel title is preceded by equivalent sign (=).

2. Edition (NW tag 250)

All possible information on the title page is wordly reproduced: edition, impression, reprint and issue. Special mention is made of the copy imprint (i.e. statements commonly confused with true imprints) (= adresse bibliographique d'après copie).

4. Publication, printing or distribution, etc. (NW 260)

When the information comes from the publication but not from the title page parentheses are used. In all other cases square brackets are used. The date is always given in arabic numerals. When the document is not dated we try to establish an approximate date. The source (when not from the title page) can be indicated in a note.

5. Physical description (NW 290)

A clear distinction is made between parts and volumes.

The collation can be indicated in a note.

7. Notes (NW tags 5--)

The language is preferably the language of the publication. Notes of publications in Latin are bilingual French-Dutch. Tags which are frequently used are:

NW 540: note concerning title

NW 547: note concerning edition

NW 558: collation: signatures

NW 565: notes concerning copy: provenance, binding, etc.

8. Fingerprint (NW 019)

The Royal library uses the English-French system.

To complete a description the following tags can also be used:

NW 740: name of paper

NW 741: watermarks

NW 742: typeface

NW 750: normalized field for edition-bound remarks: bearer, typeface, design, decoration.

Authority management

Uniform names of persons, corporate bodies, titles (anonymous publications) are of the utmost importance in a database. The NW system has only one authority file.

In the NW-format not only authors but also printers, publishers, previous owners (provenances), illustrators and bookbinders are indexed. It uses the following tags:

NW 100: personal names: authors, compilers, editors, etc.

NW 110: same, for corporate bodies

NW 230: uniform title

NW 273: printers, publishers and booksellers

NW 270: same, for corporate bodies

NW 700: book artists: illustrator, lay-out man, engraver of music, book designer, etc.

NW 720: same, for corporate bodies

NW 701: provenance: ex-libris, handwritten ownership

NW 721: same, for corporate bodies

Homonyms are separated by introducing subtag *e*. The cataloguer can put here any distinguishing feature.

Pseudonyms and variant spellings of authorities are introduced within each authority record (tag 101, 111, etc.).

Until now only the cataloguer can search in an index with all the data. The user can search only tags 100, 110, 230, 270 and 273 (handled by VUBIS).

One of the interesting features of the system is that it allows the cataloguer to add not only date of birth and death or other distinguishing marks, but can add in a field biographical (NW910) and bibliographical (NW911) comments.

The heading of each authority is established by the use of several reference works.

Subjects

No subjects are introduced due to lack of time and personnel. The Royal library uses the Library of Congress subject headings (LCSH). Authorities are trilingual: French, Dutch and English.

Opac

The cataloguer should always bear in mind that he works for the user. Therefore it is imperative to know what the search possibilities are for the reader.

Until now the reader can search the following fields:

Title or word of title, author or corporate bodies, printer or publisher, etc.

He can combine title words with author and date.

What is not available: all 7-- tags and the fingerprint. The librarian can search the 7-- tags only when it are authorities (indexed). Fingerprint search is not available (it was in the NW system).

It should be possible for the cataloguer and the user to search the database only by date of publication. For the historian it can be the only way of locating unknown documents such as pamphlets or other ephemeral publications.

A lot of cataloguing has been done until now on data sheets. Afterwards these handwritten descriptions are introduced in the database. When there is nobody available (lack of personnel) to put the descriptions in the computer it can be that the books are not catalogued for months. Meanwhile the book has returned on its shelf. The record-number is thus not written in pencil on the endpaper and the book is not available for the reader. It is highly recommended that the same person who catalogues the book on paper, puts the book in the database. Otherwise the lapse of time between cataloguing and input should be as short as possible. It is a luxury but in fact recommended that the descriptions can be corrected by another person (with the book in hand!).

According to needs and available time books are catalogued in-depth in the Royal library.

Up to the beginning of 1993 about 5.000 old books were described in the Royal library and about 12.000 in the State archives.

Royal library	State archives
1450-1500: 32	1450-1500: 1
1501-1600: 343	1501-1600: 655
1601-1700: 1813	1601-1700: 2623
1701-1800: 2796	1701-1800: 8676
Total 4984	Total 11955

(source: CCB2, second edition)

3. VUBIS Antwerpen

Several libraries in this network have a rich collection rare books. The library of UFSIA (Universitaire Faculteiten Sint Ignatius Antwerpen), the library of the Ruusbroecgenootschap (1925), The Municipal library of Antwerp and the Library of the Museum Plantin-Moretus.

This network gave priority to a conversion of the collections (i.e. without the book in hand, no retrospective cataloguing). Rare books were catalogued in the same way as the modern publications (ISBD-bloc). For each edition only one description is made: different copies of one edition are placed under the same description.

A few years ago (about 1993) a module for cataloguing old books was introduced. The main features are the following:

- Title and statement of responsibility: a short-title is introduced. Authors, secondary authors, illustrators are all catalogued (standardized form).
- Edition: taken from the title page, not normalized.
- Publication: place names and printers are transcribed from the title page for on-line use, off-line standardized place names, printers, publishers and booksellers are introduced.
- Physical description: fields for introducing a complete description are available, but only the number of pages and the height of the type area are introduced (no signatures or format: 4, 8 ..).
- Annotations: notes concerning title and responsibility and reference works.

Notes concerning the copy are introduced in a separate field (no authorities).

Opac

The user can search the following fields: author (complete list for old books) and corporative body, title(word) and subject. In the future the user will be able to search also the standardized forms of the printers (for rare books).

Until 17.11.95 2328 editions were described in this way.

Old books (1450-1800) in the principal libraries of VUBIS Antwerp (up to the beginning of 1993):

SBA 1450-1800: 9003

UFSIA: 1450-1800: 3266

UFSIA (Ruusbroec): 369

4. LIBIS-net Leuven

The computerized cataloguing of a book is rather complicated. During the cataloguing process a lot of codes have to be introduced. Once the description is finished only one person in each library of the network is able to correct the mistakes (even small typing errors). For each edition only one description is made: different copies of one edition are placed under the same description.

- Publication: places and names of printers are not standardized.

- Notes: for each field (title, author, editor) it is possible to introduce notes.

Notes concerning the copy can be introduced but at this moment the cataloguer cannot interrogate these facts.

Opac

All notes are visible for the reader (except some notes concerning the copy). The user is able to combine different fields and to sort the results.

In 1992 about 17.500 old books (1470-1800) were described in this database. In the beginning of 1994 about 22.000. About 1/3 of the descriptions come from the library of the Faculty of Theology (7939) or the central library (7726). Consultation of old books in the library of the Faculty of Theology rose with 50%.

On 16.11.1995 the KUL (separately) had 19.945 old books catalogued i.e.:

up to 1500: 58

1501-1540: 1236

1541-1600: 1944

1601-1650: 2646

1651-1700: 3545

1701-1750: 4541

1751-1800: 5975

5. Conclusion: some remarks

How old books are catalogued depends not only on the priorities of the library but also on the system which is used, the personnel and the available funds.

I suppose each library would like to possess a catalogue as complete as possible, i.e. with in-depth descriptions.

A bottleneck in the description of old and rare books is the information concerning the copy. In most cases this information is considered of secondary importance and is not indexed or consultable by the reader. This problem should be avoided from the beginning: previous owners and bookbinders should be considered valuable authorities and the user should be able to search these authorities from the beginning. Once the database is established changes appear to be problematic. This is the problem of the discrepancy between the information the cataloguer collects and the information the user finally gets. Why does e.g. the STCN not indicate the shelf-marks?

It takes a lot of time and energy to make an in-depth description, to establish authority-records, to find references and to correct the mistakes of oneself or others. Working with automated systems did not reduce the number of (typing) errors.

Even when there are strict rules for authorities or descriptions of old books it does not mean everybody follows them. E.g. the cataloguing done in the State archives in Belgium.

Although the descriptions are available on-line there is felt a need to publish the descriptions of e.g. a certain period or library part of a network.

Bibliography

Handleiding voor de medewerkers aan de STCN. Tweede herziene uitgave, 's-Gravenhage, Koninklijke bibliotheek, 1988.

ISBD(A): International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian). Second revised edition. Recommended by the Project Group on the International Standard Bibliographic Description for Older Monographic Publications (Antiquarian). Approved by the Standing Committees of the IFLA Section on Cataloguing and the IFLA Section on Rare Books and Manuscripts, München, London, New York, Paris, K.G. Saur, 1991, XIII, 100 p. (UBCIM Publications - New Series Vol 3)

Corthouts, Jan en Herbert Van de Sompel, CCB: de collectieve catalogus van België op CD-ROM, in: Bibliotheek- & Archiefgids, 69, 1993, 3, p. 119-127.

Westlake, Duncan R., Geac. A Guide for Librarians and Systems Managers. Second Edition, Aldershot, Ashgate, 1992.

Newwave-VUBIS Brussel

Mazur, E. en K. Van Herreweghen, Hierarchical relationships in bibliographic descriptions: practical realization, in: Library networks library systems Seminar, Oslo, 9- 11 june, 1982, Oslo : Universitetsbiblioteket, 1982, p. 58-76. (Intermarc Software Subgroup, Seminar 6).

Goedemé, Guido, Newwave: technical aspects, in: Database management systems. Library systems seminar Brussels, October 14-16, 1981, ed. P. Goossens, Brussel : Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1982, p. 105-111. (Intermarc Software Subgroup, 5).

Goossens, Paula, Newwave: bibliographical aspects, in: Database management systems. Library systems seminar Brussels, October 14-16, 1981, ed. P. Goossens, Brussel : Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1982, p. 87-103. (Intermarc Software Subgroup, 5).

Vingerafdruk I. Handleiding [-II. Voorbeelden], Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (CNRS) Paris, in association with the National Library of Scotland, [vertaling Elly Cockx-Indesteghe], Brussel : Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1986.

Goedemé, G., P. Goossens en E. Mazur, Online catalogiseren en opzoeken in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, in: Informatie en computer. Antwerpen : Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 1988, p. 75-90

Goossens, Paula, E. Mazur, & G. Goedemé, De automatisering van hiërarchische bibliografische relaties: algemeen kader en toepassing op oude drukken, in: Het oude en het nieuwe boek. De oude en de nieuwe bibliotheek, Liber amicorum H.D.L. Vervliet, eds. J. van Borm en L. Simons, Kapellen : Pelckmans, 1988, p. 511-537.

Cockx-Indesteghe, Elly, Newwave & old books. Over zin en onzin van diepgaand catalogiseren, in: Het oude en het nieuwe boek. De oude en de nieuwe bibliotheek, Liber amicorum H.D.L. Vervliet, eds. J. van Borm en L. Simons, Kapellen : Pelckmans, 1988, p.497-510.

Cockx-Indesteghe, Elly, De ISBD(A), nieuwe norm voor de beschrijving van oude en bijzondere drukken. Theorie en toepassing, in: ABB, LXI, nr. 1-2, 1990 [1991], p. 81-108.

Handleiding bij de beschrijving van oude en bijzondere drukken. Onder redactie van Elly Cockx-Indesteghe, Brussel : Archief- en Bibliotheekwezen in België, 1991 (ABB, Extra-nummer 42)

Guide pour la description bibliographique des imprimés anciens et précieux. Sous la rédaction de Elly Cockx-Indesteghe Traduction française Anne Rouzet, Bruxelles : Archives et bibliothèques de Belgique, 1991. (ABB, Numéro spécial 43).

Grzeskowiak, Annie, Catalogue des livres édités avant 1800 conservés à la bibliothèque des Archives générales du Royaume, Brussel = Bruxelles : Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën = Archives générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les provinces, 1994. (Toegangen in beperkte oplage = Instruments de recherche à tirage limité, 7).

VUBIS Antwerpen

I would like to thank Maurice Bronselaer, librarian of the Municipal library Antwerpen; Pierre Delsaerdt, curator of the Archives and Historical Collections, UFSIA and Dirk Imhof, scientific collaborator of the museum Plantin-Moretus for the information they generously gave.

Regels voor geautomatiseerde titelbeschrijving van oude drukken, s.d., s.n. [internal document] [27] p.

Handleiding bij de VUBIS-programmatuur voor de catalogisering van oude drukken, (tweede versie, oktober 1993) . [internal document] 10 p.

The cataloguing rules of VUBIS Antwerpen are available on the internet: address: <http://www.ua.ac.be/MAN/CAT/root.html>

LIBIS Leuven

I am very grateful for the enlightening conversation with Frans Gistelinck, bibliographer of the Library of the Department of Theology.

Gistelinck, Frans, Catalogiseren van oude drukken in het LIBIS-systeem. Ervaringen uit de praktijk, in: Verslag van de vergadering van de Contactgroep: Zeldzame en Kostbare documenten op 29.10.1992.

Delsaerdt, Pierre, Geautomatiseerde catalogisering van oude drukken, in: LIBIS-Net nieuwsbrief, jg. 4, nummer 1, april 1993 appeared also in: Bibliotheek- en Archiefgids, jg. 68, 1992, 5, p. 36-37

Gistelinck, Frans, Klassieke, middeleeuwse en renaissance auteurs. Naamsvorm bij catalogiseren. (internal document KUL, s.d.).

Gistelinck, Frans & Maurits Sabbe, Early sixteenth printed book 1501-1540 in the Library of the Leuven Faculty of Theology, Leuven : Bibliotheek Godgeleerdheid - Peeters, 1994.

*Demuyne, D., C. Coppens, J. Tolleneer, Kostbaar in Kortrijk. Catalogus van oude drukken. Leuven, Universitaire pers, 1994, 174 p.

Régi és ritka könyvek feldolgozása a Királyi Könyvtárban és néhány észrevétel más belga könyvtárakról

Bart Op de Beeck

Belgium

I. Bevezetés

Számítógépesítés a belga tudományos könyvtárakban

Belgiumban nincsenek olyan speciális adatbázisok mint a holland STCN vagy a British Libraryre támaszkodó nemzetközi ISTC-projekt, s nincs egy központi, automatizált könyvtári rendszer sem.

Sok könyvtár rendelkezik saját automatizált rendszerrel. Több hálózati csoport is működik két vagy több tag-könyvtárral.

A CCB (= Collectieve catalogus van Belgie = a központi katalógus; 1989, 2. kiadás 1993) két CD-ROM-on tartalmazza valamennyi tudományos könyvtár anyagát géppel olvasható formában. Időközben ez a katalógus az Interneten is elérhető már.

Előadásomban csak három hálózati rendszerről kívánok beszélni: a **Newwave-VUBIS**-ről, a **VUBIS-Antwerpről** és a **LIBIS**ről. A Newwave-VUBIS-rendszert a Királyi Könyvtár (beleértve a nemzeti bibliográfiát is) és az Állami Levéltár használja. A legelterjedtebb hálózat Belgiumban a LIBIS-net (= Leuven Integrated Library and Information Sytem, 1977-től). A VUBIS Antwerpen rendszerbe számos holland nyelvű könyvtár tartozik, elsősorban Antwerpen körzetében.

A következőkben a Newwave-rendszert tárgyaljuk részletesen, és felvázoljuk a másik két fontos belga hálózat jellemzőit is.

Számítógépes könyv-katalogizálás

A folyamat három résztvevőjéről beszélhetünk: a programozóról, a könyvtárosról és a felhasználóról.

1. A programozó: a programnak normális esetben el kell készülnie, mire az adatbázis működni kezd.
2. A könyvtáros (a katalogizáló): el kell döntenie a rendszer beindulása előtt, hogy milyen adatokra van szükség, és ezeket ki és milyen módon fogja használni.
3. A felhasználó (olvasó, könyvtáros, bibliográfus): a rendszer beindulása előtt konzultálni kell vele, hogy megtudjuk, mit vár ő a katalógustól (ezáltal a katalogizálást végző egy másik szemszögből látja a munkáját); fontos, hogy a felhasználó a tárolt információ minél nagyobb hányadához férjen hozzá; a többi ugyanis elveszett számára, jórészt felesleges.

Furcsának tűnhet, hogy ezekkel a triviális megjegyzésekkel kezdem a mondanivalómat, de egy automatizált adatbázisban az előkészítés éppen olyan fontos, mint maga a katalogizálás. Ha bizonyos mezőket - pl. a nyomdász nevét - nem egységesítettünk, ez kihat a felhasználó keresési lehetőségeire. Ha a katalogizáló korrigálni akarja ezt a tévedést (?), a már leírt

tételeket ki kell javítania, és a programozónak (újra) kell írnia néhány programot. Némely adatbázisrendszer nem nagyon flexibilis, vagy a programozónak nincs elég ideje, vagy hiányzik a hozzávaló pénz-eszköz. Előfordulhat, hogy a katalogizálónak előlről kell kezdenie mindent, hogy egy csomó információ és (több éves) munka kárba vész, és hogy az olvasó sohasem lesz képes lekérdezni az adatbázist a számára megfelelő módon.

Hasonló a helyzet, ha a könyvtár változtat az automatizált rendszerén: a konverziót igen jól elő kell készíteni, de inkább el kellene kerülni.

II. Katalogizálás a Királyi Könyvtárban és az Állami Levéltárban

A számítógépesítés története

A belga bibliográfia lyukkártyák használatával kezdődött 1976 körül. 1983-ban vezették be a házilag készült NEWWAVE (=NW) rendszert. 1985-től kezdve a Királyi Könyvtárba került valamennyi nyomtatott dokumentum adatait felvették az adatbázisba. A cédulakatalógust nem folytatták.

Az NW-rendszert a VUBIS (=Vrije Universiteit Brussel Informatiesysteem) váltotta fel, amely a brüsszeli Vrije Universiteit és az eindhoveni Technische Universiteit tulajdona, és amelyet az ODIS (=Online documentaire informatiesystemen) forgalmaz. Ez részben politikai döntés eredménye volt. A katalogizálás most is NW-formátumban történik, de az indexelés, szerzeményezés és jelzetelés, OPAC és osztályozás [hierarchikus relációk] a VUBIS-rendszer szerint folyik. 1994 végén az ODIS-t eladták a GEAC-nak.

Régi és ritka könyvek

1985-től 1986 közepéig különböző tudományos könyvtárak munkatársaiból összeállított munkacsoport megvizsgálta az ISBD(A) katalogizálási szabályokat (1980). Ennek az eredménye lett a *Guide pour la description bibliographique des imprimés anciens et précieux ...* (1991), Elly Cockx-Indestege asszony szerkesztésében (holland és francia nyelven). Ez a kézikönyv a régi könyvek leírásához nyújtott útmutatáson kívül egy terjedelmes listát is tartalmaz azokról a segédkönyvekről, amelyek a szerzőkkel foglalkoznak, továbbá az NW-katalogizálás szabályait, a könyvekkel kapcsolatos fogalmak (holland, angol, francia és német nyelvű) jegyzékét, valamint példákat is közöl.

Katalogizálás

Az NW-formátum a MARC-formátumra épül, hogy a felhasználók on-line ISBD(A) leírásokat kapjanak. Az ISBD(A) szabályokat kissé módosították. Ezidáig minden példányt külön írtak le.

Az authority-file (személynevek, testületek nevei, egységesített címek) és az annotációk összhangban vannak a *Guide* szabályaival. Az NW-formátum (KBR-formátumnak is nevezik) a rövid és a részletező katalogizálást is lehetővé teszi, s mivel MARC-formátumú, könnyű a leírások konvertálása.

Nézzük meg ennek az NW-formátumnak néhány mezőjét az ISBD adatcsoportokat (1,2,4,5,7,8) követve, néhány példával is illusztrálva.

1. Cím és szerzőségi közlés (NW 245)

Három eltérést láthatunk az ISBD(A) szabályokhoz képest:

- a. a cím után hiányzik a perjel (/) és a szerző neve; a szerző(k) nevét a címoldalon szereplő formában és sorrendben írják le;
- b. a hivatalos kiadványok - úgy mint rendeletek, utasítások - címmezője a kibocsátás egységesített dátumával kezdődik;
- c. nincsen előre meghatározott központosítási szabály, a címoldalon előforduló jeleket írják le; kivétel, hogy a párhuzamos cím elé egyenlőségjelet tesznek;

2. Kiadási adatok (NW 250)

Minden a címoldalon szereplő információt megadnak: kiadás, lenyomat, reprint és kötet száma; külön megadják a példánylenyomat [imprint] számát - ugyanis ezt általában összetévesztik az igazi lenyomat számával (adresse bibliographique d'après copie).

4. Kiadói, nyomdai vagy terjesztői stb. adatok (NW 260)

Ha az adat a kiadványból, de nem a címoldalról származik, kerek zárójelbe teszik; egyébként szögletes zárójelbe. Az évszámot mindig arab számokkal adják meg. Ha a dokumentumot nem datálták, akkor igyekszünk megállapítani a közelítő évszámot. Az évszám forrását - ha nem a címoldalról vettük - megjegyzésben közölhetjük.

5. Fizikai leírás (NW 290)

A rész- és kötetadatokat élesen megkülönböztetik. A terjedelem [collation] megjegyzésben adható meg;

7. Megjegyzések (NW 5--)

A megjegyzés nyelve lehetőleg a kiadvány nyelvével azonos; a latin nyelvű könyveknél kétnyelvű - francia és holland - a megjegyzés.

A leggyakrabban használt mezők a következők:

NW 540 a címre vonatkozó megjegyzés

NW 547 a kiadásra vonatkozó megjegyzés

NW 558 a terjedelemre, ívjelzésre vonatkozó megjegyzés

NW 565 a példányra vonatkozó megjegyzések: proveniencia, kötés stb.

8. Azonosító [„fingerprint”] (NW 019)

A Királyi Könyvtár az angol-francia rendszert használja.

A leírást teljesebbé teendő az alábbiak is használhatóak:

NW 740 a papír neve

NW 741 vízjelek

NW 742: betűtípus [typeface]

NW 750: egységesített mező; megjegyzések az adott kiadás jellemzőiről: betűöntvény magassága [bearer], betűtípus [typeface], design, díszítés.

Az authority-adatok kezelése

Egy adatbázisban a személyek, testületek és címek (anonim kiadványok) elfogadott nevei a legfontosabbak. Az NW-rendszerben csak egyetlen authority-file van; az NW-formátumban nemcsak a szerzőket, hanem a nyomdászokat, kiadókat, possessorokat (proveniencia), illusztrátorokat és könyvkötőket is indexelik. A következő címkéket használják:

NW 100 személynevek: szerzők, szerkesztők, kiadók stb.

NW 110 ua. testületekre

NW 230 egységesített cím

NW 273 nyomdászok, kiadók, könyvkereskedők

NW 270 ua. testületekre

NW 700 könyvművészek: illusztrátor, szedéstükör- tervező [lay-out man], kottavésnök, műszaki tervező

NW 720 ua. testületekre

NW 701 proveniencia: exlibris, kéziratos bejegyzések

NW 721 ua. testületekre

A homonímákat *e* alcímkével választják el. A katalogizáló ide bármilyen megkülönböztető adatot beírhat.

Az álnevek és a változó névalakok mindegyike bekerül az authority-recordba (101., 111. mező stb.).

Eddig csak a katalogizálónak állt módjában az összes adatot tartalmazó indexben való keresés. A felhasználó csak a 100, 110, 230, 270 és 273. számú címkékhez (amelyeket a VUBIS kezel) fér hozzá.

A rendszer egyik érdekes vonása: megengedi a katalogizálónak, hogy ne csak a születési és halálozási, valamint egyéb megkülönböztető jegyeket vigyen be a rendszerbe, hanem egy mezőbe biográfiai (NW 910) és bibliográfiai (NW 911) megjegyzéseket is beírhat.

Minden szerzői névalak rögzítése előtt több referenz-művet is kézbevesznek.

Tárgyszavak

Idő és személyzet híján nem készítettek tárgyszó-jegyzéket; a Királyi Könyvtár a Library of Congress *subject headings*-ét (LCSH) használja. A fogalmak három nyelvűek: francia, holland, angol.

OPAC

A katalogizálónak mindig szem előtt kell tartania, hogy a felhasználót kell szolgálnia. Ezért meghatározó az olvasó számára, hogy mik a keresési lehetőségei.

Eddig az olvasó az alábbi mezőkre kereshetett: címre vagy a cím valamely szavára, szerzőre vagy testületre, nyomdászra, kiadóra stb. Össze is kapcsolhatta a cím valamely szavát a szerzővel és a megjelenés évével is. Csak a 7-tel kezdődő mezőkhöz, valamint az azonosítóhoz [finger-print] nem fért hozzá.

A könyvtáros erre is tud keresni, ha a besorolási adatok indexelve vannak. Az azonosítóra nem tud keresni. (Ez lehetséges volt az NW-rendszerben.)

Mind a katalogizáló, mind a könyvtáros kereshet az adatbázisban a kiadvány megjelenési évére; a történész számára ez az egyetlen mód, hogy eladdig ismeretlen dokumentumokra (pl. rölapokra vagy egyéb efemer kiadványra) bukkanjon.

Igen sok címfelvételt készítettek eddig adatlapra. A kézírással kitöltött adatlapokat azután bevitték az adatbázisba. Ha nincs, aki bevigye a számítógépbe az adatokat (szakemberhiány), előfordulhat, hogy hónapokig nem kereshetünk ezekre a könyvekre. Időközben a könyv a raktárba kerül, de a rekordszámot nem vezetik rá, és a könyv az olvasó számára nem hozzáférhető.

Igencsak ajánlatos, hogy a katalogizáló vigye be az adatbázisba a címleírást. Egyébként is kívánatos, hogy a két munkafolyamat közti idő minél kisebb legyen. Luxus talán, de szükséges, hogy a leírásokat egy másik katalogizáló ellenőrizze (az adott könyvvel összevetve).

Az igényekkel és a rendelkezésre álló idővel összhangban a Királyi Könyvtárban részletező könyvkatalogizálás folyik.

1993 elejéig mintegy 5000 régi könyvet dolgoztak fel a Királyi Könyvtárban, s közel 12000-et az Állami Levéltárban.

	Királyi Könyvtár	Állami Levéltár
1450-1500	32	1
1501-1600	343	655
1601-1700	1813	2623
1701-1800	2796	8676
összesen	4984	11955

(Forrás: CCB2, 2. kiadás)

III. VUBIS Antwerpen

Ebben a könyvtári hálózatban valamennyi könyvtár gazdag régikönyv-állománnyal rendelkezik: az UFSIA (Universitaire Faculteiten Sint Ignatius Antwerpen) Könyvtár, a Ruusbroecgenootschap Könyvtára (1925), az Antwerpeni Városi Könyvtár és a Plantin-Moretus Múzeum Könyvtára. A hálózatba elsősorban a meglévő katalógusadatokat vitték be (tehát a könyvet nem vették kézbe, és visszamenőleg se katalogizáltak). A régi könyveket ugyanolyan módon katalogizálták, mint a moderneket (ISBD-block). Egy kiadásról csak egy leírás készült; a különböző példányokat mind ugyanaz alá rendelik.

Néhány évvel ezelőtt (1993 táján) került sor egy régi könyv katalogizáló modul bevezetésére, amelynek főbb jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze:

- cím és szerzőségi közlés: rövidített cím; felveszik a szerzőt, társszerzőt, illusztrátort (standardizált forma)
- kiadási adatok: a címlapról; nem egységesítik;
- kiadói adatok: helynevek, nyomdászok neve on-line használatra ahogyan a címlapon van; off-line-ban standardizált helynevet, nyomdászt, kiadót, könyvkereskedőt visznek be;
- fizikai adatok: vannak mezők a részletező leírásra, de csak az oldalak számát és a tükörméretet rögzítik (sem az ívjelzések, sem a formátum: 4r, 8r nem szerepel);

- megjegyzések: a címre, szerzősége és referenszművekre vonatkozóak; egy külön mezőbe kerülnek a példányra vonatkozó megjegyzések.

OPAC

A felhasználó az alábbi mezőkre kereshet: szerzőre (a régi könyveknél teljes lista) és testületre, a cím(szó)ra és a tárgyszóra. A jövőben a felhasználó már kereshet a nyomdászok szabványosított nevére is (a régi könyvek esetében).

1995. november 17-ig ily módon 2328 kiadást írtak le.

Régi könyvek (1450-1800) a VUBIS Antwerp legnagyobb könyvtáraiban (1993 elejéig):

SBA 1450-1800: 9003

UFSIA 1450-1800: 3266

UFSIA (Ruusbroec): 369

IV. LIBIS-net Leuven

Meglehetősen bonyolult a számítógépes katalogizálás. A folyamat során igen sok adatot kell bevinni. Ha már a címleírás elkészült, a hálózat minden könyvtárában csupán egy-egy személy jogosult a hibák kijavítására (még a legkisebb gépelési hibát is csak ő javíthatja ki). Egy-egy kiadásról csak egy címfelvétel készül: a különböző példányokat ez alá helyezik.

- Kiadói adatok: a helynevek és nyomdászok neveit nem egységesítik;
- Megjegyzések: minden mezőbe (cím, szerző, kiadó) beírható annotáció. Be lehet vinni a példányra vonatkozó megjegyzéseket is, de pillanatnyilag a katalogizáló nem tud ezekre az adatokra keresni.

OPAC

Valamennyi megjegyzés látható az olvasó számára - kivéve a példányinformációt. A használó össze tudja kapcsolni a mezőket keresés során, és a számítógép elvégzi a leválogatást.

1992-ben mintegy 17500 régi könyv (1470-1800) leírása szerepelt az adatbázisban, 1994 elején már közel 22000. A címfelvételek kétharmada a Teológiai Kar Könyvtárában (7939) és a Központi Könyvtárban (7726) készült. Azóta a Teológiai Kar Könyvtárában 50 %-kal nőtt a kikért könyvek száma.

A Katolikus Egyetem Könyvtára (külön) 19945 régi könyvet katalogizált 1995. november 16-ig, azaz:

a kezdetektől 1500-ig	58,
1501-1540	1236,
1541-1600	1944,
1601-1650	2646,
1651-1700	3545,
1701-1750	4541,
1751-1800	5975 tételt.

V. Összefoglalás: néhány észrevétel

Hogy miképpen katalogizálják a régi könyveket, az nemcsak a könyvtár prioritásaitól, hanem a használt rendszertől, a személyzettől és a rendelkezésre álló pénzügyi forrásoktól is függ.

Azt hiszem, minden könyvtár minél teljesebb katalógust szeretne, vagyis részletező címléírásokat.

A régi könyvek feldolgozásában óriási szerepe van az egyedi példányleírásnak. A legtöbb esetben ezt csak másodlagosnak tartják, és nem indexelik vagy nem teszik hozzáférhetővé az olvasó számára. Ezt a megoldást kerülni kell kezdettől fogva: tekintsük a possessorokat és könyvkötőket fontos személyeknek, és a felhasználónak álljon módjában ezekre is keresni. Ha már az adatbázis elkészült, nem igen lehet rajta változtatni.

A katalogizáló által összegyűjtött és a felhasználóhoz eljutó információ tehát nincs mindig összhangban. (Pl. az STCN miért nem adja meg a jelzeteket?)

Rengeteg időbe és energiába kerül a részletes címfelvétel elkészítése, az authority-recordok létrehozása, a vonatkozó irodalom összegyűjtése, a magunk és mások tévedéseinek a kijavítása. A számítógépes rendszerrel végzett munka során nem csökken a (gépelési) hibák száma.

Még ha pontos szabályzatokkal is rendelkezünk a régi könyvek leírására, a névformák megállapítására, akkor sem követi majd mindenki (mint pl. Belgiumban az állami levéltárakban).

Bár a címfelvételek on-line hozzáférhetők, mégis jelentkezik igény arra, hogy pl. egy bizonyos időszak anyagát, vagy egy hálózat könyvtárának állományát publikálják.

(Ford. dr. Murányi Lajos, a fordítást ellenőrizte dr. Rozsondai Marianne)

Régi hazai nyomtatványok adatbázisainak elvei Tervek - elképzelések

P. Vásárhelyi Judit

Az 1801 előtt készült hazai nyomtatványok jelentős forrásul szolgálnak valamennyi tudományág hazai történetének műveléséhez, ezért szükséges ezeket mind korszerűbb bibliográfiákban az érdeklődő kutatók rendelkezésére bocsájtani. Az e nyomtatványokra vonatkozó adatok gyűjtésére, feldolgozására és publikálására irányuló munkálatok az egyes Hungarica-kategóriákban különböző szinteken folynak.

A legfontosabb kategóriákat jelentő nyelvi és területi „Hungaricum”-ok, azaz a részben vagy egészben magyar nyelven, valamint a történelmi Magyarországon bármely nyelven megjelent nyomtatványok igényes és korszerű feltárását az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségének munkatársai munkatervi feladatként végzik. Ennek eredményeként látott napvilágot a Régi Magyarországi Nyomtatványok első két kötete. Közülük az első a magyarországi könyvnyomtatás kezdetétől 1600-ig 869 tételleírást tartalmaz (Budapest 1971), a második további 762, 1601 és 1635 között készült nyomtatvány leírását adta közre (Bp. 1983). Az előkészületben lévő harmadik kötet felső időhatára 1655. Tételszáma pedig meghaladja az 1100-at. Az 1656 és 1701 közötti időszakra vonatkozóan valószínűleg még három további kötet készül.

Ezeknek a nyomtatványoknak a művelődéstörténeti jelentősége, értékes voltuk, ritkaságuk - hiszen nem egyszer unikumokról van szó -, indokoltá, viszonylagosan alacsony számuk (ca 5700) pedig lehetővé tette, hogy feltárásuk a lehető legigényesebb módon történjék. Fontos ez a felbukkanó további példányok azonosíthatósága, a variánsok felismerése érdekében is.

A leírások a lehetőségeknek megfelelően autopszia alapján készültek, ahol ennek akadály volt, vagy az adat csak feltételezett, ill. említésből ismert, az is nyilvánvalóvá válik a leírásból. A címleírást az impresszum, a kolláció és a terjedelem, a könyv formátuma és a benne fellelhető könyvdíszek jellegére való utalás teszi teljessé. A bibliográfiai hivatkozások után következik a könyv műfajának meghatározása és tartalmának részletezése. Az esetleges szövegkiadások adatainak közlése után foglaljuk össze a nyomtatványra vonatkozó kutatási eredményeket, majd a „Confer” utal a kapcsolódó tétel(ek)re. A tételleírást a példányok ill. azok teljességi adatai zárják. Ez a XVI. században az összes ismert példány esetén megtalálható, de a második kötettől kezdve csak 10 példány alatt. Az RMNy kötetek használhatóságát tízféle mutató biztosítja. Ezek: A nyomdahelyek időrendi mutatója; Nyomdamutató - Helységek és nyomdászok; Személynévmutató; Helynévmutató; Címmutató; A magyar nyelvű énekek és versek incipitmutatója; Tárgymutató; Nyelvi mutató; Könyvtárak mutatója; A fontosabb bibliográfiák konkordanciája.

Talán néhány kedves kollegában felmerül a kérdés, miért is idéztem fel ilyen részletességgel az RMNy szerkezetét, hiszen azt általában ebben a körben ismerik. Nos, hát azért, mivel véleményem szerint az RMNy első szerkesztőgárdája - nem is sejtve - nagyrészt kialakította azokat az elveket, amelyekre egy régi könyves bibliográfiai adatbázisnak - készüljön az cédulázással, vagyis „kézimunkával”, vagy software-rel - a célszerű és hathatós használhatóság érdekében mindenképpen tekintettel kell lennie. Ez azt jelenti, hogy a majdani adatbázis rekordjainak tartalmaznia kell az RMNY-beli leírás egyes szerkezeti elemeit, csupán annak középső részét kellene átalakítani: a szöveges tartalmi leírást és a szakirodalom ugyancsak

szöveges összefoglalását. Viszont a leendő adatbázisban legalább a felsorolt mutatóknak megfelelően lenne ideális keresni: azaz személyekre, helynevekre, címekre, versincipitekre, műfajokra, a nyomtatványok nyelvére, példányokra, sőt ezen szempontok kombinációira is stb. A kombinált keresés bizonyos nyomai már az eddig megjelent kötetekben is megtalálhatók, hiszen a nyomdamutató a helységek betűrendjében az ott működő nyomdászokat és tevékenységi körüket is jelzi; a személynévmutató szerzők esetén a kötetben szereplő művük/műveik rövid címét is közreadja; a helynévmutató utal azokra a személyekre, akik az adott helyen működtek, ezért érdemes őket visszakeresni a névmutatóban, nyomdahelyek esetében felhívja a figyelmet a nyomdamutatóra, stb. Erről az igényességről a jövőben sem szabad lemondani. A legegyszerűbb lenne az RMNy két kötetét adatbázissá alakítani, de ezt éppen a kötetek magas színvonala és remek használhatósága miatt feleslegesnek látjuk. Viszont a negyedik kötettől kezdve már a számítógép segítségét is igénybe kívánjuk venni a kötet kéziratának szövegszerkesztővel való elkészítésében, és mutatózásában. De mindenképpen a könyvformában való megjelentetés mellett vagyunk a folyamatosság biztosítása érdekében. Az RMNy XVI. és XVII. századi részének számítógépes adatbázissá való alakítása ill. kiépítése tehát a távoli jövő feladata lehetne, amihez a kiindulás a negyedik és következő kötetek számítógéppel készült kéziratának és mutatóinak a felhasználásával viszonylag egyszerűnek látszik. Akkor majd természetesen gondolni lehetne arra is, hogy a most szépen épülő „XVI-XVII. századi betűtípus-repertórium” adatai külön, visszakereshető mezőként szintén beépüljenek egy-egy nyomtatvány leírásába. S addigra talán megtalálja az emberiség egy-egy nyomtatvány címlapjának, és néhány fontos lapjának a digitalizálására alkalmas olcsó, és a dokumentumot kímélő technikai megoldást is, hiszen ez manapság e művelet nagy memóriaigénye miatt könyvtári viszonylatban gyakorlatilag még elképzelhetetlen.¹ Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy legalább a XVI-XVII. századi, legrégebb magyarországi nyomtatványok adatbázisa csak így lehetne tökéletes.

A számítógépnek a betűtípuskutatás szolgálatába állításáról Borsa Gedeonnak már 1971-ben² az volt az elképzelése, hogy a biztos impresszummal rendelkező 16. századi nyomtatványok betűtípusait „optikai úton letapogatva” be kellene táplálni egy számítógépbe. Ezután az impresszum nélküli, meghatározandó nyomtatványok betűtípusait a gép összevetné a benne tárolt betűanyaggal, és meghatározná a kiadvány előállítási helyét. Az egyre tökéletesedő alakfelismerő programok segítségével ez az elképzelése megvalósíthatónak tűnik, de úgy látjuk, hogy ez talán felesleges a hazai XVI-XVII. századi nyomdák viszonylatában, ahol a XX. század másik nagy vívmányát, a xerokopiát felhasználva már rendelkezésre áll mindegyik nyomda betűkészletének repertórium, sőt sok nyomda monografikus feldolgozása is elkészült. Nem gazdaságos tehát - még ha gépi úton is - ugyanazt a munkát újra elvégezni.

Már most bizonyos, hogy az 1701 után keletkezett magyar nyelvű illetve Magyarországon bármely nyelven megjelent nyomtatványok bibliográfiai feltárása nem folyhat olyan részletességgel és mélységben, amint az 1701 előttié. Oka ennek a nyomtatványok nagy száma - 27.000-et meghaladó tételről van szó. E korszakra vonatkozóan a Petrik I-VIII. kötetei adnak eligazítást. Ezekben az abc négyszer kezdődik, és két nyomda- és kiadásmutató is található (VI. és VIII. kötet). A nehézkes keresés miatt indokoltnak véljük ezeknek a nyomtatványoknak adatbázisban való feldolgozását. Az adatbázis neve: „XVIII. Századi Hazai Nyomat-

¹ Werner Starck: Zur Frage der Identifizierung von Exemplaren in Altdruckkataloge = Biblos, 1993/94. 216-217.

² Borsa Gedeon: Régi nyomtatványok betűtípusainak vizsgálata számítógéppel = Magyar Tudomány 1971.488-491.

ványok Adatbázisa” lehetne. Az előmunkálatok e téren igen jónak mondhatók, hiszen az utóbb kiadott VII. és VIII. kötet címléírásait már autopszia alapján publikáltuk, a többi tételről pedig fokozatosan gyűjtjük a címlap-xeroxokat, és a terjedelemadatokat, hogy tökéletes leírásuk elkészülhessen. Rendelkezésre áll továbbá e nyomtatványok példánynyilvántartása is, amely mintegy 200.000 példányról ad áttekintést.

A „XVIII. Századi Hazai Nyomtatványok Adatbázisa”-ának kiépítése tehát a legújabb bibliografizált tételek betáplálásával kezdődhetne, és fokozatosan egészülhetne ki. Az egyes visszakereshető adatok a következők lennének: szerző, közreműködők, cím, kiadás helye, éve, nyomdása, terjedelem, formátum, bibliográfiai hivatkozás (Petrik kötetszám és lapszám, stb.) a kiadvány példányai, ill. e szempontok kombinációira.

Elképzelhetőnek tartjuk, hogy utódaink ezt az adatbázist használhatják majd fel akkor, amikor a VI. RMNY kötet megjelentével a XVIII. századi hazai nyomtatványok feltárása befejeződött. 1750-ig minden bizonnyal érdemes lesz majd kiegészíteni ezt az adatbázist a következő, önálló, visszakereshető adatmezőkkel: műfaj, nyelv, a tartalom rövid felsorolása, s a vonatkozó irodalom.

Közelebbi terveink között szerepel viszont az u.n. „Régi Magyarországi Szerzők” (RMSZ) elnevezésű adatbázis fokozatos kiépítése. 1989-ben kézirat gyanánt napvilágot látott a „Régi Magyarországi Szerzők” című névjegyzék, amely kb. 10.000 1801 előtt publikált hungarus szerző nevét és legfontosabb adatait adta közre. Wix Györgyné dolgozik jelenleg az OTKA által biztosított kutatási pénzből e névjegyzék kiegészítésén, adatainak ellenőrzésén és korrigálásán. A jegyzék közli - ha van adatunk - egy-egy szerző születési évét és helyét, valamint halálozási évét, legfontosabb tevékenységi körét földrajzi utalással együtt. A javított változat tartalmazni fogja majd a szerzők összes előforduló névformáját, azokat a megállapított alakhoz utalja, valamint közreadja a szerzőre vonatkozó legfontosabb szakirodalmat is. Eredetileg e jegyzék a hungarus szerzők külföldi könyvtárakban őrzött műveinek felkutatására készült, és a tapasztalat alapján elmondhatjuk, hogy valóban nagyon hasznos segéd-eszköznek bizonyult annak első, még csiszolást igénylő változata is.

Az „RMSZ” adatbázisba terveink szerint belekerülnének a fent említett adatok, és lehetőség nyílna benne a kombinált keresésre is, tehát pl. ha valaki az 1601 és 1630 között Heidelbergben tanult erdélyi szerzőkre kíváncsi - akár Erdélyben születtek, vagy ott működtek - megkaphatná azoknak a listáját.

Az RMSZ névjegyzékben megállapított szerzői névforma képezhetné a Régi Magyarországi Szerzők és Műveik, azaz az „RMSZM”-adatbázis alapját. Ez a egyes szerzők köré csoportosítva tartalmazná műveiket, és azok fellelhető példányait, akár magyar nyelven, akár Magyarországon, akár külföldön idegen nyelven jelentek is meg azok. Nagy szükség van egy ilyen jellegű összefoglalásra, hiszen a hungarus szerzők nyomtatásban megjelent életművét jelenleg bizony csak nagy veszélyességgel tudjuk bibliográfiákból összekeresni. A magyarországi publikációkra vonatkozóan 1635-ig az RMNY, 1636 és 1711 között az RMK I. és II. kötete, a XVIII. századra vonatkozóan a Petrik kötetek adnak eligazítást, ha a külföldön idegen nyelven megjelent publikációkra vagyunk kíváncsiak, akkor 1711-ig az RMK III. kötete és a hozzá megjelent négy Pótlások füzet nyújt segítséget.

S az RMK III. említésével át is térhetünk a harmadik hungaricum-kategóriára, Hungarus-szerzők külföldön, idegen nyelven megjelent publikációira. Szabó Károly monumentális bibliográfiájának harmadik kötete tárta fel az általa ismert, e kategóriába megjelent nyomtatványokat, 4831 bibliográfiai egységet (Budapest 1896-1898). 1990 és 1993 között jelent meg az RMK III. Pótlások négy füzete, amely 2887 tétellel egészítette ki Szabó Károly száz évvel

ezelőtti összeállítását. A Pótlások címleírásai a lehetőségeknek megfelelően autopszia alapján készültek, közlik a kolláció, terjedelem és formátum adatait, felsorolják a főbb vonatkozó bibliográfiákat és 10 példányig megadják a fellelhető példányok őrzőhelyét is. Az eredeti RMK III-ban és a Pótlásokban hamarosan könnyű lesz keresni, mivel a jövő évben napvilágot lát majd azok közös Névmutatója is. Ezért az RMK III kategória külön adatbázissá építését a közeljövőben nem tervezzük. Viszont címleírásai és példányai helyet fognak kapni az RMSZM adatbázisban az RMNy, RMK I-II és Petrik-adatokhoz hasonlóan.

Egyetlen területe van az 1801 előtt készült, három, említett hungaricum-kategóriának, amelynek bibliográfiai feltárása még nem történt meg, ez pedig: magyar szerzők 1712 és 1800 között külföldön, idegen nyelven megjelentetett műveinek bibliográfiája, vagyis az RMK III folytatása a XVIII. században. Igaz, hogy Petrik Géza közölt ilyen adatokat is, de ezek kigyűjtése és szisztematikus feltárása akár csak a legnagyobb gyűjteményekben is, még elvégzendő feladatunk. Amennyiben lesz pénzügyi támogatásunk, 1996 és 2000 között ezt a hiányosságot szeretnénk pótolni ugyanazzal a szakértő gárdával, akik az RMK III Pótlások összeállításán sikerrel fáradoztak.

Így az évezred végére minden korszakban, mind a három, legfontosabb nyomtatott hungaricum-kategóriában egészen 1800-ig megteremtődnek azok az alapok, amelyekre építve az RMSZM adatbázis valóban egyre teljesebb képet tud adni az 1800 előtt alkotott magyarországi literátorok munkásságáról - egyelőre sajnos a kéziratok számbavétele nélkül.

Tehát ha elképzeléseink megvalósulnának, a régi hazai nyomtatványok bibliográfiai feldolgozása és a belőlük való tájékoztatás a következő adatbázisok segítségével folyhatnának:

- Régi Magyarországi Szerzők
- Régi Magyarországi Szerzők és Műveik
- XVIII. Századi Hazai Nyomtatványok

A távolabbi jövőben: Régi Magyarországi Nyomtatványok

Ezeknek az OSZK nagy, Dobis/Libis rendszerétől független, önálló egységként kellene működni az RMNy Szerkesztőségben, annak egymással összekapcsolt gépein. Létrehozásukat nem eddigi nyilvántartásaink számítógépre váltása érdekében, vagyis öncélból, de nem is a számítógépes adatfeldolgozás divatja miatt szorgalmazzuk. Hanem ezek által kívánjuk az eddigieknél összetettebb információkhoz juttatni a használókat, sőt a jelenleg meglévő, de eddig - az összefüggések viszonylag könnyű felismerése hiányában - kihasználatlan eredményeink is így válhatnak közkinccsé. Éppen ezért a leendő software-től az összetett, sokszorosan kombinált keresési lehetőségek megteremtését és a program bővíthetőségét várjuk. A bibliográfiai rekordok bevételekor tekintettel kell lennünk a nemzetközi gyakorlatban elterjedt MARC-UNIMARC formátumra. A bővítések, helyreigazítások legfőbb forrása pedig továbbra is a gyűjtemények bejelentései lennének. Sőt példánynyilvántartásaink betáplálását is meg kell előznie egy ellenőrző munkafázisnak, vagyis meg kell győződünk a nálunk nyilvántartásba vett példányok meglétéről, helyes azonosításáról is.

Meg is ragadom rögtön az alkalmat, és ezúton kérem, hogy ahol a régi könyvek gépi feldolgozása folyik, nyomtassák ki az 1801 előtt megjelent nyomtatványok legfontosabb adatait és jelzetét, és küldjék meg nekünk úgy, ahogyan ezt valaha jegyzék ill. cédulaformában tették. Ettől kezdve bizonyos időközönként tájékoztassanak bennünket az évente feldolgozott régi könyvanyagról. Szándékosan kérjük nem csak a hungaricumok adatait, hanem az összes

1801 előtti példány bejelentését, mert az RMNy Szerkesztőség gondozza a Központi Katalógus 1801 előtti részét is, és sajnós elmondhatom, hogy nagyon ritka az a gyűjtemény, amelyik rendszeresen jelenti rekatalogizált anyagát. Fáradozásukat előre is köszönjük. A példányok azonosításában, - különösen a töredékek, csonka nyomtatványok, variánsok esetében - a továbbiakban is szívesen állunk a gyűjtemények rendelkezésére. Ez az állandó munkakapcsolat a garancia arra, hogy egyelőre még főleg csak a hagyományos úton, de reményeink szerint mihamarabb a computert is munkánk szolgálatába állítva gyümölcsözően munkálkodjunk a régi értékeink minél teljesebb és igazabb megismerésén és feltárásán.

Egy adatbázis lehetősége az Egyetemi Könyvtár legrégebbi állományában

Barabás László Barna - Farkas Gábor Farkas

Nemcsak a könyveknek, hanem az őket őrző könyvtárosoknak is megvan a sorsuk. S nemcsak életüknek, hanem munkájuknak is sok esetben különös történetük van. Az ismertetésre kerülő ún. **Antiquissima-állomány** (ahogy az Egyetem megalakítása előtt beszerzett anyagot nevezzük) Dümmerth Dezső felfedezése, aki az 1960-as évek elején az addigi szakirodalmat cáfolva kiderítette, hogy az Egyetemi Könyvtár genezise a 16. században alapított jezsuita kollégiumok bibliotékájára vezethető vissza. Az 1980-as évek elején az ő munkáját folytatta kódextöredékek kutatásával egybekötve Timkovics Pál, aki újabb kötetekkel gazdagította az állományt. E sorok írója nem célzott kutatással, hanem a mindennapi könyvtárosi munka közepette bukkant rá eddig még nem regisztrált antiquissimára.³

Az Egyetemi Könyvtár korai történetének sajátossága közé tartozik, hogy nemcsak az egyetem 1635-ös alapítását megelőző fél évszázadból őrzött meg köteteket, hanem kéziratállományában fellelhető két 17. századi katalógus, mely újabb információkat szolgáltat az akkori könyvállományról. A kiadatlan katalógusoknak a magyar művelődés- és könyvtártörténetben elfoglalt helyét jól jelzi az a lehetőség, hogy segítségükkel sikerülhet a nagyszombati egyetem több mint 5000 kötetes könyvtárát - a teljesség igénye nélkül - rekonstruálni.⁴

A rekonstrukció három, egymástól elkülöníthető munkafolyamatban történik:

1. A könyvtár állományában meglévő kötetek bibliográfiai és egyedi feltárása.
2. A két kézirat katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban.
3. A források összegzése és adatbázissá formálása.

Az első munkafázis, melyet Dümmerth kezdett el, a kötetek teljes bibliográfiai feltárásán túl az egyedi jellemzők bemutatására is törekszik. A könyvészeti ellenőrzést szükséges elvégezni az elmúlt évtizedekben előkerült köteteknél is, hiszen a mai segédletekkel feloldható az anonim művek szerzősége, s a hiányos impresszumatatok. Ugyanakkor nem árt elvégezni a kollacionálást a lehetséges kolligátumok, illetve mint ezt egy példán is bizonyítani fogom, a történeti rekonstrukció miatt. Dümmerth, s a reá hivatkozó szakirodalom az **ősnny. 471.**-et tekintette az első antiquissimának de a possessor-bejegyzéseket tartalmazó illetve az azt megelőző lap az **ősnny. 256.**-ból származott.⁵ Az a8 és az a2 főlíót tévesen az előzőhöz

³ DÜMMERTH Dezső: *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése.* = MKSz 1963. 43-58. Uő.: *A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai.* = MKSz 1964. 292-309. Uő.: *Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollekciója.* BEKK, Ms G 843.

⁴ BEKK, Ms J 1. illetve Ms J 2. - PÁLVÖLGYI Endre: *Az Egyetemi Könyvtár 17-18. századi katalógusai.* = Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. Bp. 1968. 25-61. - VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa.* = MKSz 1957. 368-372. - PAJKOSSY Györgyné: *Az Egyetemi Könyvtár története 1690-1774.* = Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. Bp. 1968. 63-88.

⁵ DÜMMERTH im. - TÓTH András - VÉRTESY Miklós: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561-1944).* Bp. 1982. 1-25. - VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnnyomatvány-gyűjteményének története.* = Egyetemi Könyvtár Évkönyve II. Bp. 1964. 109-126. - *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* Ed. Géza SAJÓ - Erzsébet SOLTÉSZ. XXIX.

kötötték be, valószínűleg 1886-ban, mint az Kudora Károly könyvtárőr egykori bejegyzéséből feltételezhető. Mindkét ősnymtatvány, Cicero Epistolae ad familiares című művének velencei kiadását tartalmazza az 1487-es, illetve az 1493-as esztendőből. Más köteteknél is tapasztalt eljárás sejteni engedi, hogy az akkor alapított ősnymtatványtárban igyekeztek teljes példányokat „létrehozni” az oktatásban oly fontos klasszikusokból. Így kötötték be a tulajdonosi jegyeket tartalmazó oldalt a másik Cicero kötetbe, mely egyébként nem antiquissima, hiszen 1636-ban szerezték be, ahogy ez az első fólióra írt bejegyzésből látszik. Vértesy Miklós (aki egyrészt folytatta Dümmerth kutatásait, másrészt összefoglalta az eredményeket a könyvtártörténetében) egyébként az 1690-es katalógus alapján jelezte a kérdéses ősnymtatvány esetleges antiquissima-gyűjteménybe való tartozását, ám possessor-bejegyzés hiányában ez csak feltételezés maradt.⁶

A korszak könyvkultúrája jobb megismerésének elengedhetetlen feltétele a kötetek egyedi jellemzőinek a bemutatása. Minden egyes könyvről, a lehetőséghez mérten, az alábbi jellemzőket tartottam fontosnak kiemelni:

1. A könyv kötése. Az állomány nagy része még az eredeti kötését viseli, általában fehér bőr- vagy pergamenkötést. A később átkötött könyveknél - a katalógusok alapján - kideríthető a legtöbb esetben az eredeti, 16-17. századi kötése. Az 1632-ben elkezdett könyvtárrendezéssel és katalógizálással párhuzamosan a kötések is ellenőrizték, a bekötetlen vagy sérült kötések újrakötötték, legtöbbször kódexlapokba. Maga Némethi a **J 1.** katalógust is egy ilyen fragmentába kötötte, melynek kötéstáblájáról a könyvkötő árjegyzékét fejtették le. Az oktatáshoz nélkülözhetetlen, nagy mennyiségű könyvet kellett gyorsan bekötni ebben az időben, így a könyvkötő a legolcsóbb alapanyaghoz, a középkori kódexekhez nyúlt⁷.

2. A tulajdonosi bejegyzések. A jezsuita rend könyvtárosa gyakorlatában mindig a címlapra - ennek hiányában a kiegészítő impresszum és szerzőségi adatokkal együtt a következő lapra - került egy formulával: rendház nevével és az összeírás idejével.⁸ A possessorok időrendbe állíthatók, néhány kivételtől eltekintve összecsengnek a rendtörténettel, vagyis a jezsuiták znióváraljai, vágsellyei és nagyszombati tartózkodásával. Különös és zavarba ejtő ugyanakkor a Johann Varennio: *Syntaxis linguae graecae* című kötet (Köln, 1576) harmadik possessor-bejegyzése: „*Collegij Tyrnaviensis S.J. Catalogo Inscriptus Anno 1600*”.⁹ Ebben az időben csak Vágsellyén működött jezsuita kollégium, Nagyszombatban pedig nem; 1615-ben költözött vissza Pázmány rendtársaival. A bejegyzés (nagy valószínűséggel) Szentiványi Márton kezétől származik, aki 1690-ben fogott hozzá a könyvtár rendezéséhez. Több antiquissima-kötetnél találtunk az ő kezével bejegyzést, ám egy kivétellel ezek mindig az

⁶ VÉRTESY *im.* - FARKAS Gábor: *Bibliotheca Antiquissima (1586-1635)*. Szakdolgozat Bp. 1994.

⁷ J. FODOR Adrienne: *A nagyszombati jezsuiták könyveiről lefejtett kódextöredékek*. = *Ars Hungarica* 1989. 1. sz. 51-56. - *Fragmenta latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Rec. Ladislaus MEZEY. Bp. 1983. U.Fr.l.m. 94. - SZ. KOROKNAI Éva: Egy XVI. századi nagyszombati kötécsoport. (Oláh Miklós könyvtárának eddig ismeretlen kötéséről.) = *MKSz* 1977. 1. sz. 47-51.

⁸ *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu*. Ed. Ladislaus LUKÁCS. IV. Romae, 1981. 420. „X. Regulae Bibliothaecae (...) Et in omnibus libris scribatur in prima pagina nomen collegii, et significetur librum illum catalogo esse inscriptum hoc modo: Collegii Avenion. Catal. Inscript.” - JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579-1604*. = *Adattár* 16-18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1. Erdélyi könyvesházak I. Szeged, 1991. 11-12.

⁹ Ant.Tyrn. 1600.

1632-es évre vonatkoznak. A kivétel a tournoni jezsuita akadémia Vergilius thesaurusa (1588).¹⁰ Itt Dümmerth feltételezése szerint az 5. possessorkéz Szentiványié, aki ezt 1690-ben írta a címlapra. Ennek ellentmond, hogy szerepel tulajdonosként a vágsellyei rendház 1600-as évszámmal, majd Némethi Jakab 1632-es bejegyzése „*Collegij Tyrnauiensis*”. Miért tüntette fel Nagyszombatot még egyszer Szentiványi ezen a köteten, mikor már ott szerepelt Némethi bejegyzése, illetve miért írt vágsellyei dátumot a fent leírt kötet elejére 1690-ben? Az elírás (ti. 1690) ismerve Szentiványi precizitását, két esetben nem valószínű. Mindenesetre eddig két olyan kötet került elő, ahol együtt szerepel Nagyszombat neve az 1600-as évszámmal. Hat másik kötetnél viszont még a rend Nagyszombatba való költözése előtt (1612-1615) szerepel tulajdonosi jegyként a város neve, melyet a jezsuiták tudatos felkészülésének és előrelátásának tudhatunk be.

3. A használatra vonatkozó adatok.¹¹ Jelzem a használat mélységét és a formáját. Fontos kideríteni, hogy tulajdonosa végig olvasta a könyvet vagy csak belenézett. Gyakori a tartalmi kiemelés és megjegyzés a margón. Néhányszor, főleg neves tulajdonos esetében, találtunk család- vagy magyar történethez kapcsolódó feljegyzéseket. Az eddigi vizsgálatok nem hoztak új eredményeket az olvasmánytörténetben, természetesen inkább negyed- és nyolcadrét köteteket forgattak mint súlyos föliánsokat, latin klasszikusokból sajátították el a grammatikai ismereteket és jó néhány, főleg a kézikönyvek kategóriájába tartozó művek forgatásánál érvényesültek gyakorlati szempontok. Érdekes megfigyelni a jezsuiták cenzúrázási szokását néhány köteten, protestáns szerző vagy szellemi közreműködő (pl. Philipp Melanchthon) nevének áthúzását vagy kivakarását a címlapon. Janus Pannonius híres műve (Zsámboki kiadása: Bécs, 1569)¹² pajzán epigrammait betintázták illetve Giovanni Valeriano: Hieroglyphica (Lyon, 1594)¹³ című művében található akmtetszeteket retusálták.

4. Az összeírás és a katalogizálás ideje és módja. Itt a possessor-bejegyzések adatait értelmezem illetve bemutatom, hogy milyen szakrendbe tették 1632-ben és 1690-ben.

5. Jegyzetek és a bibliográfia. A könyvről szóló szakirodalom hivatkozásai szerepelnek együtt az esetleges tulajdonosok életrajzi adataival és a könyv hányódásának története, ha rekonstruálható. Példaként álljon itt Kempis Tamás Krisztus követése című munkája (Lyon, 1587)¹⁴, mely Zinóváralján maradt a 17. században, nem került a vágsellyei és a nagyszombati rendház könyvtárába. Majd a budai kapucinusok bibliotékájában bukkant fel, s innen került az 1950-es években az Egyetemi Könyvtárba. Ugyanakkor érdekes a hazai nyomtatású Confessionale története is. Dümmerth tanulmányában téves nyomdahellyel szerepelt. Hibás volt Vértesy megállapítása is, csak egy példány került a könyvtárba a 18. századi abolicíókor (lepoglavai pálos kolostor kötete), a másik szintén nagyszombati volt, 1632-ben írták össze. Az eredetileg **ősny. 44.** jelzet alatt található kötetet 1927-ben elcserélték a berlini Staat-

¹⁰ Ant.Tur. I/14.

¹¹ A használatra vonatkozó adatokra l. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Írták és összeállították HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1991. - MONOK István: Olvasmánytörténeti forrásaink, értelmiségtörténet. = Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szeged, 1988. 169-181. - FARKAS Gábor: A 16-17. századi polgári könyvtárak típusai. = MKSz 1992. 100-121.

¹² Ant.Tyrn. 1622/1.

¹³ Ant.Sell. I/11. Ezt a szokást még a 17. században is őrizték, Luther fordításait pl. a Biblia haeretica csoportba kerültek. Marót Miklós szíves közlése.

¹⁴ Ant. Tur. I/21.

bibliothek öt ősnymtatványára és egy RMK-ra.¹⁵ Meglepő, hogy az **J 2.** katalógusban csak három 16. századi Confessionale található, ősnymtatvány egy sem.

A második munkafázis a két katalógus szövegkiadása betűhív olvasatban. A tulajdonosi bejegyzésekből feltételezhető, hogy a znióváraljai és a vágssellyei korszakban is volt katalógusa a könyvtárnak, ám ezek elpusztulhattak az 1605-ös menekülés következtében. Így az egyetem alapítását megelőző időben az oktatáshoz oly nélkülözhetetlen könyvtár előfeltételévé vált egy használható katalógus készítése. A ránk maradt katalógus datálatlan és csonka. Ám a könyvtár rekonstruálása itt siet a segítségünkre, az antiquissima-kötetek megőrizték az összeírás időpontját: 1632., illetve találunk közöttük olyan köteteket, melyek leírása a ma már hiányzó oldalakon lehetett. Dümmerth Némethi Jakab személyében ismerte fel a kézirat készítőjét, aki hozzávetőlegesen 1500 kötet katalógizálását végezte el. A szerzőket keresztneveinek alfabetikus sorrendjében tünteti fel, jelzi a kolligátumokat is, így lehetővé válhat a ma már csonka vagy szétszedett kötetek rekonstruálása. Ezzel a módszerrel sikerült Jan Dantyszek, Báthory András és Háportoni Forró Pál tulajdonában lévő, majd később a nagyszombati jezsuitákhoz került kötet valamikor meglévő egységét - legalábbis hipotetikusán - helyreállítani.¹⁶ Sajnos az Egyetemi Könyvtárban még a 19. század folyamán rosszul felfogott állománygyarapítási és gyűjteménynövelési céllal gyakran szedtek szét kolligátumokat, mert ősnymtatványt, RMK-t tartalmazott vagy mint a Cicero-kötet is bizonyítja, igyekeztek csak a szöveget figyelembe véve „teljes” művet összerakni.

1690-ben katalógizálja Szentiványi Márton az akkor már 5500 kötetesre duzzadt állományt, s itt a vezetéknévek szerepelnek alfabetikus sorrendben, minden betűnél **23** tudományszakkal. A rendkívül precíz leírások mellett a könyvtáros feltüntette a beszerzés és/vagy összeírás időpontját is. Ez az adatsor egyedülálló lehetőséget biztosít számunkra, a nyomtatás éve és a beszerzés dátuma közötti ún. **késési index** ilyen hatalmas forrásmennyiség esetében már alkalmassá válhat arra, hogy a jezsuita rend állománygyarapítási trendjének változásait szemlélíthessük. A szövegkiadás során számos példával találkozhattam, mikor ez a késési index nullával volt azonos, tehát még a nyomtatás évében sikerült a kötetet megszerezni. A későbbiekben tanulságos lesz az egyes tudományszakok beszerzési indexét a feltárt bibliográfiai tételek tárgyszavaival összevetni. Szentiványi pontos katalógizálása alkalmas a még könyvraktárak mélyén fekvő kötetek nyomravezetésére, illetve a már nem létező könyvek identifikálására. Erre a munkafolyamatra azért is van szükség, mert valószínűleg kevés könyvvvel bővíthetjük tovább az antiquissima-gyűjteményt. Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az évszázadok során a könyvtár régi anyaga több ok miatt erősen lecsökkent. 1605-ben Bocskai közeledtével a menekített könyvanyag egy része a Dunába veszik. A legenda szerint, amit egyébként a szakirodalom cáfol, 1774-ben a tutajjal költöztetett állomány egy része szintén a folyóba került. Ugyanakkor biztosan tudjuk, hogy a költözést megelőzően nagyarányú selejtezést vittek végbe, a könyvek egy része Nagyszombatban maradt, illetve a környékbeli lelkészkedő papság között osztották szét. Ismert az a feltételezés is, hogy a legnagyobb bibliofil értékeket Bécsbe vitték, ám erre tárgyi bizonyíték nincs. 1787-1797 között hét árverést rendeztek, mely során körülbelül 20 ezer kötet található gazdára. E kötetek jó részét külföldi antikváriusok vásárolták meg; ez lehet a magyarázata, hogy a

¹⁵ Ant.Tyrn. 1633/1. raktári jelzete: Inc. 46. - DÜMMERTH és VÉRTESY *im.*

¹⁶ Ant.Tyrn. 1632/70. raktári jelzete: Vet. 22/24. - FARKAS Gábor: *Egy lengyel humanista (Jan Dantyszek) könyve.* = MKSz 1995. 1. sz. 76-87.

elkövetkező évszázadok során kevés nagyszombati tulajdonú könyv került vissza az Egyetemi Könyvtár állományába szekularizáció, aukció vagy ajándékozás formájában.¹⁷

A katalógusok szövegkiadása lehetővé teszi, hogy a 16-17. századi nyomdatermelésünkről való ismeret néhány szerény adattal bővüljön. Állításomat ismét egy jellemző példával illusztrálnám. Az 1632-es katalógus egyértelműen szerzőként tünteti fel Pálffy Katát (1542-1616), Illyésházy István nádor özvegyét, kinek két művét megnevezi: Pönitenciának tüköre (Bártfa, 1626)¹⁸ és Beszéddek magyarul (Bártfa, 1626). Az első nyomtatvány a bibliográfiákból ismert, fordítóját, aki német eredetiből dolgozott eddig nem azonosítottuk. A másik könyv ismeretlen volt ez idáig, feltehetően szintén a Klösz nyomda terméke. Az 1690-es katalógus is gazdag eddig nem regisztrált hungarikákban, elég csak megemlítenem, hogy adatai szerint 1483-ban Velencében is adtak ki magyar krónikát. Szentiványi jelzi, más ősnymtatványokhoz képest szokatlanul, hogy a könyv „*Typo Veteri*”. Nem tudjuk, hogy ez a Hess féle budai krónikát vagy a Thuróczi által írott magyar történetet jelöli, esetleg egy harmadik műről van szó.¹⁹

A harmadik munkafázis magának az adatbázisnak a létrehozása lesz.²⁰ Az adatbázis-kezelő rendszer kiválasztása és adatbázis létrehozása előtt tisztáznunk kellet pár problémát:

1. Adattartalom:

Milyen adatokat akarunk felvinni s ehhez milyen mezőket kell definiálnunk (pl. szerzőségi adatok, cím, kiadás stb.)?

Az adatmennyiség nagysága, hány dokumentum kerül feldolgozásra, milyen mélységben kívánjuk a dokumentumokat feltárni (pl. bibliográfiai leírás, rövid tartalmi feltárás stb.)?

2. Adatmezők:

Hány karaktert tartalmazzanak, változó vagy azonos hosszúságúak legyenek-e az egyes adatmezők?

¹⁷ VÉRTESY, DÜMMERTH és PÁLVÖLGYI *im.* - TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatakorában (1773-1791).* = Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III. Bp. 1966. 101-145. - SZALATNAI Rezső: *Kempelen Farkas és az Egyetem átköltöztetése Nagyszombatból Budára.* = A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 6. sz. Bp. 1959. - Az ajándékozásra pl. Ant.Tyrn. 1618/6. eredetileg a firenzei jezsuita kollégiumé volt, majd a nagyszombati jezsuitákhoz került 1618-ban. Néhány éve kaptuk ajándékba a nagyszombati könyvtárból.

¹⁸ RMNY 1348. RMK I. 550. raktári jelzete: RMK I. 91. Mivel egyetlen, csonka példányban csak az Egyetemi Könyvtárban található meg, feltételezhetjük a kötet antiquissima voltát. A katolikus elmélkedés ajánlása Thurzó III. Kristóf özvegyének Erdődy Zsuzsannának szól. A Pálffyak a Bakócz családdal rokonságba kerülve felvették az erdődi előnevet, tehát Pálffy Kata és Erdődy Zsuzsanna között rokonsági kapcsolat is létezett. Ms J 1. „212. *Catharinae Palfi Speculum Poenitentiae in 8. emporetica charta flava Barthfae 1626.* (...) 217. *Catharinae Palfi Orationes Vngaricae in 8. in pergameno Barthfae 1626.*” - Irod. NAGY Iván: *Magyarország családai.* Pest 1858. - *Pálffy Kata leveleskönyve.* S.a.r. ÖTVÖS Péter. = Adattár 16-18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szeged, 1991.

¹⁹ VÉRTESY Miklós: *Magyar nyelvű könyvek az Egyetemi Könyvtár régi állományában.* = MKSz 1966. 66-70. Uő.: *Egy 1483-ban kiadott magyar krónika.* = MKSz 1964. 74.

²⁰ MONOK István: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon 1526-1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás.* Kandidátusi disszertáció. Szeged, 1992.

3. Karakterkészlet:

Milyen karakterkészletet kell kezelnie rendszernek (pl. magyar karakterek, számok)?

4. Műveletek:

Milyen műveleteket akarunk a segítségével elvégezni?

pl.: adatok rögzítése, javítása, törlése
visszakeresés (egyszerű, összetett)
statisztikák készítése

5. Hardver igények:

Milyen számítógépen fut (PC, nagygépek), illetve elérhető-e majdan hálózaton keresztül?

Az igények felmérése után a Micro-ISIS szöveges adatbázis-kezelő rendszert választottuk. Igaz ugyan, az Egyetemi Könyvtár rendelkezik saját integrált könyvtári rendszerrel, de mivel ez még nem üzemképes, így a munkát az ISIS-sel kezdenénk el. Terveink szerint az így létrejövő adatbázis később a Dynix-Horizon részévé válna.

A program változó hosszúságú mezőket képes kezelni. Régi könyvek esetén ez igen fontos lehet, hiszen a négy karakterből álló kiadás éve mező nem lehet azonos hosszúságú például a jóval több karakterből álló mű címe mező hosszúságával. Logikusan felépített menü-rendszerrel dolgozik, a főmenüből indíthatók a különböző szolgáltatások. Igen nagy előnye, az előre megtervezett adatmodell (rekordszerkezet, űrlap, megjelenítő és nyomtatási formátum, indexfile) a program futása közben is módosítható. Néhány adat:

Maximális rekordhossz: **8000** karakter

A mezők maximális száma egy rekordban: **200**

A kereshető elemek sorainak maximális száma: **200**

Több mint **16 millió** rekordot tartalmazhat.²¹

A rekord szerkezetének létrehozása:

Milyen mezők legyenek, mit kell a dokumentumokról feltárnunk?

1. Raktári jelzet
2. A szerző neve - a könyvben szereplő valamint az egységesített forma is
3. A mű címe - ahogyan a könyvben szerepel
4. A megjelenés helye - a könyvben szereplő valamint az egységesített forma is
5. A nyomdász vagy kiadó neve
6. A megjelenés ideje
7. Formátum
8. A kiadásazonosítás adatai

²¹ BAKONYI Géza - KOKAS Károly: *MicroISIS vagy TEXTAR*. = Kvt. Figy. 1991. 2.sz. 219-255. - HUNYADINÉ Naszádos Edit - TOLNAI György: *Könyvtári rendszerek PC környezetben*. = Kvt. Figy. 1992. 4. sz. 619-635.

9. A kötetben található, szignált, kéziratok bejegyzések
10. A possesor-bejegyzésekből kiemelt személy és intézménynevek egységesített formában
11. Összeírás
12. Késési index
13. A mű tárgyszavai
14. A jezsuiták által adott tárgyszavak
15. A mű nyelve
16. A kötet oldal vagy fólió száma, ívméret
17. Megjegyzések

Milyen összetett keresésekre adnának lehetőséget ezek a mezők? A leltári szám, a kiadás-azonosítás adatait, valamint az oldalszámot leszámítva bármely többi mezőt kombinálhatjuk egymással, a Boole-operátorok segítségével. Megtudhatjuk, hogy létezik olyan kiadása Arisztotelész Metafizikájának, melyet Lyonban 1586-ban nyomtattak és eredeti vörös bőrkötésben ma is megtalálható az Egyetemi Könyvtár régi gyűjteményében, szerepel a két kézirat katalógusunkban, illetve egy felvidéki neosztoikus értelmiségi kör (Káldy Ferenc és barátai) olvasgatta, tartalmi kiemelésekkel látta el a 16. század utolsó évtizedeiben.

Az egyes rekordokhoz mellékelnénk a címlap másolatát is.

További terveink:

- Az adatbázis elkészülte után, a hazai és külföldi példákhoz hasonlóan, szeretnénk azt az Interneten keresztül is elérhetővé tenni, Telnet hívással valamint WWW felületen keresztül egyaránt.
- Foglalkozni szeretnénk az Internet-erőforrások feltérképezésével, katalogizálásával is. Gondolunk itt az Egyetemi Könyvtár gyűjtőkörének megfelelő hálózaton elérhető, teljes szövegű könyvek, folyóiratok feltárására, hasonló gyűjtőkörű könyvtárak hálózati címeinek összegyűjtésére és „*belinkelésére*”.

I. TÁBLÁZAT:

sor-szám	szerző	mű címe	formátum	kiadási hely	kiadási idő	tárgyszavak	nyelv
1.	Cicero, M.T.	Epistolae ad familiares	folio	Velence	1487	latin irodalom	latin
2.	JACOBUS de Voragine	Legenda aurea sanctorum	folio	Párizs	1509	szentek élete	latin
3.	THURÓCZI János	Chronica Hungarorum	folio	Brno	1488	magyar történelem	latin
4.	SOKOLOWSKY Stanislav	De verae et falsae ecclesiae discrimine	folio	Krakkó	1583	katolikus teológia	latin
5.	THUKYDIDÉS	De bello Peloponnesiaco libri octo	folio	Genf	1588	görög történelem	görög
6.	OVIDIUS Naso P.	Metamorphoses	octavo	Antwerpen	1551	latin irodalom	spanyol
7.	BALÁZSFI Tamás	Csepregi iskola	quarto	Pozsony	1616	katolikus vitairat	magyar
8.	LIPSIUS Justus	Opera omnia	quarto	Antwerpen	1585	humanista irodalom	latin
9.	ALBATEGNIUS	Rudimenta astronomica	quarto	Nürnberg	1537	arab csillagászat	latin
10.	ANTONINUS Florentinus	Confessionale	folio	Magyarország	1477	gyóntatók kézikönyve	latin

II. TÁBLÁZAT

sorszám	1632-es katalógus	1690-es katalógus	jezsuita szakrend
1.	149. Idem cum asserculis Venetij 1487.	Epistolae Familiares cum Commentario Venetijs 1487. sine compactus 1690.	humanistae
2.	Nem volt Nagyszombatban.	Nem volt Nagyszombatban.	-
3.	59. Ungarorum Chronica Joanni de Thurocz in folio corio nigro sine loco sine anno	12. Turocij Joannis Ungariae Regni historia folio corio subnigro 1632	historici
4.	Nem volt Nagyszombatban	Nem volt Nagyszombatban	-
5.	90. Thucydidis Historia de bello Peloponnesiaco cum latina interpretatione in folio corio albo 1588.	17. Tucydidis historia De bello Pelopon. (...) quarto Ingolstadii 1588. corio albo cum tabulis 1632.	historici
6.	-	Ouidij Nasonis Metamorphosis octauo Coloniae 1551. corio albo cum tabulis 1635.	humanistae
7.	110. Eiusdem Auctoris Csepregi Iskola in membrana flaua Posenij 1616.	2. Eiusdem idem quarto Posenij 1616. membrana alba 1632.	apologetici
8.	61. Lipsij Opera omnia (...) in 4. membrana alba 1585. (...)	6. Lipsij Iusti Opera Humanistica quarto Antuerpiae 1618. membrana alba 1632.	humanistae
9.	173. Albategnius Astronomus de motu stellarum in 4. corio rubro Norimbergae 1537. (...)	12. Abbategnij de motu stellarum 4to Norimbergae 1522. corio rubro 1632.	mathematici
10.	193. Antonini Florentini summa Confessionis sine loco sine tempore in folio tabulis albis	-	-

III. TÁBLÁZAT

sorszám	kötés	tulajdonos	használat	jegyzet	összeírás	késési index	kiadási idő
1.	19. sz. papír	Znióváralja Vágsellye 1600. Nagyszombat 1632.	tartalmi kiemelések a margón	cf. inc. 471.	1586	99	1487
2.	eredeti vörös bőrkötés fatáblával	Wárdai Tamás 1547. Znióváralja 1586. Pozsony S.J. 17. sz. Buda 1777-től	magyar-latin feljegyzések	Nagy Iván Dümmerth	1586	77	1509
3.	17.sz. corio subnigro 20.sz. barna bőrkötés	Szabó Ferenc 1590. Znióváralja 1590. Nagyszombat 1632.	szöveg- aláhúzások tartalmi kiemelések	Dümmerth Vértesy	1590	102	1488
4.	eredeti pergamen- kötés	Kovacsóczy Farkas Znióváralja 1594. Rezidencia 1667.	nincs adat	Dümmerth	1590	7	1583
5.	eredeti fehér bőrkötés fatáblával	Vágsellye 1600. Nagyszombat 1632.	nincs adat	Dümmerth	1600	12	1588
6.	eredeti vörös bőrkötés	Nagyszombat 1615. Nagyszombat 1617.	nincs adat	Dümmerth	1615	64	1551
7.	18. sz. félbőr kötés	Nagyszombat 1625. Nagyszombat 1632.	nincs adat	Dümmerth	1625	9	1616
8.	eredeti pergamen- kötés	„R.C.H. 1594.” Káldy Ferenc 1598. Nagyszombat 1632.	nincs adat	Dümmerth	1632	47	1585
9.	eredeti barna bőrkötés	Johann Dantiscus Báthory András Háportoni Forró Pál Nagyszombat 1632.	Forró Pál egy alkalmi verse	Farkas	1632	95	1537
10.	17.sz. tabulis albis 20.sz. barna bőrkötés	Nagyszombat 1633.	latin nyelvű kiemelések a margón	Fitz Soltészné Borsa Dümmerth Vértesy	1633	156	1477

Kísérlet az MTA régi könyveinek számítógépes feldolgozására, különös tekintettel az ősnymtatványokra

Káldos János - Rozsondai Marianne

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában három éve működik az ALEPH integrált könyvtári rendszer. A különgyűjteményekben is folyik számítógépes munka. A feldolgozott kandidátusi és doktori disszertációk száma már meghaladja a 17000-et. A kéziratok feldolgozására is kísérleteket folytatunk (kb. 2000 tétel van meg). A régi könyvek közül kb. 250 darabot (Gergely-könyvtár) dolgoztunk föl számítógéppel. Idén tavasszal úgy döntött az osztály és a könyvtár vezetése, hogy az eddigi pozitív és negatív tapasztalatokat felhasználva, illetve okulva belőlük, megkíséreljük a régikönyvek számítógépes feldolgozását.

A munkát szeretnénk volna már legkésőbb 1995 nyarán elkezdni, de sajnos csak október végén juthattunk hozzá a számítógépekhez. Éppen ezért - szándékaink ellenére - nem a feldolgozó-munka közben szerzett tapasztalatokról, hanem az előmunkálatokról tudunk csak beszámolni.

Előzetes terveinkben az ősnymtatványok és régi könyvek példányainak leírását határoztuk meg alapfeladatként. Ebbe beleértettük a kötések²² és a posszessorok leírását is. Technikai célkitűzés volt, hogy képeket is használhassunk az adatbáziskezelő rendszerben. A szerkezetnek minél pontosabb és sokrétűbb visszakeresést és rendezést kell biztosítania. Konkrét célként az ősnymtatványok nyomtatott katalógusának elkészítését jelöltük meg. Igényeink általános megfogalmazásán túl hozzáálltunk a részletesebb, példányok leírásán alapuló munkához. A fogalmak tisztázása közben teljesen világossá vált, hogy nem a pillanatnyi elvárásnak megfelelő adatmodell kidolgozása és az azt kielégítő adatbáziskezelő program elkészítése vagy megvásárlása a feladatunk, hanem egy általános érvényű adatmodell meghatározása. Ez azzal a következménnyel járt, hogy le kellett mondanunk a látványos, gyors előrehaladásról, és fáradtságos, néha bosszantóan szörszálhasogató részletek tisztázásához kellett hozzáfognunk.

A régi könyvek leírását relációs adatmodellben véljük megvalósíthatónak. Az adatmodell tervezése közben természetesen használunk - tesztprogramként - egy adatbáziskezelő programot.²³

A régi könyvek számítógépes feldolgozása a jelentős ilyen gyűjteménnyel rendelkező hazai nagy könyvtárakban - néhány biztató kísérlettől eltekintve - még nem kezdődött el. Ezért - úgy véljük - a szakmának vissza nem térő lehetősége, hogy egységes adatmodell alapján kezdődhessen meg a régi könyvek gépi feldolgozása. Előadásunkat és munkánkat úgy tekintjük, mint hozzájárulást ehhez az általános és egységes adatmodellhez.

²² Az MTA-nak feladata az országos kötéskatalógus gondozása.

²³ A bemutatott ábrák a kísérlethez kiválasztott adatkezelőhöz kötődnek, és semmiképpen sem tekinthetők egy végleges program részének. Hangsúlyozottan kísérleti állapotot tükröznek.

Adatmodell

Az alapstruktúra

Kiindulópontunk a KÖNYV. Szorosabb értelemben az a létező könyv, amelyet a könyvtáros kezébe vesz, amelyet leír. A KÖNYV-ben DOKUMENTUM-ok (NYOMTATVÁNY-ok és/vagy KÉZIRAT-ok) vannak (Nyomtatott könyv - Kéziratok könyv). Ez utóbbiak (a DOKUMENTUMOK) MŰ-veket tartalmaznak. Másik oldalról indulva: a tágan értelmezett MŰ-vek valamilyen DOKUMENTUM (NYOMTATVÁNY vagy KÉZIRAT) formájában találhatók a KÖNYV-ben. Harmadik aspektus: a virtuálisan létező MŰ-nek megvalósulása - textológiai értelemben - variánsa, egy adott DOKUMENTUM (NYOMTATVÁNY és/vagy KÉZIRAT). A KÖNYV-höz tartozhat kötés és egyéb járulékos elem is.

Ezt az értelmezést tartjuk az adatbázis legfontosabb jellemzőjének, és ennek megfelelően alakítjuk ki az adatstruktúrát. Néhány példán keresztül szeretnénk bemutatni a tisztázandó kérdéseket.

MŰ és DOKUMENTUM viszonya

A MŰ és DOKUMENTUM viszonya = 1:N, vagyis egy MŰ sok dokumentumban valósulhat meg. A DOKUMENTUM és MŰ viszonya = 1:1, vagyis egy DOKUMENTUM-ban egy MŰ valósul meg. A DOKUMENTUM szót használjuk hétköznapi értelemben is, mint nyomtatványt vagy kéziratot. Ha ebben az értelemben használjuk, akkor a DOKUMENTUM és MŰ viszonya 1:N, vagyis egy nyomtatványban vagy kéziratban több mű is lehet.

A MŰ-vet kételemű megnevezéssel azonosítjuk. Az egyik elem a SZERZŐ, a másik a CÍM. Mindkettő megnevezése általános formában, egységesített vagy szabályozott név- és címalakkal történik.

A DOKUMENTUM leírásának meghatározó eleme a MŰ megnevezése. A DOKUMENTUM is tartalmaz MŰ-megnevezéseket. Ezek azonban egyedinek tekintendők. Természetesen a DOKUMENTUM-ban található MŰ-megnevezés egybeeshet az általános MŰ megnevezéssel.

Magát a DOKUMENTUM-ot is azonosíthatjuk egyedi és általános megnevezéssel. Gondoljunk *Heltai: Cancionale* című nyomtatványára. Nem a *Cancionale*-ban található MŰ-vekre gondolunk, hanem magát a hordozó DOKUMENTUM-ot neveztük meg.

Néhány megjegyzést kell fűznünk az eddigiekhez. A SZERZŐ egységesített névalakkal történő megnevezését természetesnek tekintjük. A CÍM egységesített alakját is használjuk a bibliográfiai gyakorlatban.²⁴ Sőt az is természetes, hogy a MŰ általános megnevezése a DOKUMENTUM-okban található egyedi megnevezésekből származik. Véleményünk szerint a régi könyv egyik sajátossága éppen az, hogy a DOKUMENTUM-on található egyedi CÍM-megnevezés sokkal többször és nagyobb mértékben eltér az általános CÍM-megnevezéstől, mint a modern könyv esetében.

A MŰ és DOKUMENTUM viszonyának tükrözése az adatbázisban

A DOKUMENTUM-ot (nyomtatványt) külön lényegként fogjuk föl, tehát az azonosításához szükséges információkat meg kell adnunk az adatbázisban. [1. Ábra] Szintén tükrözni kell a DOKUMENTUM : MŰ = 1:N viszonyt. Feltüntetendő a SZERZŐ és CÍM is a DOKUMENTUM-on található egyedi és általános formában, egyeztetett név és címalakban. Ennek a viszonynak

²⁴ Eurialus és Lukrécia históriája - vö. RMNY címmutató.

pontos tükrözése lehetővé teszi a MŰ helyének meghatározását a DOKUMENTUM-on belül, vagyis a teljes analitikus feltárást. Kérdéses, hogy a MŰ:DOKUMENTUM = 1:N viszony tükrözendő-e. Egyelőre úgy tűnik, hogy egyszerűbb adatszerkezetet és vállalható redundanciát okoz az egységesített CÍM alakok felvétele a DOKUMENTUM MŰ adatai közé. [2. Ábra]

A KÖTÉS

A KÖNYV és KÖTÉS viszonya = 1:1, vagyis egy KÖNYV-höz egy KÖTÉS tartozik. Ismerünk azonban KÖTÉS nélküli KÖNYV-et és önállóan fennmaradt KÖTÉS-t is. Ezért a KÖTÉS-ekre vonatkozó adatok különálló, de modulárisan kapcsolódó szerkezetben tárolandók. A kapcsoló mező nyilvánvalóan a jelzet.

A KÖTÉS-ek leírásában és az azonosításban kiemelt szerepet kapnak a képek. A legbiztosabb azonosítás vizuális alapon történhet. Ezért mind a kötésekről, mind az egyedi bélyegzőkről, görgetőkről, lemezokről szükséges a képi megjelenítés. [3. Ábra]

Accidentáliák

Az Accidentáliák a KÖNYV történetét tükrözik és a használókhoz kötődnek. Ezek közül most csak a TULAJDONJEGYEK-kel foglalkozunk. A TULAJDONJEGYEK a TULAJDONOS és KÖNYV viszonyát fejezik ki, amely természetesen N:M viszony, vagyis egy TULAJDONOS-nak lehet több KÖNYV-e és egy KÖNYV-nek lehet több TULAJDONOS-a. A TULAJDONJEGYEK főbb csoportjai: az ún. *többszörözött* tulajdonjegyek és az *egyedi* tulajdonjegyek. Az előbbi csoportjába tartozik az exlibris, superexlibris és a pecsét. (Ez utóbbi a leggyakoribb, mondhatni általános.) Mivel ezek önálló egyed típusok, külön táblában tárolandók. Ezeknél is fontos a vizuális megjelenítés. [4. Ábra] A KÖNYV és egyedi tulajdonjegyek 1:N viszonya tükrözendő az adatbázisban. [5. Ábra] Véleményünk szerint a Possessor - Proveniencia adatok nem egy mezőben kapnak helyet, hanem önálló adatstruktúrában. Ennek az adatszerkezetnek az előnyét abban látjuk, hogy mintegy melléktermékként kialakul egy exlibris és pecsét adatbázis, és így az egyedi tulajdonjegyek is kereshetők, sőt rendezhetők lesznek.

Bibliográfiai hivatkozások

Nem tartozik az adatmodell alapvető kérdései közé a bibliográfiai hivatkozások jelölése, de mert a régi könyvek és különösen az ősnymtatványok, antikvák és régi magyar könyvek azonosításában rendkívül nagy szerepet kapnak, feltétlenül indokolt a megfelelő adatszerkezet. A BIBLIOGRÁFIA és DOKUMENTUM viszonya N:M, vagyis egy BIBLIOGRÁFIA több KÖNYV-re, és egy KÖNYV-re több BIBLIOGRÁFIA vonatkozik. Ennek az adatszerkezetnek a segítségével reméljük biztosítható a DOKUMENTUM-ok és a BIBLIOGRÁFIA-k teljes konkor-danciája. [6. Ábra]

Régi könyvek számítógépes feldolgoása a JATE Központi Könyvtárában

Varga András-Keveházi Katalin

A szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára 1980-ban alapította meg a „Régi Könyvek és Kéziratok Tára”-t. Középpontjában a régi nyomtatványok és kéziratok állnak, kiegészülve a különgyűjteményként kezelt iskolai értesítők, országgyűlési naplók és nem hagyományos dokumentumok anyagával.

Célja

- az egyetemen folyó oktatás és kutatás támogatása,
- az önálló, könyvtári tudományos műhelymunka európai színvonalú környezetének megteremtése,
- a régi dokumentumokkal kapcsolatos országos és nemzetközi programokhoz való csatlakozás,
- az értékes dokumentumok megőrzése, eleget téve az állományvédelmi szempontoknak.

Az 1921-ben alapított könyvtár természetesen nem rendelkezett jelentős régi könyv- és kéziratgyűjteménnyel. A Ferenc József Tudományegyetem gazdag bibliotékája ugyanis az első világháborút lezáró békekötések után Kolozsváron maradt, az átköltözés utáni könyvtár pedig a szűkös keretből történő vétel mellett elsősorban ajándékokból és professzori hagyatékokból gyarapodott. Fordulatot az 1949 és 1952 közötti évek hoztak, amikor az egyházi és főúri gyűjtemények anyagából az ekkor felállított népkönyvtári elosztó hálózatán keresztül a szegedi egyetemi könyvtár is részesült. A szegedi egyházi gyűjtemények darabjai például ekkor származtak vissza az anyavárosba. 1989-ben a Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalomtörténeti Könyvtára a tulajdonában lévő régi magyar nyomtatványokat a Központi Könyvtárnak átengedte, táplálva ezzel a reményt, hogy az immár tízezer kötetet számláló szegedi régi könyvgyűjtemény története nem zárult le véglegesen.

A régi nyomtatványok gyűjteménye magába foglalja

- az 1700-ig külföldön kiadott könyveket, illetve
- az 1850-ig megjelent magyarországi vagy magyar vonatkozású dokumentumokat.

Kronológiai szempontból az állomány az alábbi egységekből áll:

- ősnymtatványok (15 tétel)
- 16. századi antikvák (290 tétel)
- a 17. századi külföldi dokumentumokat tartalmazó barokk gyűjtemény (1595 tétel)
- a „Régi Magyar Könyvtár” körébe sorolható, 1711-ig megjelent nyomtatványok (543 tétel)
- a 18-19. századi magyarországi vagy magyar vonatkozású könyvek, különös tekintettel az 1800 és 1850 között megjelent reformkori dokumentumokra (7546 tétel).

Itt érdemes megjegyezni, hogy a gyűjtemény három egykori szegedi szerzetesrend könyvtárának töredékét őrzi.

A szegedi ferencesek középkori alapítású bibliotékája 1930 körül 4000 tételből állt; 1950-ben 540 mű jutott az Egyetemi Könyvtár tulajdonába. A gyűjtemény főként 17-18. századi prédikációsköteteket (126 tétel), dogmatikai-apológiai, morális és aszketikai műveket (138 tétel) és filozófiai könyveket (44) tartalmaz. Az Egyetemi Könyvtár 15 ősnymtatványából 11 tétel ebből a gyűjteményből származik.

A szegedi piaristák könyvtára 1931-ben 19 ezer kötetből állt. A gyűjtemény nagy része 1951-ben szétszóródott, s mindössze 246 kötet került az Egyetemi Könyvtár állományába. A könyvek nagy része a 18. században jelent meg, és a gyűjtőkört elsősorban az iskolai oktatásra való felkészülés determinálta.

A minoriták könyvtára a szekularizációkor a többi szerzetesi gyűjtemény sorsára jutott. Az 1913-ban regisztrált 4080 kötetből ma a régi könyvgyűjtemény csak 144 művet őriz. Zöme a 18. századból való, 25 %-a régi magyar könyv s csaknem 10 %-a 16. századi külföldi nyomtatvány.

A szegedi régi könyv-állományban való keresést három katalógustípus segíti.

- Az egyes állományrészek anyagát 1986-tól „Régi könyveink és kézirateink” sorozattal nyomatott katalógusok formájában publikáljuk, ezek remélhetőleg a nagyobb magyarországi könyvtárakban megtalálhatók. Eddig öt kötet látott napvilágot: a 16. századi antikvák, az 1700-ig megjelent régi magyar nyomtatványok, a szegedi piaristák, a minoriták és az alsóvárosi ferencesek gyűjteményeinek katalógusa.

A nyomatott katalógusok esetében a bibliográfiai felvétel mindig az aktuális állományrész sajátosságaiból indult ki. A 16. századi külföldi könyvek leírása a VD 16 részletességét követi, ugyanennyire részletesek a 17. századi, külföldön megjelent kötetek, a barokk katalógus címleírásai is, nem lévén olyan, általánosan elfogadott és mindenki által elérhető bibliográfia, amelyhez a használat utalhatnánk. Ezzel a részletes feldolgozással - a gyűjteményünk megszabta határok között - éppen ezen a hiányon próbálunk segíteni. Talán nem önteltség abban hinni, hogy kisebb gyűjtemények feldolgozása során esetleg éppen ezek a részletes cím-, és állapotleírások segíthetik a feldolgozó könyvtáros munkáját. Régi magyar könyvek esetében azonban csak rövidebb leírást alkalmaztunk, és a bibliográfiai azonosító számokkal az RMNy-hez, RMK-hoz, Apponyi Hungaricá-jához stb. utaltuk az olvasót.

Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy a szegedihez hasonló kisebb gyűjtemények feltárásakor nemcsak a mű-, hanem a példányleírásra is koncentrálni kell, ezért minden egyes tételről részletes állapotleírás készült: jeleztük a hiányzó vagy csonka leveleket, a kötés típusát, a szabályostól eltérő kollacionálást és legfőképp a könyvekben található possessorbejegyzéseket. A köteteket az RMNy mintájára készült mutatórendszer egészíti ki.

A közeljövő tervei között a 17. századi barokk könyvek és a reformkori magyar nyomtatványok katalógusa szerepel, s erről annak ellenére sem kívánunk lemondani, hogy számítógépes régi könyv-adatbázisunk már jó ideje hálózaton keresztül is bárki számára hozzáférhető.

- A teljes régi könyvállományt tükrözi a wolfenbütteli könyvtár mintájára felállított fotókatalógus. A címlapokról készült 11×15 cm-es fényképek nemcsak a betűrendes visszakeresést szolgálják, hanem az azonosítást is nagymértékben segítik. A régi könyvek leírásának nemzetközi szabványát, az ISBD/A-t bíráló munkacsoport egy tagja éppen azt hangsúlyozta, hogy az adatelemek leggondosabb bibliográfiai felvétele is a címlap szerkezetének elkerülhetetlen torzításával jár. E fotókatalógus részben elveszíti majd jelentőségét, amikor számítógépes adatbázisunkhoz a bescannelt címlapokat is hozzárendeljük. Ez nem is olyan távoli cél, hiszen az első mintavételt már megtörtént.

- A szegedi régi könyvgyűjtemény harmadik típusú katalógusa - s ezzel elérkeztünk a tulajdonképpeni tárgyunkhoz - a lokálisan és hálózaton egyaránt működő számítógépes adatbázis.

Elfoglaltság nélkül mondhatjuk, hogy a könyvtári műveletek (feldolgozás, tájékoztatás, visszakeresés) elektronizálása terén a szegedi egyetemi könyvtár ma az ország legdinamikusabban fejlődő gyűjteménye. Azt, hogy a magyar gyakorlatban a JATE Központi Könyvtára elsőként foghatott hozzá a számítógép alkalmazásához, több körülmény is elősegítette. Úgy az egyetem Kibernetikai Laboratóriumának közelsége, néhány számítástechnikával foglalkozó egyetemi szakember affinitása a társadalomtudományi felhasználás iránt, valamint a könyvtárban ugyancsak meglévő törekvések a gépi adatfeldolgozásra. A könyvekről felvett bibliográfiai leírásokat már 1977-től lyukszalagokra rögzítették, később mágnesszalagokra olvasták, majd a 90-es évek elején az adatokat olyan gépi formátumra konvertálták, melynek révén a jelenleg is használt személyi számítógépekkel olvashatóvá váltak. Hamarosan sor került a JATE Kibernetikai Laboratóriuma és az Egyetemi Könyvtár közötti számítógépes adatvonal kiépítésére és a beszerzett könyvek rekordjainak különböző nagyszámítógépeken való rögzítésére. 1994-től a server-gép szerepét egy - az Egyetemi Könyvtárban elhelyezett - Sun Sparc Classic látja el, a rajta futó adatbázis pedig immár az ország legnagyobb - lokálisan és a TCP/IP protokollt használó INTERNET-en egyaránt elérhető - online katalógusa. Egy pillantás a közeljövőbe: hivatalosan 1996 második felében, a gyakorlatban már 1996 elején életbe lépő Voyager integrált rendszer a könyvtári műveletek (beszerzés, feldolgozás, tájékoztatás, kölcsönzés stb.) teljes integrációját valósítja meg.

A keresőnyelv 1994-ig az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) körében legelterjedtebb, s az UNESCO által támogatott ISIS (Integrated Set of Information System) volt, amely többféle számítógépen, többféle operációs rendszer alatt használható. Nagy IBM gépekre kifejlesztett változata a CDS/ISIS, PC-n DOS alatt futó verziója az ún. MicroISIS - ennek szerkezetéről még szó lesz az alábbiakban.

Az IIF adatbázisoknál használt ISIS programot 1994-től a sokfunkciós, nagy teljesítményű, többféle felhasználói felülettel rendelkező BRS/Search szöveges adatbáziskezelő program és keresőnyelv váltotta fel. Az utóbbi hónapokban az Egyetemi Könyvtár számítógépes szolgáltatásai - az online katalógus (OPAC), a távoli gépekbe való bejelentkezést biztosító TELNET - egy UNIX alatt futó ún. XNS-felületet kaptak, amely grafikus megjelenítésre, bescannelt címlapok, képek, illusztrációk közvetítésére is alkalmas.

Ez a központi adatbázis - nyilvánvaló biztonsági okokból - az egyes munkaasztalokról közvetlenül nem építhető. Olyan adatbáziskezelőre volt szükség, amely

- személyi számítógépre telepíthető,
- néhány ezer rekord tárolására biztonságosan alkalmas,
- szolgáltatásaival a munkafolyamatban felmerülő kérdésekre választ ad,
- s végül aktuális file-jaival a törzsfile - persze megfelelő konvertáló program segítségével - frissíthető, bővíthető.

A PC-s munkagépeknél - így a régi könyvek feldolgozásában is - a korábban említett MicroISIS programot választottuk. A hazai szakirodalom viszonylag sokat foglalkozott a program ismertetésével, nem hiányzott a kellő felhasználói tapasztalat, és a döntésben szerepet játszott az Egyetem szakembereinek nagygépes ISIS-gyakorlata is. A szoftver új verziója ráadásul megszüntette a korábbiak kényelmetlenségeit, így például lehetővé vált az invertált file-ba való közvetlen betekintés, a szabad szövegkeresés és az alapvető matematikai műveletek elvégzése. Az itt épülő adatbázis már ebben a fázisban is megfelel a katalógus alapvető követelményének, azaz a többszempontú visszakereshetőségnek a jelzet, a cím- és szerzőségi, a kiadási, terjedelmi adatok, a tárgyszó, a nyelv és ezek bármilyen kombinációja

szerint. Ne felejtjük el azonban, hogy az ide bekerülő tételek a Könyvtár BRS/Search keresőnyelvű adatbázisában kumulálódnak, amely

- barátságos nyelvvel a hétköznapi olvasó számára is leegyszerűsíti a visszakeresést;
- a hálózati futtatás miatt távoli - akár tengerentúli - olvasó számára is elérhetővé válik.

Jelenleg az adatbázis és a korábban említett UNIX-os grafikus felület párosításán dolgozunk, melynek révén a bibliográfiai leírás mellett a bescannelt címlapok és érdekesebb oldalak is megjeleníthetők a képernyőn.

A munkagépeken működő régi könyves ISIS-adatbázisunk azokra az adatelemekre épül, amelyeket az akadémia Könyvtörténeti Bizottsága dolgozott ki 1986-ban a magyarországi gyűjteményekben őrzött régi nyomtatványok bibliográfiai felvételére. Mivel a külföldi régi könyvek felső időbeli határát 1700-nál, a magyarországiakét azonban 1850-nél húztuk meg, az első feladat azoknak az adatelemeknek (mezőknek) a kiválasztása volt, amelyek elengedhetetlenül szükségesek egy 16. századi dokumentum leírásához, ám nem terhelik feleslegesen egy 19. századi könyv rekordját. Ennek eredményeképpen tizenhat fő- és két kiegészítő mezőt definiáltunk. A második feladat a címleírási elvek kidolgozása volt, ahol a hazai könyvtári és bibliográfiai gyakorlatot ötvöztük az ISBD/A MARC-formátumra kidolgozott, ám sterilen nem alkalmazható elveivel.

1. A könyvtár azonosító kódja - amely a különböző hazai adatbázisok kumulálásakor a lelőhely jelzésére szolgál.

2. A nyomtatvány raktári jelzete.

3. A szerző - ahol a névalak a címlapon található szerzőségi közlésnek megfelelően, nominativusban szerepel. A nem nominativusban álló névalakot, illetve a szerzőségi közléssel kapcsolatos főnévi szerkezeteket (X. Y. munkája stb.) a címmezőben megismétljük. Ezzel kapcsolatban is érvényes mindaz, amit a különböző korszakokban kiadott kötetek címfelvételéről elmondottunk: a teljes címleíráshoz hozzátartozik a szerző nevének a címlapon látható formában történő megismétlése is. Ha a bibliográfiai névalak ettől eltér, a szerzőségi közlés a szögletes zárójelbe tett bibliográfiai névalakkal is kiegészül. A szerző nevét igyekszünk nemzeti névalakban megadni, utalva a humanista alakra. Ettől eltekintettünk azon szerzők esetében, ahol gyakorlatilag kizárt, hogy őket bárki eredeti nevüknél keresse (pl. Melanchthon). A szerző neve mellől az akadémiai fokozat, állás, képesítés stb. megjelölését elhagyjuk, kivéve ha feltüntetésük nyelvtanilag vagy a szerző azonosítása végett szükséges.

4. A cím - amelyet a címoldalról betűhíven írunk le, de nagybetűit csak indokolt esetben tükrözzük. Ha nagyon hosszú, a kihagyás jelével lerövidítjük. A szöveges címoldalt előnyben részesítjük a metszetes címoldallal szemben. A vaglyagos címet, a párhuzamos címet és az egyéb címadatokat a főcím részeként írjuk le. Az azonos főcímmel, de különböző egyéb címadattal megjelenő dokumentumokat önálló bibliográfiai egységként kezeljük. Itt tüntetjük fel a kiadásjelzést is. Ha a címoldalról származik, a kiadványban használt kifejezéssel, ha más forrásból ered, a kifejezéseket lerövidítjük és a számokat arab számmal írjuk át. Ha a kiadványról ismeretes - bár a dokumentumban erre nincs utalás -, hogy jelentékeny változtatásokat tartalmaz, a megfelelő közlést szögletes zárójelben adjuk meg.

5. A megjelenés helye - amely az adatforrásban megadott helyesírással és nyelvtani esetben szerepel, tehát az előtte álló viszonyzókat az adatelem részeként írjuk le. Az azonosítás megkönnyítésére a város egykorú nemzeti névalakjának nominativusa szögletes zárójelben szerepel. A megjelenéssel kapcsolatos anomáliákat (bizonytalanság stb.) az RMNy rövidítésével jelöljük.

6. Kiadó, nyomdász - már az IFLA Régi és Ritka Könyvek és Dokumentumok Bizottsága is megállapította az ISBD/A tervezetének vitáján, hogy kb. a 18. század végéig a nyomdász, a könyvkereskedő és a könyvkiadó egymáshoz való viszonya olyannyira szövevényes és bizonytalan, hogy sokkal jobb leírni a megjelenés adatait, ahogy vannak, nemcsak a betűhű pontosság miatt, hanem az önkényes megítélések elkerülése végett is. A 19. századi nyomtatványokban ezek az intézmények viszonylag jól elkülöníthetők, az esetek többségében nem is azonos adatforrásban szerepelnek, ezért ebben a korszakban a kiadó neve mellett - a megfelelő zárójelben - a nyomdahelyet és a nyomdász nevét is szerepeltetjük. A korábban kiadott könyvek esetében - amennyiben a kötetből ez kiderül - a névalak után, zárójelben, egységes formában (ed., typ. stb.) lehet megadni az illető szerepét.

7. A megjelenés ideje - amelyet arab számmal, az anno, és hasonló kifejezések elhagyásával, az ISBD/A instrukcióinak megfelelően írunk át. A kiadványon kívüli forrásból származó vagy valószínűsített megjelenési évet szögletes zárójelben adjuk meg. A több kötetben több éven át megjelent dokumentumokat különválasztva, a felvétel szempontjából önálló bibliográfiai egységként kezeljük.

8. Terjedelmi adatok - itt a dokumentumnak megfelelően oldal- vagy lapszámozást adunk, az arab és római számokat a kiadvány szerint közöljük, a számozatlan oldalakat szögletes zárójelben arab számmal tüntetjük fel. Feltüntetjük a nyomtatvány formátumát is. Jól tudjuk, hogy a kiadvány szerkezetét a kettős kollacionálás, azaz az oldalszámozás és az ívbeosztás képlete együttesen tükrözi. Ez utóbbinak leírására - a néhány unikum könyvünk kivételével - mégsem vállalkozunk, hanem a bibliográfiai azonosító számmal a megfelelő leíráshoz utaljuk az olvasót. A szabályostól eltérő kollacionálást, a levelek hiányát, a kötet csonkaságát azonban a megjegyzés rovatban mindig jelezzük.

9. Sorozatjelzés - amely elsősorban a 19. századi nyomtatványok leírásának adateleme.

10. nyelv - ahol az ún. prelimináriák (címlap, ajánlás stb.) nyelve, és nem a kiadvány főszövegének nyelve a mérvadó. A kettő egyébként a 19. század közepéig gyakorlatilag egybeesik.

11. tárgyszó - a bibliográfiai leírás legneuralgikusabb eleme. Többféle megoldás kínálkozik:

- rendszerező tárgyszókatalógus, amely megkísérli egyesíteni a szótárkatalógus és a szakkatalógus előnyeit: tárgyszavai nagy szakterületet ölelnek át, ezeket sorolja alosztályokba, mindig újra kezdődő betűrendben. Ennek az osztályok alatti csoportosításnak hátránya, hogy a speciális tárgyak megtalálásához rengeteg utalóra van szükség. Pl. biblia ld. teológia - történelmi teológia - biblikus irodalom - biblia. Ezen belül természetesen minden tagra (és szinonimára) utalni kell. A másik nehezen megoldható kérdés, hogy a szakterületek a mai vagy a korabeli tudományfelosztást kövessék-e, esetleg ezek valamilyen kombinációjára épüljön.

- a szótárkatalógus hátránya viszont az, hogy igen keveset tudni az olvasóknak a tárgyi megközelítéssel kapcsolatos igényeiről (biblia vagy huszita biblia?). A gyakorlatban tehát csak a könyvtárosok tapasztalataira támaszkodhatunk.

Mi azt a tárgyszavazási elvet fogadtuk el, amely az olvasót helyezi a középpontba és azt mondja, hogy a tárgyszó megfogalmazásának és szerkezetének olyannak kell lennie, ahogy azt az olvasó a katalógusban keresni fogja. Ugyanennek az elvnek másik axiómája, hogy a tárgyszavaknak az olvasók körének megfelelő szóhasználaton kell alapulnia. Mivel a régi könyvet keresők többnyire szakemberek vagy szakember-növendékek, specifikus tárgyszókatalógusunkat az RMNy rendszerére építve, de saját tapasztalatainkkal kiegészítve hoztuk létre. Nem volt elhanyagolható szempont ebben a tekintetben az sem, hogy gyűjteményünk

összetétele meglehetősen vegyes: szinte minden tudományág képviseltetik benne. Emiatt igyekeztünk minden kötetet minél szélesebben meghatározott tudományterületre besorolni, vállalva ezzel azt az esetleges kényelmetlenséget, hogy egy-egy keresés alkalmával meglehetősen nagyszámú eredményt kell végiglapozni. Így azonban talán jobban elkerülhető az a hibalehetőség, hogy az aprólékosan részletezett tárgyszavak erdejében egy-egy kötet elvész, vagy rossz helyre kerül. Tárgyszórendszerünk másik jellemzője az, hogy igen nagyszámú utalót tartalmaz, a keresések minél többféle megfogalmazásának lehetőségét megkönnyítendő.

12. Bibliográfiai azonosító - ahol az 1600-ig megjelent külföldi, illetve 1711-ig kiadott magyar nyomtatványok mellett a nemzetközileg elfogadott rövidítés és tételszám szerepel.

Említettük már, hogy a régi nyomtatványok bibliográfiai leírásának nemcsak a műre, hanem a példányra is koncentrálnia kell. A következő négy adatmező éppen ezt a feladatot célozza:

13. Kolligátumjelzés - amely a dokumentum kolligátum voltát és a kolligátum szerkezetében elfoglalt helyét jelzi.

14-15. A possessorbejegyzések két adatmezője - ahol az előbbi a bejegyzések, pecsétek, ex librisek, lényegesebb margináliák betűhű leírását tartalmazza, évszám nélküli szövegek esetében évszázados pontosságú datálással. Az utóbbi a szövegből kiemelhető névalakokat tartalmazza, az intézményneveket egységesített formában, a személyneveket a bejegyzés nyelvén és írásrendszerében.

16. Egyéb - ahol a példány teljességére, állapotára, illetve a kötés sajátosságaira vonatkozó információ szerepel.

Nyilvánvaló, hogy a leírás elvei miatt különböző változatokat öltő névalakok az adatmezőben található formájukban nem indexelhetők. További két járulékos adatmezőre van tehát szükség: az első a szerző, a második a közreműködők, fordítók, a nyomdahely és a nyomdász bibliográfiai névalakját, az utalókat, illetve szerző nélküli nyomtatványok esetében a címszót tartalmazza, amelyek a rendezés alapjául szolgálnak.

Elérkeztünk az adatbáziskezelés egyik igen lényeges eleméhez, hogy tudniillik a keresett információhoz milyen biztonsággal és gyorsasággal jutunk el. Alapelvünk az volt, hogy felesleges olyan FST-vel (field select table = indexelésre kijelölt mezők) dolgozni, amely már előre megfelelne minden lehetséges szűrőfeltételnek. Terveink szerint az invertálás, azaz a visszakeresésre szolgáló index elkészítése csak az online katalógusban való keresés lehetséges leggyakoribb szempontjaira ügyel. Tehát az FST vonatkozik

- a szerzőre,
- a közreműködőre,
- a nyomdahelyre,
- a nyomdászra,
- az utalókra,
- a tárgyszóra
- és a possessor-bejegyzésre.

Minden egyébre - például a cím egy-egy szavára vagy a megjelenés évére - történő keresést a MicroISIS egy könnyen elsajátítható keresőnyelvvvel támogat. A ma általános személyi számítógépeken néhány perc, a SUN-on futó BRS szoftver esetében néhány másodperc elég ahhoz, hogy a legbonyolultabb kérdésre is választ kapjunk adatbázisunkban, amely jelenleg csaknem 4000 rekordot tartalmaz.

Megalkuvások egy gyűjtemény számítógépes feldolgozásában

Csúri Károlyné

Elöljáróban sietve leszögezem, hogy előadásom **nem** konkrét hozzájárulás a régi könyvek számítógépes feldolgozásának módszeréhez. A problémát lényegesen távolabbról vagyok kénytelen megközelíteni.

A konferencia címében a „XVI-XVIII. századi **könyvek** számítógépes feldolgozása” megfogalmazás szerepel, tehát egyes, csupán a koruk miatt kiemelten kezelt kötetek, könyvek csoportjának számítógépes feldolgozásának problémáit jelzi.

Feltételezem, hogy azon műhelyek, amelyek a régi könyvek számítógépes feldolgozása terén komoly elméleti és gyakorlati eredményeket és sikereket értek el, **újonnan** (talán most először) feltárt könyvtári anyagokon szereztek tapasztalataikat. Gondolok itt a könyvtárba bekerült hagyatékokra; sommásan nyilvántartott, de tulajdonképpen rendszerezetlen állományrészekre; vagy kisebb könyvtárakból egy központi könyvtárba került egyes régi kötetekre, amelyeket külön kezelve, gyűjtögetve kialakult egy úgynevezett ‘régi könyvek tára’, amely egy bizonyos nagyságrendet elérve, különgyűjteményként, megérett a feldolgozásra. Az ilyen gyűjteményrészek kötetait koruk, az 1801 előtti nyomtatás ténye rendeli egymás mellé, ez a fő rendező elv, a könyvek tartalma másodlagos.

El nem vitatva ezen műhelyek úttörő szerepét a számítógépes feldolgozás terén, úgy érzem, más módon feltárni ezeket a régi könyveket tartalmazó gyűjteményrészeket nem lehetett, nem is lett volna szabad az **1980-as** évektől kezdve. Hisz adott volt egy kutatási főirány (Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása), adottak voltak a számítógép irányába terelő pályázati, támogatási lehetőségek, s szerencsére, adottak voltak a computer iránt is nyitott, ambiciózus és tehetséges, fiatal ‘régi könyvesek’.

Más feladatot jelent ez a feldolgozás olyan, régi alapítású (cca 50-100 000 kötetes) **gyűjtemények** esetében, ahol a teljes gyűjtemény, annak tudományos értéke indokoltá teszi, sőt megköveteli, hogy kilépjen a könyvtár falai közül, hogy ismertté és **hozzáférhetővé** váljon az egyetemes kutatás számára. **Gyűjteményt** említettem, nem régi könyveket; gyűjteményt, melynek fő jellemzője, mely tudományszakokat és milyen mélységben, teljességben képvisel; gyűjteményt, amely magán viseli az alapító, a gyűjtő személyiségének, szellemiségének meghatározó jegyeit és egyben tükrözi a **kort**, amelyben a gyűjteményt kialakították.

Ha valamilyen szerencse folytán az alapító vagy értő könyvtárnok nyomtatott katalógust is készített egykor a gyűjteményről, az alapvető forrása lehet a számítógépes feldolgozásnak, hisz az kézbevétele alapján, meglehetősen pontos adatokat rögzít.

Az általánosítások után a Somogyi-könyvtár példáján szeretném bemutatni a feladat megoldásának szükségességét és buktatóit.

A Somogyi-könyvtár, amely 1883 óta nyilvános könyvtára Szegednek, Somogyi Károly esztergomi kanonok rendszerezett, enciklopedikus, az egyes tudományágak alapműveit (és folyóiratait) tartalmazó 43701 kötetes **alapítványi gyűjteményére** épül. Értékét a **tartalom**, a gyűjtés tartalmi elve jelenti, csupán másodlagos értékjelző, hogy ritka és régi könyvek sokasága található benne. Somogyi nemcsak gyűjtötte, hanem olvasta is a könyveket. Bejegyzései, margináliái, az előzésekre írt esszéyszerű fogalmazványai, majd’ minden kötetben fellelhetők. Egy 19. századi tudós szemléletét, ítéletét közvetítik a bejegyzések. Igen gyakran

a magyar könyvkultúra, könyvtártörténet fontos adaléka a **proveniencia**, ill. a könyvért fizetett **ár** megjelölése.

A gyűjtés korszaka száz évet ölel át, 1780 és 1880 között, Somogyi (és édesapja) személyisége, tudományos érdeklődése mellett meghatározó, hogy épp ennek a száz évnek a szellemisége és értékítélete hatott a gyűjtemény kialakítására; majd áttételesen a későbbi gyarapítás irányvonalaira is.

A gyűjteményt **szakrendben** állították fel, alfabetikus katalógusa a **porosz instrukciók** alapján készített kéziratos főlapokból áll. A főlapokkal egyidejűleg **szak-** (azaz: **helyrajzi**) katalógust is építettek, amely egyben a nyilvántartás feladatát is betöltötte.

A könyvtár 1956-ig ebben a rendszerben tárta fel új szerzeményeit, 1956-tól a praesens gyarapodást nagyságrend szerint és szabványos cédulakatalógusban dolgozták fel. (Természetesen ez az állományrész is tartalmaz régi könyveket, ezek azonban esetlegesen bekerült, szórvány darabok.)

A gyűjtemény tehát feltárt, kissé nehézkes és sajátos keresés után hozzáférhetőek a dokumentumok.

Az elavult, a mai keresési igényeknek egyáltalán nem megfelelő katalógusokat fel kell, hogy váltsa a teljes szakrendi gyűjtemény rekatalogizált, s immáron számítógépes újra-feldolgozása. Amilyen magától értetődő ez a megállapítás, ugyanolyan hamar kijelenthető, hogy ez **megoldhatatlan**. Ez lenne ugyan az egyetlen helyes megoldás, azonban egy közművelődési könyvtárban, amelynek nem profilja a tudományos igényű, könyvtörténeti szempontú, retrospektív feltárás, így erre alkalmas és képzett, nyelvismerettel rendelkező munkatársai sincsenek, ez valóban megoldhatatlan. Arról azonban mégsem mondhat le a könyvtár, hogy (legalább) az alapítványi gyűjteményről **adattáza** készüljön. (Nem merem a számítógépes **feldolgozás** kifejezést használni, a feldolgozás lényegesen mélyebb **feltárást** jelent, mint egyes adatok rögzítése, azaz: ami megvalósítható.)

A rekatalogizálásról való lemondással kezdődik el a **megalkuvások** sorozata. A legsúlyosabb ezek közül az autopsziáról való lemondás. A kézbevitel elhagyásával együtt le kell mondani a **példányleírásról**, a metszetek, **mellékletek** feltárásáról, a margináliák és Somogyi esszéinek rögzítéséről, a korábbi **possessorok**, a művészi értékű **ex librisek** feltárásáról.

Hogy mi alapján készülne akkor az adattáza? Az úgynevezett **helyrajzi katalógus** lapjai alapján, azaz **mechanikusan**, szövegszerkesztő rendszerben átgépelni a szaklapokon található információkat. Ezek a következők: **szerző**, **cím**, **kötetszám**, a nyomtatás **helye** (mind a címlapon szereplő nyelven és formában!), a nyomtatás **éve** (többkötetes műveknél a kezdő és záró évszám!), **formátum**. Ezen adatokból áll(na) össze egy alapfokú adattáza.

Azonnal adódik a kérdés, elfogadható-e (ez is megalkuvás), ha a **nyomda**, a **nyomdász** nincs megjelölve, jóllehet, az érintett korszak kiadványainál ez az egyik legfontosabb azonosító adat. Nem pazarlás-e mégis, csupán ezért az egy adatért, a XVII-XVIII. századi kötetek ezreit kézbevenni?!

A megalkuvások sorát folytatja, hogy a helyrajzi katalógus lapjain nem találkozunk egységesített névformákkal, szerző és fordító, szerkesztő és kiadó meglehetősen liberálisan értelmezten szerepel.

Ha igaz az a megállapítás, hogy a gyűjtemény értékét elsődlegesen éppen a tartalmi érték fémjelzi, elfogadható-e, a **tárgyi feltárást**ól való lemondás? Ugyan a helyrajzi katalógus egyben szakkatalógus is, de a betűjelekkel kifejezett szakrend 'tájékoztató jellegű' osztályozást:

főosztály-osztály finomítást tesz csupán lehetővé. Igaz, az adatbázisban ‘dekódolni’ lehetne a jelzeteket (például: B.c. = „Római jog” vagy D.d. = „Sebészet, szemészet, szülészet”, de: G.c. = „Egyetemes s nem hazai részleges földrajz, utazások, ethnographia, topographia, chorographia, térképek”!!), ez a módszer, mint látható, igen tág tárgyi meghatározást ad.

Félrevezető ez az eljárás **kolligátumok** esetében, hiszen ezek a kötetben szereplő **első** mű tárgya szerint kapták jelzetüket, s ha csak a méret hasonlósága és nem a tartalom fűzte egybe a kolligátum darabjait, a tárgy ‘dekódolás’ alapján történő kifejezése komoly hibát eredményezhet.

Tudatosan vállal ezzel a könyvtár egy meglehetősen magas hibaszázalékot. A kéziratos lapok leírásának pontossága (az említett hiányosságokon túl!) körülbelül 85%-ra tehető. A kalligrafikus írás félreolvasása további hibákat eredményez. De az is ismert, hogy nem is teljes a katalógus. Az idők során (ideológiai megfontolástól vezérelve) sok lapot kiemelték belőle, jóllehet, a könyv megvan, de a fordítottja is előfordul, azaz: a hiányzó mű lapja még szerepel benne. Elmondható, a gyűjteményt részben csak ‘rekonstruáló’, magas hibaszázalékú (maximum 40 %-os pontosságú) adatbázis jönne így létre.

Mégis, belátható időn belül elkészülhetne ezen a módon az adatbázis, amit aztán folyton folyvást javítani és kiegészíteni kell ugyan, de egy minimális, számítógépes hálózaton is elérhető információt mégis ad a lezárt szakrendi állományról.

Vajon könnyű-e beletörődni, megengedhető-e a cél érdekében, hogy egy **19. századi**, egyszerűsített leírást adó katalógus szolgálja internet hálózaton a **21. századot**?! Vajon könnyű-e tudomásul venni az asszisztensi szerepet, azaz, hogy a 20. századi könyvtáros csak **megőrző**, illetve **kiszolgáló**, ‘gépírói’ szerepet tölt/ött be?

Nem!!

Ezért a fenti munkálatokkal párhuzamosan a gyűjtemény egyes szeleteinek könyvtörténeti szempontú, számítógépes feldolgozása is elkezdődött. A régi magyar nyomtatványok adatbázisa már elérhető az internet hálózaton,²⁵ az ősnymtatványok és az antikvák feltárása folyamatban van. A XVII-XVIII. század nem magyar anyaga olyan hatalmas kötetsszámot képvisel, hogy ezek külön, kiemelt feldolgozása lehetetlen és értelmetlen. De: a XVIII. század egyébként sem lehet korszakhatár, mert a XIX. századi anyagról nem lehet lemondani a **gyűjtemény** számítógépes feldolgozásánál az alapító személye, bejegyzései, a gyűjtést meghatározó korszak miatt. Ugyanakkor: mivel a XIX. századi könyvek már modern könyvek, nem igényelnek olyan mélységű könyvtörténeti szempontú feltárást, mint a korábbi korszakok nyomtatványai; inkább a tartalmi feltárás igénye válik hangsúlyosabbá. Ezért a további, korszak-meghatározta számítógépes feldolgozás helyett a gyűjteményi szempontból legjelentősebb szakok egyedi, kézbevétele alapján történő számítógépes újra-feldolgozása kezdődik el. Ezekből a ‘szeletekből’ végül is, ki tudja, mikor, összeáll majd a teljes gyűjteményt magába foglaló adatbázis.

Ezt a célt soha szem elől nem tévesztve, vállalhatóvá válik az a sok megalkuvás, amelyet egy alapszintű adatbázis gyors elkészülése érdekében el kell/ett szenvedni.

S talán, épp ez az egyszerű adatbázis hívja fel a gyűjteményre a figyelmét olyan felkészült és alázatos (leendő) munkatársaknak, akik magas színvonalon **be** is **fejezik** majd a teljes gyűjtemény számítógépes feldolgozását.

²⁵ A JATE Egyetemi Könyvtár hálózati BRS SEARCH adatbáziskezelő programban SKRK elnevezéssel 1995. november 30. óta érhető el.

A XV-XVIII. századi nyomtatványok feldolgozása a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban

Boros István

Cím: Főszékesegyházi Könyvtár
Szentháromság tér 1.
H-6300 Kalocsa
E-mail: boros@theol.u-szeged.hu

1. Előzmények

A magyarországi egyházi könyvtárak 1992-től kezdődően rendszeres támogatásban reménykedhetnek, amely ugyan messze elmarad a hasonló jellegű gyűjtemények állami finanszírozásától, s amely egyáltalán nem elegendő az elmúlt 40 év hátrányos megkülönböztetésből fakadó tetemes lemaradás látványos ledolgozására, de mégis elindított egy tervezett és a mai követelmények teljesítésére törekvő feltárást és feldolgozást. Ennek köszönhetően született meg az a gondolat is, hogy a katolikus - először még csak a könyvtári, majd menetközben bővült a képzőművészeti állománnyal - gyűjteményeket olyan egységes és következetes elvek szerint és adatbázisba dolgozzák fel, mely megteremti a lehetőséget egy központi egyházi adatbázis építéséhez, amelyben minden gyűjtemény állománya megtalálható és hálózatról elérhető lesz. A katolikus egyházi könyvtárak heterogén - középkori és újkori kéziratok, ősnymtatványok, antikvák, régi magyar nyomtatványok és 20. századi könyvek, folyóiratok, valamint metszetek, szentképek, fotók, érmék és bélyegek - állományából kellett kiindulni a kiválasztandó adatbázissal szemben támasztott elvárások és a számítógépes feldolgozás elveinek megfogalmazásához. Szerényen az alábbi követelményekre gondoltunk:

1. A különféle dokumentumtípusokat egy és ugyanazon az adatbázisban lehessen nyilvántartani és feldolgozni.
2. Lehetséges legyen a történeti állományok tudományos kutatás megkövetelte mélységű feldolgozása és adattárolása.
3. Szöveges és képi adatokat hajlékonyan tudjon együtt és külön-külön kezelni.
4. Katalógus (OPAC), valamint minden adat (akár szöveges, akár képi) önálló és/vagy más adattal kapcsolt visszakeresése.
5. Az adatbázisból közvetlenül és közvetve (más szövegszerkesztőben) lehessen katalógus cédulát, egy szempontból összeállított bibliográfiát vagy statisztikát szerkeszteni és kinyomtatni.
6. S végül, hogy meg tudjuk vásárolni, vagyis az egyházi könyvtárak anyagi lehetőségeihez mért ár.

Ezekkel a szempontokkal felvértezve indultunk a „software-piacra” megfelelő program után kutatni. Bár féléven át két alkalmasnak tűnő programot is teszteltünk a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban, nem találtunk olyan softvert, amely megfelelt volna elképzelésünknek. Ekkor találkoztunk össze az MTA Művészettörténeti Kutató Intézet munkatársával, Sajó Tamással, aki szintén hasonló programot keresgélt, s ekkor született meg Kalocsán közös ötletünk: a Textar adatbáziskezelőt kell ebbe az irányba fejleszteni és átalakítani. Ez Textar alapú új program az Orbis, melynek Windows-os változata is készülöben van.

2. Az Orbis

Általánosan úgy jellemezhetnénk, hogy vegyes, azaz relációs és hálós (ez utóbbi a domináns) szerkezetű lévén alkalmas nagy számú rövid és hosszú szöveges és képi adatok együttes nyilvántartására, több szempontú visszakeresésére, valamint az ismétlődő és azonos értékű adatok (pl. azonos nevű személyek) egymástól megkülönböztethető indexelésére.

Az adatbázis fiókokból (számítógépes nyelven adatfile-ok és authority file-ok), cédulákból (rekordokból, pl. bibliográfiai leírásokból) és rovatokból (mezőkből) áll. Azonos szempontú cédulák egy fiókba tartoznak, pl. kéziratok, antikvák vagy szentképek. Ezeket főfiókoknak is nevezhetjük, amelyek adott rovataihoz a többi fiókok (pl. személyek, helynevek vagy testületek) kapcsolhatóak, de önállóan is használhatjuk őket. A cédulák (rekordok) szerkezetét ötféle típusú rovatokkal (mezőkkel) határozhatjuk meg: alfanumerikus adatok, valós szám, egész szám, dátum beírására szolgáló és kapcsolódó típusú rovatok. Ez utóbbiba nem írhatunk be semmit, hanem csak egy adott fiók indexlistájáról kiválasztott cédula (rekordot, személy-adatfile) főrovatának értéke, pl. egy személynév jelenik meg. A rovatokat (mezőket) szintén többféleképpen indexelhetjük: természetesen minden mező, kivéve a kapcsolódó típusút, szavasan indexelhetjük. De ha csak meghatározott fogalmakat, kifejezéseket szeretnénk indexelni, akkor a kijelöléses indexelést is választhatjuk. A kifejezéses indexelés a rovatba beírt vagy kapcsolt egy vagy több tételt vesz fel az indexlistára (kapcsolódó rovatot csakis ezen a módon indexelhetünk). Végül pedig korlátozottan alkalmazhatjuk a hálós indexelést, pl. hierarchikus tárgyszólánc esetében, ahol azonos fiókon belül a rovathoz alárendelt cédula kapcsolódik. Ebben az igen rövid bemutatásban mindenképpen meg kell még említeni a visszamutató vagy körkörös kapcsolódást. Az egyik fiók meghatározott rovata kapcsolódik egy másik fiók főrovatához és ennek egyik rovata visszamutat az előbbi főrovatára: az antikva fiók szerző rovata kapcsolódik a személy fiókhoz és visszamutató kapcsolatnak köszönhetően a személy fiók „a személy írásai” rovatába automatikusan kapcsolódik és megjelenik a mű címe, melyen keresztül az egész hozzárendelt cédula megtekinthető.

Mit sem érnek a bevitt és szépen elrendezett adatok, ha nem találjuk meg őket és a kívánt módon nem tudjuk megjeleníteni keresésünk eredményét. A legegyszerűbben az egyes rovatok listáiból kereshetünk szöveges adatokra és képekre. Az Orbis még a bonyolultabb keresőkérdésekkel sem rémiszti el a gyanútlan könyvtárost vagy éppen az ártatlan olvasót, mivel különösebb logikai vagy számítógépes ismeret nélkül is gyorsan és könnyen elsajátítható a találati halmazok közötti logikai műveltek, egy halmaz fiókra korlátozása vagy vetítése egy indexre és kapcsolt rovatra. Keresésünk részleges vagy végső eredményét szöveges (előre meghatározott struktúrába rendezve az adatokat), ablakosan és böngésző formátumban tekinthetjük meg. Ha pedig nem elégszünk meg a megtekintéssel, hanem ki is akarjuk nyomtatni vagy esetleg más dokumentumba akarjuk behelyezni, akkor sem kell kétségbe esni, mivel a szöveges-formátumba megjelenített találatot közvetlenül kinyomtatthatjuk (pl. katalógus-cédulákra) vagy az Orbishoz kapcsolt szöveg-szerkesztőbe további formázásra átvihetjük, de közvetlenül file-ba is nyomtathatjuk. Ámde ekkor mi történik az ékezetes betűkkel? RTF formátumban elmentett találat esetében ugyanazok az ékezetes betűk köszönnek vissza pl. Winword-ben, mint amiket az Orbisba bevittünk. S így különösebb átalakítás nélkül készíthetünk kötetkatalógusokat, táblázatokat és statisztikákat.

Eddig igen vázlatosan arról volt szó, amit az Orbis „tud”, s nem arról, hogy mit nem „tud”. Egyáltalán nem tud integrált könyvtári rendszerként viselkedni, minthogy nem annak lett tervezve, de mégis az általánosan megfogalmazott öt integrált funkcióból jelenleg kettőt teljes körben és mélységben szolgáltat, nevezetesen a katalogizálást és számítógépes katalógust (OPAC), a kölcsönzési funkció, illetve kölcsönzési fiók vonalkódkezeléssel együtt beépíthető,

a beszerzés/gyarapodás, valamint a folyóirat-kezelés csakis önálló adatbázisként mellérendelhetők, amikor is adatok cseréjével oldható meg a főadatbázis (pl. könyvek) és a modulok közötti adatáramlás.

Az Orbisban nyilvántartott adatok MARK, HUNMARK formátumban exportálhatók más adatbázisokba, illetve ezekből importálhatók az Orbisba.

Az Orbis kivált olyan történeti gyűjtemények feldolgozására kiválóan alkalmas és ajánlott, ahol fontos szempont a mély formai-tartalmi, képi-szöveges feltárás és adatszolgáltatás, pl. egy szuperexlibris összes jellemző adatainak (képének vagy éppen a hordozó kötetének is) a feldolgozása és visszakereshetősége.

3. A XV-XVIII. századi könyvek feldolgozása

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár állományát 1776-tól napjainkig kialakult „egy” gyűjteménynek tekintjük, szemben a 19. század második feléig tartó felfogással, amikor az egyes érsekek könyvtárait különgyűjteményként kezelték. Következésképpen a különböző korokból származó és különböző típusú dokumentumokat „egy” adatbázisba dolgozzuk fel, szem előtt tartva a dokumentumtípusok eltérő sajátosságait és a tudományos igényű feldolgozásuk eltérő szempontjait. Ennek megfelelően jelenleg négy törzsfiókot alakítottunk ki a kéziratok, a régi könyvek (XV-XIX. századi nyomtatványok), a könyvek (XX. századi nyomtatványok) és a folyóiratok feldolgozására. 1996 tavaszára tervezzük a kisnyomtatványok (szentképek, gyászjelentések, causák stb.) és a metszetek/térképek fiókjainak megszerkesztését.

A XV-XIX. századi nyomtatványok fiókjának kialakításakor elsősorban az RMNY leírási elveit és szempontjait követtük, természetesen módosítottuk, illetve bővítettük azokat.

Egy üres adatbázis ugyan hibátlanul működik, de mit sem ér. Adatokkal kell tehát megtöltenünk. A beviteli formátum öt ablakból áll. Az első ablak rovataiba gépelhetjük be a cím és a szerzőségi adatokat. A címen, párhuzamos címen és alcímen kívül itt találjuk az *incipit* és *explicit* rovatokat a XV-XVI. századi nyomtatványok azonosításához. A szerzőségi adatokhoz felvettünk rovatokat a fordítók, kommentárok, szövegkiadók és egyéb közreműködők részére. Ezeket egyrészt külön kulcsokhoz indexeltük, másrészt pedig a személy fiókhoz, ahol a személy életrajzát, tevékenységét, műveit stb. rögzítjük. Ebben az ablakban vannak a példány azonosítására szolgáló rovatok is: lelőhely (könyvtár), jelzet, régi jelzet, leltári szám és az adatbázis-azonosító.

A második ablak tartalmazza a nyomda, kiadás és formai leírás rovatait: nyomdász, nyomda, nyomás helye és éve; kiadó, kiadás helye és éve. Ide tettük a dokumentum-hordozó anyaga, a vízjel leírása, valamint a vízjel képe rovatokat. A terjedelem adatcsoportot a következő rovatokra tagoltuk: terjedelem (paginában vagy fólióban), kolláció képlete, szövegtükör mérete, formátum és a könyvtest mérete cm-ben.

A következő ablakban dolgozhatjuk fel a kötet bejegyzéseit, hozzákötött kéziratokat, possessorok, exlibriszeket (szöveges leírását és képét), valamint az illusztrációkat (összegző és konkrét leírását, képét).

A negyedik ablakot a kötésnek szenteltük: a kötés anyaga, kora, szöveges leírása, képe, valamint külön rovatba írhatjuk le a gombokat, a kapcsokat és a kötésen szereplő feliratokat.

S végül a tartalmi feltárás ablaka zárja a régi könyvek fiókját. Az „antikva/ősnymtatvány leírása” fiókba írjuk be mindazokat az információkat és kutatási eredményeket, melyeket úgy a nyomtatvány, mint a mű szempontjából fontosnak ítéltünk.

A bibliográfia rovat pedig a nyomtatványra és műre vonatkozó irodalom nyilvántartására szolgál, mely a „könyvek” fiókhoz kapcsolódik. A „tárgyszavak”, „említett személy és helynév” (mindezek a saját fiókjukhoz kapcsolódnak, ahová további részletező adatokat vihetünk be, például a tárgyszavak esetében meghatározásukat, más nyelvi változatukat, stb.) rovatok a mélyebb tartalmi feltárását szolgálják (és nem hoznak abban a kellemetlen helyzetbe, hogy a személyneveket a tárgyszavak közé kelljen sorolnunk), például az „említett személy” rovatba vesszük fel az ajánlások címetztjeit, vagy azt a személyt, akiről a mű szól vagy akit érint. Természetesen nem hiányozhat a „megjegyzés” rovat, mely tanácsalanságunk közepette kisegít, amikor a fenti rovatokba nem sorolható, de általunk fontosnak tartott információt is rögzíteni akarunk, és nem tudjuk, hová írjuk be.

Az alábbiakban áttekinthetjük az adatbázis régi könyvek fiókjának struktúráját. Az első oszlopban a rovatok (mezők) sorakoznak, a másodikban azok a fiókok, amelyek céduláihoz (rekordjaihoz) kapcsolódnak, a harmadik oszlop az indexelt rovatok indexkulcsainak listája. Az indexkulcsokat és a kapcsolatokat igyekeztünk a felhasználói oldalról megszerkeszteni, hogy lehetőséget biztosítsunk a több szempontú visszakeresésre.

XV-XIX. SZ. NYOMTATVÁNYOK FIÓK szerkezete

rovatok	kapcsoló fiókok	kulcsok
1 rekordszám		[91/antikvarekord-sz]
2 feldolgozó		[21/feldolgozó]
3 könyvtári jelzet		[29/könyvtári jelzet]
4 régi jelzet		[29/könyvtári jelzet]
5 bevitel dátuma		[23/beviteli dátum]
6 módosítás dátuma		[107/Módosítás dátum]
7 könyvtár	=> 3/Testület	[30/könyvtár]
8 cím		[92/antikva/ősnymat]
		[2/szavak]
9 alcím		[2/szavak]
10 párhuzamos cím	=> 9/Párhuzamos cím	[61/kézirat eredeti]
11 szerző	=> 2/Személyek	[4/Egyedi szerző]
		[62/közreműködők/lit]
12 fordító	=> 2/Személyek	[63/fordítók]
		[62/közreműködők/lit]
13 kommentátor	=> 2/Személyek	[64/kommentátorok]
		[62/közreműködők/lit]
14 szövegkiadó	=> 2/Személyek	[65/szövegkiadók]
		[62/közreműködők/lit]
15 más közreműködő	=> 2/Személyek	[62/közreműködők/lit]
16 nyomdász	=> 2/Személyek	[93/nyomdász]
17 nyomás helye	=> 6/Helynevek	[94/nyomás helye]
8 nyomda	=> 3/Testület	[95/nyomda]
19 nyomás éve		[69/időpontok]
20 kiadás helye	=> 6/Helynevek	[7/kiadás helye]
21 kiadó	=> 3/Testület	[24/kiadó]
22 magánkiadó neve	=> 2/Személyek	[25/magánkiadó]
23 kiadás éve		[8/megjelenési év]
24 anyag		[70/anyagok]
25 vízjel leírása		[2/szavak]

26 vízjel képe		[71/képek]
27 terjedelem		
28 kolláció képlete		
29 méret		[27/méret]
30 tükör mérete		[27/méret]
31 nyelv		[31/nyelv]
32 possessor-bejegyzés		[2/szavak]
33 exlibris leírása		[2/szavak]
34 exlibris képe		[71/képek]
35 tulajdonosok	=> 2/Személyek	[72/tulajdonosok]
36 bejegyzések		[2/szavak]
37 illusztrációk leírása		[2/szavak]
38 illusztráció-cím	=> 13/ILLUSZTRÁCIÓK	
39 illusztráció képe		[71/képek]
40 független kézirat	=>17/Textusok	
41 kötés anyaga		[70/anyagok]
42 kötés kora		[69/időpontok]
43 kötés díszítése		[2/szavak]
44 kötés képe		[71/képek]
45 kapsok, stb.		[2/szavak]
46 kötés feliratai		[2/szavak]
47 könyvkötő	=> 2/Személyek	[74/könyvkötő]
48 kötés helye	=> 6/Helynevek	[96/másolás helye]
49 könyv leírása		[2/szavak]
50 kulcsszavak	=> 10/Tárgyszó	[22/deszriptor]
51 említett helynevek	=> 6/Helynevek	[32/említett helynév]
52 említett személyek	=> 2/Személyek	[28/említett személy]
53 bibliográfia	=> 14/BIBLIOGRÁFIA	[75/bibliográfia]
54 bibl. oldalszám		
55 kutatók megjegyzése		[2/szavak]
56 megjegyzés		[2/szavak]

Az adatbázisunk szerkezete és formátuma javaslatnak tekintendő, melyet semmiképpen sem végleges megoldásnak. Éppen ellenkezőleg, arra szeretné felhívni a figyelmet, hogy egy általánosnak tekinthető követelményeket és igényeket tükröző, s ezért egységes struktúrájú adatbázist (nyilván különböző adatbázis-kezelő programokkal) alkossunk a magyarországi állomány feldolgozására. Ennek érdekében, s hogy az egyházi könyvtárakban épülő adatbázisok struktúrája kompatibilis legyen a többi könyvtárakéval, kérem a Tisztelt Kollégákat, javaslatukkal, tanácsaikkal és észrevételeikkel segítsék munkánkat.

A „Corpus Iuris Hungarici” feltárása az Országgyűlési Könyvtárban

Nagy Csaba

Országgyűlési Könyvtár
Jogi Szakirodalmi Osztály

(poszter-előadás)

A Corpus Iuris Hungarici - Magyar Törvénytár - tulajdonképpen két magyar törvénygyűjteményt jelent. Az egyik, a „rég” törvénytár, amely a Szent István idejétől kezdve a múlt század közepéig, 1848-ig keletkezett törvények magán kiadású, de köztekintélyre emelkedett gyűjteménye. A másik, az „új” törvénytár, amely 1867 óta az évenként hivatalosan kiadott törvényeket foglalja magában.

1896-ban, a magyar állam ezer éves fennállásának emlékére a Franklin Társulat megjelentette a magyar törvénytárnak az erdélyi törvényhozással kiegészített új kiadását, amelyet dr. Márkus Dezső, királyi törvényszéki bíró szerkesztett. E sorozat címe „Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár”.

A sorozat folytatása, azonos címmel 1949-ig jelent meg, s így az 1948. évi törvényekkel zárult.

Mint hogy az Országgyűlési Könyvtárnak számos alkalommal kellett tájékoztatást nyújtania az 1949 előtti magyar törvényekről, s e törvényekről az utolsó kumulatív mutató 1939-ben jelent meg /a történeti anyag ismertetése nélkül/, a jogi szakirodalmi osztály belső használatra elkezdte a törvények egyes adatainak visszamenőleges rögzítését.

Egy nagyon egyszerű adatbázis kialakítása történt meg, amely a törvények címét és a törvények elfogadásának az évét tartalmazta. A törvények címében szereplő minden szóra keresni lehet. A tárgyszavak beírására is lehetőség van, de erre eddig nem került sor. Az adatbázis a TEXTAR programmal működik.

A belső használatra szánt anyag a számítógépes hálózaton keresztül az olvasók részére is hozzáférhetővé vált 1994. márciusában.

1995. október 31-én az adatbázis 3905 tételt tartalmazott. Ez azt jelenti, hogy az 1715-1947 közötti időszak törvényei, valamint 1608-1609, 1613, 1659, 1662, 1682 és 1687 törvényei visszakereshetők a címek alapján. Az adatbázis építése folytatódik, jelenleg Werbőczy István Hármaskönyvével kapcsolatos munka van soron.

Az adatbázis tételeinek rögzítésénél számos probléma vetődött fel. Az első problémát az jelentette, hogy nem nehezíti-e meg a visszakeresést a tárgyszavak hiánya. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy általában nem. Kivételek természetesen akadnak: pl. mai szemmel nehezen értelmezhető, hogy mit jelent Gácsország...

A második problémát a helyesírás jelentette. Mint hogy belső használatra szánt adatgyűjtésről volt szó, eleinte a mai helyesírás szabályai szerint történt a rögzítés. Később az a döntés született, hogy a „Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár” sorozatban szereplő szöveget kell figyelembe venni, függetlenül az abban szereplő esetleges következtetlenségektől és tévedésektől. Ennek viszont az volt a következménye, hogy a korábban rögzített anyagot újra kellett javítani és ellenőrizni. Ez a munka még nem fejeződött be.

A harmadik probléma az 1836 előtti törvényeknél merült fel. Szükséges-e a latin nyelvű címek rögzítése? Bár hasznosabb lett volna a két nyelvű anyag, munkaerő hiányában csak a magyar címek rögzítésére lehetett vállalkozni.

Végül az is gondot okozott, hogy a régi törvények számos, vegyes tartalmú cikkelyt tartalmaznak. Így például I. Lipót 1681. évi decretuma 82 cikkelyből áll. Elegendő-e ilyen esetekben a jogszabályt egy sorban ismertetni, ami nem nyújt tájékoztatást a tartalmáról, vagy minden egyes cikkely címe rögzítésre kerüljön? A jogi oktatók tanácsát figyelembe véve a cikkelyenkénti rögzítés mellett kellett dönteni.

Bár számos kompromisszumot kellett vállalni, az adatbázis közmegelegedésre működik. Ha az adatrögzítés befejeződik, lehetővé válik egy átfogó ellenőrzés, majd a szükséges mértékű tárgyszavazás.

S minthogy egy poszteren még álmodozni is lehet, talán egyszer lesz egy olyan CD-ROM kiadvány, amelyen a régi magyar törvények teljes latin és magyar szövege visszakereshető lesz. Az ehhez vezető első lépéseket jelenti a jelenlegi kis adatbázis építése.

A zalai Zichy-család könyvtára

Forrai Márta

(poster-előadás)

A Zichy Mihály Emlékmúzeum Tab mellett Zala községben van a művész szülőházában, az egykori Zichy kúriában.

Zics falu volt a család ősi fészke, ahol 1347-ben telepedtek le. „Zics svád falu Somogy várm. földes Ura Gr. Zichy Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Nagocshoz 1/2, Tabhoz 1 órányira” - írta Vályi András Magyarországnak leírása ... című munkájában. Az évszázadok folyamán a családnak két ága alakult ki: a grófi és a nemesi.

Zicsen lakott Zichy Mihály festőművész nagyapja zichy és zajki Zichy Mihály földbirtokos feleségével, Fischer Jozefával. Sándor fiuk és Eperjessy Júlia házasságából két fiú született, Antal 1823-ban, Mihály 1827-ben. A nagyapa elhunyt 1818-ban. Unokái nem ismerték őt.

Zichy Mihálynak korát túlhaladó műveltsége és könyvtára volt. Csak hozzávetőlegesen lehet rekonstruálni a könyvtár állományát, amely Zichyiné Fischer Jozefa halála után Zalára került. A gyermek Mihály sokszor és szívesen látogatott el nagyanyja házába. A könyveket böngészve örömteli órákat töltött ott.

Lévén köznemesi könyvtár, ennek ellenére az állomány gazdagságát és sokrétűségét a keszthelyi Festetics könyvtáréhoz tudom hasonlítani. Megtalálhatók voltak történelmi, jogi, közgazdasági, politikai, mezőgazdasági művek. Képzőművészeti sorozatok és albumok, etnographiai, földrajzi leírások, kéziratok térképek, litográfiák, xilográfiák, chalkographiák. Görög és római klasszikusok különféle kiadásokban és sorozatokban. Szentírások latin, német, magyar, francia nyelven. A két ókeresztény író Prudentius és Venetius Fortunatus kötetei, Dante és Petrarca művei, Thomas Kempis: De Imitatione Christi, Rabelais: Gargantua és Pantagruel, Shakespeare összes műve, Cervantes: Don Quijote, LaFontaine meséi, Fenelon: Les aventures de Télémaque, Swift művei, a francia felvilágosodás írói (Montesquieu, Diderot, Voltaire). A német írók közül Lessing, Goethe művei. A magyar irodalomból Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Mikes Kelemen, Bessenyei György, Gvadányi József munkái.

Zichy Sándornak volt ugyan saját könyvtára, de amint már említettem, a Zalára került atyai örökséget nagy hozzáértéssel bővítette.

Így látta a könyvtárat Margittay Rikárd, amikor az 1940-es évek elején Zalára látogatott. „A műteremmel szomszédos három szoba tartalmazza a művész nagyatyjától örökölt több ezer kötetre menő régi könyvtárt. Gyönyörű kiállítású 1700-as kiadású Cicero, Tacitus és más klasszikus latin és görög szerzők pergamen kötetei vannak itt, a későbbi német és francia jogi, történelmi és felvilágosodáskorabeli bölcsészeti irodalom legjavával, melyből a fiatal Zichy már korán magába szívta a XVIII. század szabadgondolkodóinak még ma is csak utópiának maradt eszméit.” (Margittay: Balaton.)

Valamilyen csoda folytán majdnem két évszázad viharait átvészelve megmaradt a könyvtár leltárkönyve, amelyet 1834-től vezettek feltehetően a XIX. század végéig. Ezt a leltárat 1986-ban találtam meg a zalai raktárban. Részletesen átvizsgáltam és megállapítottam, hogy tartalmazza 3447 kötet könyv, 31 darab térkép (+ utólagos bejegyzésekkel együtt) 4135 darab dokumentum címét.

Rendszeres kapcsolatban állhatott a család könyvkereskedőkkel, mert minden jelentős szép- és szakirodalmi művet - bel- és külföldit egyaránt - beszerezték.

A festő édesapja 1842-ben hunyt el. Zichy ebben az évben kezdi meg jogi tanulmányait Pesten, és ezzel párhuzamosan festeni tanul a Velencéből idetelepült Jacob Marastoninál.

A zalai kúriában édesanyja és Antal bátyja lakik. Művelt és olvasni szerető emberek voltak, tovább gyarapították a családi könyvtárat. Zichy Antal politikai pályára lépett, de emellett írással is foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta. Természetes, hogy megvásárolta első kiadásban Széchenyi István valamennyi művét. Kutatásokat végzett Széchenyi írói munkásságával kapcsolatban. Összeállította és megjelentette 1884-ben az Akadémia megbízásából „gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához” c. munkáját.

A leltárkönyvből következtettem arra, hogy a könyveket 14 könyvszekrényben helyezték el ívméret szerint: 4, 8, 12, 16 r. és folio.

Zichy Mihály tüneményes pályája 1847-ben indult el Bécsben, ekkor már Ferdinand Waldmüller volt a mestere. Ennek az évnek a nyarán I. Miklós cár öccsének Mihály nagyherceg lánya (Katalin) mellé rajztanárt kerestek. A választás Zichy Mihályra esett, és ősszel Szentpétervárra utazott a hercegi családdal. Későbbi feleségével, Alekszandra Jersovával - aki szegény parasztlány volt - 1849-ben ismerkedett meg. Házasságot kötöttek 1850-ben. Négy gyermekük született, Olga, Mária, Zsófia és Miklós. Házasságuk nem volt boldog a köztük tátongó intellektuális úr miatt. A művész szabadon akart élni és alkotni, ezért hazatelepítette családját Zalára, édesanyja házába. Zichy gondoskodott róluk teljes mértékben, semmiben sem szenvedtek hiányt. Gyermekai a legjobb iskolákban tanultak. Az ekkor már híres mester négy cár uralkodása alatt rajzolta, festette az „udvari krónikát”: I. Miklós (1825-1855), II. Sándor (1855-1881), III. Sándor (1881-1894), II. Miklós (1894-1917).

A művész hosszabb utazásokat tett Franciaországban, többször megfordult Németországban, Ausztriában, Georgiában. Pályája során főbb lakhelyei: Szentpétervár, Párizs, Zala, Tbiliszi. Minden útja során vásárolt vagy ajándékba kapott egy-egy szép tárgyat vagy könyvet. Műgyűjteményét és könyvtárát hozzáértően és tudatosan gyarapította.

Azt tervezte 1880-ban, hogy végleg hazaköltözik. Bátyja az egykori üvegházat műteremmé alakíttatta át. Zichy csak kilenc hónapot tudott itthon elviselni. Visszatért Oroszországba, 1906. február 29-én hunyt el Szentpétervárott. Temetése a Kerepesi temetőben volt március 19-én.

Gyűjteményeit, könyvtárát hazaszállították a szülői házba, hol felesége és gyermekei éltek.

Zsófia lánya Flesh Tivadarral, apja tanítványával kötött házasságot. Három gyermekül született. Jenő, Aladár és Mária. Feledy Flesh Mária vitéz Csicsery-Rónay István székkapitány, vezérkari századoshoz ment feleségül. Fiuk, ifjabb Csicsery-Rónay István 1917-ben született. Ő Zichy Mihály dédunokája.

A házaspár 1927-ben, a festő halálának 100. évfordulóján megnyitotta a Zichy Mihály Ereklye Múzeumot, amelynek látogatása korlátozott volt.

A II. világháborúig öt generáció gyarapította, óvta a könyvtár kincseit. A háború is okozott némi veszteséget, de a legnagyobbat az államosítás és az elmúlt évtizedek kultúrpolitikája.

Az 1940-es évek végén a család külföldre távozott. Csicsery-Rónai Istvánné, Lucu néni, nagyapja iránti szeretetből itthon maradt, őrizte a gyűjteményt, amelyet 1952-ben védetté nyilvánított.

A könyvtár szomorú sorsát 1984-ben tárta fel dr. Mészáros Balázs múzeumigazgató, aki kért, legyek a múzeum könyvtárosa és többek között szakszerűen dolgozzam fel a Zichy könyvtárat. Szomorú, de a kaposvári múzeum közel száz éves fennállása alatt én voltam és vagyok az első szakképzett könyvtáros. A múzeumban a könyvtárat, mint gyűjteményt nem sokra becsülték, aki éppen ráért, „dolgozgatott” a könyvek között. Az „eredményről” jobb nem beszélni.

Amikor 1984 októberében megláttam a raktárat, elborzadtam. A könyvek kisebb részét kiállították. Többségük gyalulatlan fapolcra dobálva, vagy bútorokkal, iratokkal, kosszal, rácsálók ürülékével keveredve, penészes, szétmálló állapotban várt sorsára. A kialakult helyzet súlyosságára dr. Sinkó Katalin, Bellák László és Szabó László, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársai hívták fel a figyelmet. Ezt a szakvéleményt semmibe sem vették.

A Magyar Könyvtáros Egyesület gödöllői vándorgyűlésén ismertettem a súlyos problémát dr. Somkuti Gabriellának és Kastaly Beatrixnak, az Országos Széchényi Könyvtár Hírlap-állományvédelmi Osztályának vezetőjének.

A kiváló restaurátor és munkatárs Zalára látogatott 1985 novemberében és egy igen precíz szakvéleményben leírta a tennivalókat. A múzeumnak azonban, mint vezetői mondták, nincs pénze a munkálatok megvalósítására. Az egész anyagot fertőtleníteni kellett volna a fővárosi KÖJÁL-nál, amelyre Vámos Gábor dolgozott ki nagyszerű eljárását. A híres könyvtár tovább penészedett a zalai raktárban.

1985 decemberében azt kérte tőlem Kastaly Beatrix, hogy mikrobiológiai vizsgálatra válasszak ki egy könyvet a raktárból, amelyen minden kórokozó előfordulhat. Az egyik asztalon lévő kupacból találomra kiválasztottam egy igen rossz állapotban lévő könyvet. Fatáblájáról foszladozott a bőrborítás, címlapja megsemmisült, a lapok a nedves penésztől összetapadtak, külleme és tapintása gusztustalan volt. A könyv kórokozóinak vizsgálatát dr. Novák Ervin mikrobiológus és mykológus szakértő végezte el. Majd a restaurálását az Országos Széchényi Könyvtár Hírlapállományvédelmi Osztályán Farkas Judit diplomamunkaként végezte el 650 munkaóra alatt, 1985-1987 között. A 150 000 Ft értékű munkáért az Országos Széchényi Könyvtár nem kért térítést. Már utaltam rá, hogy a könyv címlapja megsemmisült, de szerencsére a kolofon megmaradt, amelyből kiderült, hogy az Lipcsében nyomtatták 1557-ben Berwald műhelyében.

Dr. Borsa Gedeon segítségével hozzájutottam a címlap xerox másolatához, ekkor tudtam meg a mű pontos könyvészeti adatait, melyek a következők:

Lauterbeck, Georg: Regentenbuch. Aus vielen trefflichen alten und neuen Historien zusammengezogen. - Musonius Rufus Caius: Ein schön, und herrliche Rede ..., 1557. (In fine:) Leipzig, Jacobus Berwald. - 2 [12] CCXXIII [1] ff., plur.fig.xylogr., sign. typogr.

Ez a kiadás egyetlen hazai gyűjteményben sem található meg, csak Münchenben, Wolfenbüttelben van teljes példánya. Bécsben csonka példányt őriznek. Külföldi könyvaukciókon mindössze egyszer bukkant fel 1975-ben. Az Országos Széchényi Könyvtárban egy 1559-es kiadás található meg Széchényi Ferenc gyűjteményéből.

1990 decemberében fertőtlenítésre küldtem a fővárosi KÖJÁL-hoz 4083 darab könyvet, 3 könyvtáblát, 27 darab vegyes dokumentumot (vázlat, fénykép, oklevél, térkép), amelyek 1991 januárjában kerültek vissza Zalára egy fertőtlenített raktárszobába. A restaurálások megkezdésére továbbra sem volt pénze a megyének és a múzeumnak. A munka folytatását nemcsak anyagi gondok, de az igazgatók sűrű váltakozása is hátráltatta.

Csicsery-Rónai István 1990-ben tért haza Amerikából 44 évnyi távollét után. Ő hallatlan munkabírással és energiával vette kezébe a Zichy Múzeum ügyeit. Ezt követően 1992.. május 16.-án megnyílhatott az újjárendezett kiállítás.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Somkuti Gabriellának, Kastaly Beatrixnek, Farkas Juditnak, Simon Imolának, Sonnevend Péternek, Wojtilláné Salgó Ágnesnek, dr. Szita Lászlónak, Kirics Mártának, dr. Sinkó Katalinnak, Bellák Gábornak, Szabó Lászlónak és Vámos Gábornak, dr. Ütő Istvánnak, Pesti Lászlónénak, Kapitány Lászlónak, Fehér Károlynak, T. Bruder Katalinnak, Marton Klárának, Vámosi Lajosnénak, Petrus Magdolnának, Kosaras Tibornak, Csicsery-Rónai Istvánnak és utoljára, de nem utolsósorban dr. Szili Ferencnek, akik 1984-től a mai napig segítették a munkámat.

Akik gátoltak és gátolnak, illetve csak alakoskodnak, hogy mennyire „szívügyük” a zalai könyvtár sorsa, olyan sokan vannak, hogy nem untatom Önöket a hosszas felsorolással.

IRODALOM

1. Forrai Márta: A zalai Zichy Mihály Múzeum könyvtárának helyzete. = Könyvtáros, 1991. 11-12. sz. 674-676. p.
2. Lauterbeck, Georg: Regentenbuch. Aus vielen trefflichen alten und neuen Historien ... zusammengezogen. - Musonius Rufus Caius: Ein schön, und herrliche Rede ..., 1557. (In fine:) Leipzig,, Jacobus Berwald. - 2 [12] CCXXIII [1] ff., plur.fig.xylogr., sign. typogr.
3. Margittay Rikárd: Balaton : Tájak - emberek. Bev. Szilay János. Bp. Vajna - Bokor, 1943. 320 p. 15 t. ill. In: Zichy Mihály kúriája Zalán p. 192-201
4. Vályi András: Magyarországnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli vármegyék ... a betűknek rengyének szerént feltaláltatik. 3. kötet. (n. 8-r.) Budán, 1796-1799. A kir. universitásnak bet.
5. A Zichy család könyvleltárkönyve 1834 - ? Kézirat, Zala, Zichy Mihály Múzeum

Gondolatok és kérdések a régi könyvek számítógépes feldolgozásáról

Rozsondai Béla

e-mail: h2378roz@ella.hu

(Írásbeli hozzászólás, nem hangzott el)

A következő gondolatokat fejtem ki:

- a célt a lehetőségekhez, de a jövő igényeihez mérjük
- az országban folyó és tervezett munkákat hangoljuk össze
- egységesíteni kell a feldolgozás szempontjait, a leírás formáját és nyelvét, a földrajzi és személyneveket, az adatok szerkezetét
- a régi könyvek egyedi példányát írjuk le, a proveniencia, a kötés adatait, kollacionálást, bejegyzéseket stb.
- a téma szerinti keresés tárgyszavakkal jobb, mint a cím indexelésével
- formai tényezőket is meg kell tervezni, mint pl. a jelzet és az évszámok megadásának módját, a karakterkészletet.

Bevezetés. Öröndetes dolog, és igen jelentős, hogy ez a konferencia megvalósult. Elismerés és köszönet illeti a kezdeményezőket, szervezőket, támogatókat. A zsúfolt program és az ország minden részéből jelen lévők nagy száma is mutatta, hogy a nagy könyvtárakon kívül sok kisebb könyvtár is érdekelt a tárgyban. Hozzászólásra, vitára az egyetlen szűk munkanapon nem juthatott idő. A régi könyvek katalogizálása, az adatok számítógépes tárolása és közzététele rengeteg kérdést vet fel. Korábban összegyűjtött s az előadások és bemutatók kapcsán fölmerült gondolataimat szeretném ilyen formában megosztani az érdekeltekkel, személyes hangnemben, itt-ott vázlatosan. Magam nem vagyok könyvtáros, sem számítástechnikai szakember. De írtam programokat bonyolult kémiai-fizikai számítások céljára, építettem adatbázisokat például publikációk és hivatkozások nyilvántartására. A könyvtárral, a régi könyvekkel is jó ideje kapcsolatba kerültem. Itthon és másutt Európában számos könyvtárat láttam, és használtam cédulakatalógusukat, nyomtatott és kézzel írott katalógusköteteiket, számítógépes rendszerüket. Kutatómunkámban nélkülözhetetlen a Chemical Abstracts, Current Contents, Science Citation Index; esetenként tudományos adatbázisokat is igénybe vettem.

A régi könyvek számítógépes feldolgozásához tehát úgy szólok hozzá mint a könyvet, könyvtárat használó kutató, aki azonban valamelyest érti a könyvtáros és a programozó nyelvét is. Példáimat részben a mai könyvekről veszem, de a mondottak értelemszerűen alkalmazhatók a régi könyvekre. A legtöbb probléma ismerős lehet a könyvtárosnak, és több megjegyzésemről, kérdésemről már szó esett egy-egy előadásban, mégis kitérek rájuk a következőkben, hogy hangsúlyozzam és a magam szemszögéből vessem fel őket újra.

Mi a számítógépes feldolgozás célja? Ez az első és fő kérdés. Ki, mire és hogyan használja majd az adatbázist? A válasz sokrétű, és sokfélék a levonandó következtetések.

1. A munka a jövőnek készül. A múlt értékeinek feltárása, így a számítógépes feldolgozás különösen is a jövőnek szól. Tekintettel kell ugyan lenni az ország és a könyvtárak mai állapotára, lehetőségeire, a személyi adottságokra, a rendelkezésre álló vagy elérhető számítástechnikai, hálózati eszközökre (hardver, szoftver), mégis a tervezéskor azzal kell számolnunk, abban kell bízunk, hogy az új technika itthon is rohamosan terjed, és az anyagi lehetőségek is javulnak majd.

Más vonatkozásban is a jövőnek kell dolgoznunk. A számítógépes adatbázis nemcsak gyorsabb hozzáférést, keresést nyújt (remélhetően!), mint a hagyományos katalógusok, hanem összetettebb keresést is lehetővé tesz. A számítógép sokkal több, mint ügyes írógép és nagy kapacitású tároló. Érdemes azon elgondolkodnunk, hogy a számítógép milyen új lehetőségeket rejthet, melyekre eddig nem is gondolhattunk a hagyományos katalógusokkal kapcsolatban, milyen új összefüggések feltárása válhat lehetővé, és hogyan kell az adatbázist felépíteni, és új, eddig ismeretlen feladatok megoldására is alkalmassá tenni. A könyvtárosnak van tapasztalata arról, hogy ő maga és a hozzá forduló kutatók mit keresnek, milyen jellegű kérdéseket tesznek fel.

Az első felhasználó maga a könyvtáros, aki a programozóval együtt megtervezi az adatbázist, feltölti adatokkal, javítja, frissíti, és a kutatók rendelkezésére bocsátja. Minthogy a könyvtárak régikönyv-állománya ma már kevésbé változik, alig gyarapodik, ilyen állományok esetében nem várható, hogy igény lesz integrált könyvtári rendszerre, a beszerzés, feldolgozás stb. együttes egészítésére.

2. Az összehangolt munka szükségessége. A közelmúltban és régebben is voltak olyan hazai vállalkozások, amelyek célul tűzték ki könyvek, folyóiratok, kódexek valamilyen kategóriájának átfogó feltárását, s ezek eredménye könyv, vagy egységesített adatlapok, vagy számítógépes adatbázis formájában testesült meg (pl. Szabó Károly, CIH, Bibliotheca Hungarica, RMNY, Kurrens külföldi időszaki kiadványok... lelőhelyjegyzék és a megfelelő Nemzeti Periodika Adatbázis [NPA], Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázis). A mai konferencia megmutatta, hogy az országban több helyen folyik a régi könyvek számítógépes feldolgozása, de más-más módon és eszközökkel, jórészt egymástól függetlenül. Az egyik helyen már jól előrehaladt a munka, másutt még csak a tervezgetésnél tartanak.

Ez az elszigetelt tevékenység nem megengedhető, mert szétforgácsolja azt a komoly anyagi erőt, szellemi energiát és a temérdek apró munkát, melyet belefektetnek.

Mindazok a kérdések, amelyek egy hagyományos katalógus vagy jegyzék készítésekor felmerülnek, kezdve az alapfogalmak világos definíciójától a jelentéktelennek tűnő, de egyáltalán nem elhanyagolható formai előírásokig és a szerzői jogi problémákig, kiélezetten vetődnek fel, ha az adatok számítógépre, adatbázisba, sőt, hálózatra kerülnek. Még parancsolóbb követelmény lesz az egységesítés. A három partnernek, kiket Bart Op de Beeck előadásában említett: a katalógust készítő könyvtárosnak, a programozónak és a felhasználónak az együttműködése elengedhetetlen, mégpedig már a tervezés szakaszában, minél korábban.

Melyik magyar intézmény, milyen testület, mely személyek tudnák a további munkákat összefogni? Az OSZK mint nemzeti könyvtár? Az MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága? Egy külön erre a célra létrehívott bizottság? Valamely könyvtár(ak), ahol megfelelő szakemberek vannak és már kellő tapasztalat? Lehetséges-e, kell-e, hogy mindegyik hazai könyvtár ugyanazt a számítógépes rendszert fogadja el, esetleg feladva eddig elért eredményeit?

A belgiumi példákat látva, meg az Internet bájos anarchiáját (nevezzük egyszerűen Internetnek a hálózatot vagy részeit), az elérhető könyvtári rendszerek sokféleségét, itthon is több rendszer egymás mellett élésével kell számolnunk. Talán - ha nem túl merész dolog ilyen jóslásba bocsátkoznom - a Windows alkalmazásoké a jövő, melyek a sokunk számára már ismerős felhasználói felületet nyújtják mind a hálózat, mind az adatbázis kezelésére; bizonyára meglesznek azok a rendszerek, melyek az elterjedt adatbáziskezelőkön és keresőnyelveken alapulnak mint CDS/ISIS, BRS/SEARCH, CCL (Common Command Language); rokonszenves és könnyen kezelhetőnek tűnik az ORBIS könyvtári adatbázis, mely ugyancsak lehetőséget ad képi információ tárolására, és amelyet, úgy látszik, a kisebb könyvtárak, egyházi gyűjtemények fognak alkalmazni. Mindenesetre jó lenne, ha a hazai régikönyvkatalógusok használójának nem kellene három- vagy négyféle rendszernél többel megismerkednie.

3. Magyarul vagy idegen nyelven? A kezelő nyelv, vagyis a menük, segítő szövegek nyelve a különböző rendszerekben általában választható, magyar vagy angol. De mi legyen az adatok nyelve: magyar, angol, esetleg latin? Az ISBD/A (International Standard Bibliographic Description, Antiquarian) szerint az olyan adatokat, megjegyzéseket, melyek nem a leírt könyvből származnak, a nemzeti bibliográfiai intézmény nyelvén, tehát a mi esetünkben magyarul kell leírni. Ki, hol, milyen formában fogja használni az adatbázist? A könyvtár helyi számítógépein, az Interneten, vagy CD-ROM alakjában? A külföldi forgalmazás érdekében, s az itt kutató és tanuló külföldiek, diákok kedvéért, akik nem mind tudnak magyarul, az ilyen adatmezőkben az angolt kellene előnyben részesíteni.

4. A könyvek leírásának szabályai. Ismerni kell a meglévő szabványokat és ajánlásokat - Wojtilláné Salgó Ágnes szolt ezekről előadásában -, és amennyiben lehet, alkalmazkodni hozzájuk, pl. MARC (Machine Readable Catalog), illetve nemzeti változatai, ISBD/A. Az IFLA-nak állandó régikönyv-bizottsága működik. Az Interneten vannak levelezőcsoportok, melyek témája kimondottan a régi és ritka könyvek feldolgozása. (Lásd Bakonyi Géza - Drótos László - Kokas Károly: Navigáció a hálózaton. IIF: Budapest 1994. 114-115. p.) Érdemes lenne e levelezés archívumaiba belenézni, és más módon is megismerni és értékesíteni a nemzetközi tapasztalatokat.

A könyvtárak régi állományában sokféle típusú anyag található: kódexek, oklevelek, irodalmi hagyatékok, ösnyomtatványok, régi könyvek a későbbi századokból, aprónyomtatványok stb., és vannak értékes és ritka dolgok a modern korból is, pl. a kis példányszámú bibliofil kiadványok, s akkor még nem is szoltunk a térképekről, grafikákról, kottákról stb. Tudom, hogy ezek leírása más és más problémákat vet fel, a modern könyveken feltüntetett szerző és cím ezekre nem alkalmazható minden további nélkül. Mégis jó lenne, ha e sokféle kategória leírása hasonló elven történne, hasonló szerkezetű adatbázisokba férne bele.

5. Az egységesítés követelménye. A számítógépes feldolgozás és keresés, a széleskörű hozzáférés még fontosabbá teszi a leírások és mindenféle szempont egységesítését, mint a hagyományos katalógusban. A modern könyvekben a címlap verzőján már gyakran kinyomtatják a CIP (Cataloging in Publication) adatait, segitendő az egyes könyvtárak címfeltevő munkatársait abban, hogy a könyvet egységesen írják le. Igaz, a Library of Congress, a British Library és a Deutsche Bibliothek előírásai némileg eltérnek. Kellene valami hasonló egységes adatforrás a régi könyvek leírásához. Ha vannak is források, mint például a GW, CIH, VD16, ezek csak korlátozottan használhatók, mert bizonyára mások voltak a szempontjaik, mint a

mostani számítógépes feldolgozása, másrészt a feldolgozásra váró anyag tekintélyes része a segédkönyvekben nem található meg. Mégis remélhetjük-e, hogy egyazon kiadvány különböző példányait, kivéve természetesen az egyedi példány jellemzőit, az egész országban, vagy legalábbis egy könyvtáron belül egységesen írják le?

Egységesíteni kellene ezen túlmenően a különböző kiadványokból származó adatokat (mint pl. a szerző(k) és más közreműködők nevét, egy mű más és más kiadásainak címét, a földrajzi neveket), valamint, amennyire lehet, az egyedi példányok leírásának szempontjait is, a fogalmakat, elnevezéseket, a sorrendet (a provenienciát, a kötés stb. leírását). Azt hiszem, nem lehet mindenben ragaszkodni a hagyományos katalógus cíMLEÍRÁSI szabályaihoz. Igazán kényelmetlen, és a keresést szinte lehetetlenné teszi, ha a szentek, pápák, uralkodók nevét más-más formában találom, akár aszerint, hogy milyen nyelvű a mű, akár aszerint, hogy melyik országban készült a számítógépes katalógus. Hasonlóan lesz Csehov, Chekhov, Tschekow vagy Tchekhoff, a mű fordításának vagy a név transliterálásának megfelelően.

Legyenek meg az adatbázisban, a katalógus utaló céduláihoz hasonlóan, a földrajzi és a személynevek változatai és az álnevek, külön adattáblákban, kapcsolva a földrajzi, illetve személynevek táblájához. A szerzőkről, más személyekről elég annyi adat, például a születés és az elhalálozás éve, amennyi azonosításukhoz kell. Az adatbázis nem lehet egyben életrajzi lexikon. (Vannak persze ilyen igényű jegyzékek is: Teleki Sámuel, híres könyvtárának katalógusában a szerzőkről, a BMC a nyomdászokról, a GW ugyancsak a szerzőkről közli a legfontosabb tudnivalókat.) Mégis, hogy a lehetőségek határain belül maradjunk, a további adatok felvételét talán korlátozni kellene olyan személyekre, akik az adott könyvhöz vagy gyűjteményhez kapcsolódnak, és kevésbé ismertek, adataik a hozzáférhető kézikönyvekben nem találhatóak meg. Nagy segítség a szerzők olyan repertóriumát, amilyenről Pojjákné Vásárhelyi Judit szólt előadásában.

Az egységes nevek, címek, elrendezés, írásjelek, bár az áttekinthető és szép formát is szolgálják a képernyőn vagy nyomtatásban, nélkülözhetetlenek a sikeres kereséshez.

6. A katalógus alapegysége. A hagyományos katalógus képénél maradva: **(a)** mi kerüljön egy katalóguscédulára, és: **(b)** mi kerüljön egy katalóguscédulára? (Vagy az „egy”, vagy a „mi” hangsúlyos.) Két összefüggő, nagyon nehéz kérdés. Az első **(a)** arra vonatkozik, hogy mi legyen az a dolog, amelyről egy cédula lesz a katalógusszekrényben, egy tétel a nyomtatott katalógusban, egy rekord az adatbázisban, illetve annak fő táblájában. A továbbiakban ennek az objektumnak a típusát a katalógus vagy a jegyzék alapegységének nevezem. (Van-e helyette jobb vagy már elfogadott megnevezés? Általánosabban jegyzékről beszélek, mert az alapegység fogalma és a további megfontolások nem csak könyvtári katalógusra vonatkoznak. Alapegység például a „folyóirat”, vagy „folyóiratkötet”, vagy „folyóiratszám” mint típus aszerint, hogy csak a különböző folyóiratokat: címüket, kiadójukat stb. katalogizálom, vagy minden évfolyamukat, vagy minden számukat külön-külön.) - A második kérdés **(b)** az objektum leírásának részletezésére, mélységére vonatkozik, erre később még visszatérek.

Több előadás érintett ilyen problémát, például hogy az adott kiadást vagy annak egyedi példányát írjuk-e le. Káldos János a könyv-dokumentum-mű viszonylatát fejtegette. Fogalmakat és alapelveket kell itt tisztázni. Az elvi megfontolásokon túl pedig a gyakorlat igényei és lehetőségei a mérvadók. Arra nem vállalkozhatok, nem is az én feladatom, hogy mindezt elvontan és a maga teljességében, kifogástalan szabattalossággal tárgyaljam, de szeretném gondolataimat részletesen kifejteni és érthetővé tenni. Ami mégis túl elvontnak hat, azt igyekszem példákkal megvilágítani. Főleg mai példákat hozok, tekintsünk el egyelőre a régi könyvek különleges helyzetétől. Jó lenne mások már közzétett gondolatait tanulmányozni és

továbbgondolni, mert az elveknek gyakorlati következményei lehetnek, és kell is hogy legyenek, az adatbázis szerkezetére és tartalmára, az elvégzendő munka mennyiségére vonatkozóan.

Keressük most a választ az (a) kérdésre elvi alapon és általánosan. Először is el kell döntenünk, hogy mi az a rendszer, amellyel foglalkozunk, mely objektumoknak miféle összessége. Szakszerűbben kifejezve: Meg kell határoznunk, hogy mely elemekből áll az a halmaz, amelyről jegyzéket készítünk (pl. a halmaz: egy könyvtár állománya, elemei: az állomány egyes darabjai). A halmaz egyes elemeinek felelnek meg a jegyzék egyes tételei. Azután meg kell határoznunk, hogy a halmaz elemeit milyen tulajdonságokkal jellemezzük (pl. szerző, cím, jelzet, ez utóbbinak egy aktuális értéke pl. Ms 118). Egy adott elemhez a tulajdonságok konkrét értéke tartozik, esetleg egy tulajdonságtípusból több aktuális érték is, vagy egy sem (pl. több szerző van, ill. nincs szerző). Célszerűnek mutatkozhat, hogy az elemeket bizonyos tulajdonság(ok) szerint osztályozzuk, azaz a halmazt részhalmazokra bontsuk (pl. kódexek, periodikák stb. halmazára). A továbbiakban úgy tekintem, hogy az osztályozás már megtörtént, és egy részhalmazzal mint önálló halmazzal van dolgunk, valamint, ha nem okoz zavart, nem teszek különbséget a halmaz egy eleme és a jegyzékben róla szóló tétel között.

Mi legyen a jegyzék alapegysége, hogyan válasszuk meg a halmaz elemeit? Ha már körülhatároltuk a rendszert (pl. országos felvétel, vagy egy könyvtár állománya, vagy annak egy kiszemelt gyűjteménye), akkor vajon mennyire magától adódik, hogy mik legyenek a jegyzék egyes tételei, a halmaz elemei? A választásban a kitűzött feladat szempontjai a döntők, bár van benne némi önkény is. Például, Cervantes Don Quijotéja egy irodalomtörténeti kézikönyvben egyetlen tételként mint irodalmi mű szerepel, egy bibliográfiában felsorolják ennek különböző kiadásait, míg a könyv muzeális példányait egyedileg kell leírni.

Célszerű a halmaz elemeit úgy megválasztani, hogy az elemek ne ismétlődjenek, egymástól megkülönböztethetők legyenek, azaz ne forduljon elő két vagy több olyan elem, mely minden lényeges (számításba vett) egyedi tulajdonságában egyezik. A megkülönböztethetetlen egyedeket (példányokat) tehát összevonjuk, egyetlen elemként kezeljük. Külön kérdés, hogy az adott jegyzék célja szempontjából mit tekintünk lényeges tulajdonságnak. Például, ha egy mai tankönyvből több példány van a könyvtárban, ezek egyetlen katalóguscédulára kerülnek, és ezen a cédulán lesz rajta mindegyik jelzet. Itt a katalógus szempontjából a „jelzet” tulajdonságtípust nem tekintettük lényegesnek, megkülönböztető jellegzetességnek, a több példányt egyetlen elemmé vontunk össze. Így a halmaz egy-egy eleméhez a jelzet több aktuális értéke tartozhat. (Lényegessé válik azonban a jelzet, ha kölcsönzésre, leltári ellenőrzésre kerül sor.) A fordított eljárásra nyújt példát a régi magyar verskincs feltárása, amelyről itt Horváth Iván számolt be. Kézenfekvő, hogy a halmaz elemei az egyes versek legyenek, vagyis az alapegység típusa: „vers”. Kiderül azonban, hogy a versek egyes példányai, előfordulásai nem azonosak, lényegesnek ítélt tulajdonságokban (pl. cím, dedikáció) eltérnek, ezért minden egyes előfordulást külön-külön elemnek kell tekinteni, a jegyzék egy-egy tételeként felvenni. (Lásd: Gál György: A „Répertoire de la poésie Hongroise ancienne” adatmodellje, ItK 1989, 267-272. p.) A jegyzék alapegysége tehát „előfordulás”, más szóval „megjelenés”. Lehetnek az adatbázisban ezen kívül más táblák is, melyek megfelelnek egy kinyomtatott jegyzékben pl. a versek mutatójának, a források (könyvek és kéziratok stb.) mutatójának. - Ez az adatbázis azonban nem könyvtári katalógus, a célja is más.

Tekintsük most a kérdést a könyvtári gyakorlat oldaláról. Mi maga a katalógus? Könyvtári egységek jegyzéke. Nem szellemi alkotások jegyzéke, nem olyan tételek szerepelnek benne mint a Kalevala, Pitagorasz tétele (!) vagy Mozart Varázsfuvolája. A katalógus nem a szellemi alkotásokat (műveket), hanem azok dologi megtestesülését lajstromozza, egy-egy tétele lehet

például a Kapcsos könyv Arany János kézírásával, Eckhardt Sándor: Francia-magyar kézi-szótár, 3. kiadás (1966), egy magnókazetta egy hangarchívumban, vagy éppen Shakespeare Hamletje az Interneten tárolt teljes szövegű formában.

Mi legyen tehát a könyvtári katalógus alapegysége, egy tétele? Meddig menjünk a tételekre bontásban, és milyen egyedeket vonjunk össze egyetlen tétellé? Szabó Lőrinc kötete, a Különbéke, 1936-ban jelent meg, s ez a kiadás így egy tétel. Összegyűjtött versei 1962-es kiadása (Magvető) ugyancsak egyetlen tétel, és nem fogjuk külön tételként felvenni a benne lévő versciklusokat (pl. a Különbékét) és egyes verseket, ahogy az Örök barátaink két kötete is (Szépirodalmi 1958) Szabó Lőrinc neve alatt egyetlen tétel, és nem külön-külön Baudleaire és Tyutsev és Rilke... A könyvtáros számára mindez természetes, ő könyveket vesz fel a katalógusba, és nem kell törődnie például azzal, hogy mit tekinthetünk egyedi műnek, egy versciklust, vagy pedig az egyes verseket.

A példák azt sugallják, hogy ugyanazon mű különböző kiadásai külön-külön tételként kerülnek a katalógusba, viszont nem teszünk különbséget egy adott kiadású könyv azonos példányai között. Hisz éppen a nyomtatás technikája tette lehetővé, hogy egy könyvből akár sok száz és ezer azonos példány készüljön. A nyomtatott könyvek és más nyomtatványok esetében tehát legyen az alapegység egy adott kiadás, nyomtatvány, amelyet az ISBN, vagy ősnymtatványok, más régi könyvek esetén a Hain szám, GW, BMC, RMK, VD16, az ujjlenyomat (fingerprint) stb. azonosít.

A régi könyvek esetében mindazonáltal indokolt a további finomabb megkülönböztetés.

7. A régi könyvek leírása példányonként. Előfordul, amint hallottuk, hogy a gyűjtemény nagysága és a munkaerő szűkös volta nem teszi lehetővé, hogy a régi könyvek adatainak számítógépes feldolgozása folyamán a könyveket egyenként kézbe vegyék, újra katalogizálják, és az egyedi példányok jellemzőit rögzítsék, hanem kénytelenek a meglévő hagyományos katalógusra, az ott található adatokra szorítkozni. Miért válnak lényegessé azok a tulajdonságok, amelyek a nyomtatott régi könyvek egyedi példányait megkülönböztetik, mint például a hiányok, a kolligátumok, a kötés, előkerült töredékek, a proveniencia adatai, bejegyzések, exlibris?

Többször feltettem már a kérdést: olvassák-e a régi kódexeket és könyveket, olvassa-e valaki egyáltalán? Vagy mire használják azokat, mi célból vizsgálják? Évekkel ezelőtt Hevesy Györggyel és az általa kifejlesztett izotópos nyomjelző technikával kapcsolatban utalást találtam, a hely pontosabb megjelölése nélkül, Aquinói Szent Tamás egy gondolatmenetére, melyben ő a test és a lélek kapcsolatát, a test anyagának fokozatos teljes kicserélődését fejtegeti. Természetesen nem a Quaestiones... De anima számos ősnymtatvány-kiadásának valamelyikében kerestem a megfelelő helyet, hanem a későbbi századok két hatalmas, és jegyzetekkel, mutatókkal ellátott Opera omnia kiadásában.

A kódexeket és a régi kiadásokat valóban forgatják, sőt, betűről-betűre vizsgálják azok, akik például forráskutatással, filológiával foglalkoznak. Ezek a kutatások a könyv tartalmára vonatkoznak. Az ilyen mélységű feltárás túlmegy egy katalógus keretein. Azonban maga a könyv, fizikai mivoltában, paleográfiai vagy tipográfiai és más vonásaival, és éppen az egyedi példányt jellemző tulajdonságok révén is, kultúrák hordozója, azoké a koroké, amelyek a könyvet létrehozták és használták. Az ilyen adatok nélkülözhetetlenek a könyv- és könyvtár-történeti, tágabban a művelődéstörténeti kutatásokban, de akár a filológiai és a könyvtárosi munkában is. Ezért mindenképpen kíváncsi vagyok, hogy az egyedi példány adatait rögzítsék. Elismerem, hogy ezen adatok megállapítása sokszor maga is külön kutatást jelent, mint ahogy

egy kódexnek, kéziratnak vagy régi nyomtatványnak már az azonosítása is, különösen, ha az csonka, komoly szaktudást és munkát igényel.

A régi könyvek jegyzékbe vételekor tehát az alapegység, vagyis a jegyzék egy tétele az egyedi példány legyen. Két különleges eset jut most eszembe, melyekre azonban megoldást javasolni nem tudok. Az egyik a többkötetes művek esete, a másik a kolligátumoké: egy tétel legyen-e, vagy pedig kötetenként, illetve kolligátumonként egy-egy? Vagy ismétlődő adatok, vagy üres adatmezők fordulhatnak elő. A döntés attól is függ, hogy a könyvtári jelzetben miképpen fejeződik ki a kötetek, illetve kolligátumok összetartozása. Ha az adatbázisban külön-külön tételeként vesszük fel őket, akkor jó lenne, ha kereséskor, listázáskor ezek a tételek mintegy automatikusan egymás mellé kerülnének.

Itt érdemes megemlíteni, hogy egy nyomtatott könyv adott kiadásán belül is létezhetnek eltérések bizonyos példányok között. Különbözhet a papír (vízjel), vannak pergamenre és papírra nyomtatott példányok (pl. a 42-soros Biblia, Thuróczi Chronicája). A tipográfiai variánsok (lásd pl. Martin Boghardt: Druckanalyse und Druckbeschreibung. Zur Ermittlung und Bezeichnung von Satzidentität und satzinterner Varianz, Gutenberg-Jahrbuch 1995, 202-221. p.) ugyancsak érdekes tanui a nyomdászattörténetnek, és fényt vethetnek a nyomdai, korrektori munka menetére, vagy, akár az újabb időkben is, a cenzori tevékenységre. Az adott példány leírásakor, amennyiben ismeretese, ezeket az adatokat is rögzíteni kell.

8. A feltárás mélysége. Tegyük fel most a másik **(6.b)** kérdést: Milyen részletesen, milyen mélységig írjuk le az adott tételt? (Kissé rosszmájúan azt mondhatnám, elég a nyomtatvány egyik említett azonosítóját, pl. ISBN, GW szám, a katalógusban feltüntetni. De ott még nem tartunk, mint a bolondok a számozott viccekkel, és nagyon kényelmetlen lenne, hogy minden esetben a megfelelő segédkönyvhöz kellene nyúlunk, ha az egyáltalán elérhető.) Ha a fentiek szerint már eldőlt, hogy egy verseskötet a katalógusban egyetlen tétel, akkor a tétel leírásában tüntessük-e fel külön a kötetben lévő egyes verseket? Nekem, az olvasónak, kényelmes lenne, ha már a katalógusból látnám, hogy az 1963-as Babits kötetből (Szépirodalmi) kihagytak bizonyos verseket és versszakokat, vagy ha néhány kereső lépéssel percek alatt megállapíthatnám, hogy Goethe remek verse, a Vándor éji dala mely magyar költők fordításában létezik. Ez azonban túlmegy a katalógus célján és a könyvtáros feladatán. Az általános igényeknek és a könyvtári gyakorlatnak megfelelően pl. egy antológiának a címét és a szerkesztőjét veszik fel, de nem vetítik ki a katalógusba az egyes szerzőket és műveiket.

Mégis lehetnek esetek, ilyenek a kiadói kolligátumok, amikor indokolt, hogy a kötetben lévő önálló részek adatait felsoroljuk. Példa: Antoninus Florentinus: Confessionale („Defecerunt...”). - Johannes Chrysostomus: Sermo de poenitentia. [Strassburg: Heinrich Knoblochzer, c.1484] (CIH 231), ahol is mindkét művet fel kell venni. Hogyan tudjuk ezt ésszerűen úgy beilleszteni az adatszerkezetbe (lásd ott), hogy ne kelljen túl nagy árat fizetnünk?

Magától értetődő, hogy a kéziratok tartalmát, minthogy mindegyik példány egyedi, részletesen le kell írni.

Hasznos lenne-e a régi könyv „tartalomjegyzékét”, a képi anyaghoz hasonlóan, a könyv adatrekordjához úgy csatolni, hogy a felhasználó dönthesse, lekéri-e a hálózatról vagy sem? Így persze több példányról ugyanazt az információt többször tárolnánk. Másik lehetőség, hogy a hálózaton valahol elhelyezzük könyvek tartalomjegyzékének egy gyűjteményét. Vagy talán már van is ilyen?

A régi könyvek leírásakor tehát általában nem mehetünk tartalmi, filológiai, tipográfiai és más részletekbe. A feltárás mélységét a gyakorlati igényekhez és a lehetőségekhez kell mérni, úgy, hogy a munka belátható időn belül elvégezhető legyen.

9. Mit keresek és mit találok? Az adatbázisnak kétféle kérdést tehetek fel: **(a)** eldöntendő vagy **(b)** kiegészítendő kérdést.

(a) Ha eldöntendő kérdést teszek fel, akkor tudom, hogy mit találok (ha van), a kérdésem éppen az, hogy megvan-e, és a válasz: igen vagy nem. Lehet, hogy nemcsak arra vagyok kíváncsi, hogy megvan-e, hanem a könyv további és pontosabb adataira is, például arra, hogy melyik könyvtárban van meg. Erre pedig csak egy egyesített országos adatbázis alkalmas.

Amikor adott szerzőt vagy adott művet keresek, akkor az egységesített név és cím a célra vezető. Ha egy adott kiadást kell megtalálnom, például egy kezemben lévő, még meg nem határozott példányt azonosítanom, és még ismeretlen adatait megállapítanom, akkor az adatbázisból a kiadvány jellemzői szerint keresek: a szerzőt, címet és a többi adatot a könyvön szereplő formában adom meg a kereséshez. Adott példány jellemzőit pedig gyakran az ismert könyvtári jelzet alapján hívom elő az adatbázisból.

(b) A kiegészítendő kérdés lehet például az, hogy egy szerzőnek mely művei vannak meg, de többnyire valahogy így hangzik: mi található az adott témában? Az a tapasztalatom, hogy a cím, még természettudományos művek, cikkek esetében is, túl keveset mond a mű tartalmáról, és néha félrevezető. A könnyebben kivitelezhető megoldás mégis a cím szavainak indexelése és a kombinált keresés lehetővé tétele. A jól megválasztott tárgyszavak pontosabban leírják a tartalmat, és hatékonyabbá teszik a keresést. A tárgyszavak megállapítása azonban sokkal nagyobb terhet ró a könyvtárosra, és esetleg igénybe kell vennie az adott területet és művet ismerő szakember segítségét is. (Teljes szöveggel tárolt dokumentumokra már vannak számítógépes megoldások.) Különösen az új témába kezdő kutató dolgát könnyíti meg, ha beletekinthet a tárgyszavak listájába. Célszerűnek látszik, hogy a tartalomról két szinten adjunk információt: az egyik szint az osztályba sorolás, a tudományterület(ek) megadása, a másik a szűkebb téma megjelölése tárgyszavakkal.

Kereséskor a találati halmazba hamis találatok is kerülhetnek, olyan elemek, melyek formailag ugyan megfelelnek az általunk megadott feltételeknek, valójában azonban érdektelenek számunkra. Ekkor új kérdés(ek)e)t tehetünk fel, hogy a találatok körét szűkítsük, vagy, ha nem sok a hamis találat, akkor azokat „kézzel” kidobhatjuk.

Az ellenkező eset, tehát hogy nem találunk meg mindent, amit keresnénk, nehezebben kezelhető, és elkerülésére már az adatbázis tervezésekor és az adatok bevitelekor gondolnunk kell. Ezt egy csekélynek tűnő, de zavaró problémán mutatom meg. A könyvek megjelenésének, a kötések készítésének idejét nem minden esetben lehet pontos évszámmal megadni, hanem szerepelnek olyan megjelölések mint például [c. 1470], 16. század eleje, 1560 után. Az ilyen adatokat numerikus adatmezőbe be sem tudjuk vinni, tehát szöveges mezőt kell definiálnunk. Ha most a kereséshez megadunk egy évszámot vagy évszámtartományt, akkor az ilyen adatokkal jellemzett tételek esetleg nem kerülnek be a találati halmazba. Javaslatom a megoldásra: Szöveges mezőbe kerüljön a körülírt adat a megszokott formában, ahogy a képernyőn vagy a nyomtatásban meg kell jeleníteni. Másik két, numerikus vagy szöveges mezőben legyen a lehetséges időintervallum kezdete és vége, pl. „1560 után” helyett 1560 és mondjuk 1590, melyek rejtve maradnak a külső felhasználó előtt, de kereséskor a rendszer ezekkel dolgozik.

10. Az adatszerkezet megtervezése. Az eddig írtak tanulságaként és kiegészítéseként még néhány további szempontra hívom fel a figyelmet.

Az adatbázis a vizsgált halmaz elemeinek tulajdonságait tartalmazza. A relációs adatmodell lehetővé teszi, sőt megkívánja, hogy a tulajdonságtípusokat osztályozzuk, és ennek megfelelően az elemek adatait több táblába szervezzük, és a táblák között kapcsolatokat hozunk létre. A tulajdonságtípusok osztályozásának az alapja az lehet, hogy pontosan megvizsgáljuk, melyik tulajdonságtípus milyen típusú objektumhoz, vagy az objektumtípus melyik oldalához (aspektusához) tartozik.

Ezen az alapon például kerüljenek külön-külön táblába a régi könyvnek azok a tulajdonságtípusai, melyek **(a)** az elvonatkoztatott művet jellemzik (pl. szerző(k), cím egységesített alakban, tárgyszavak), **(b)** az adott kiadást jellemzik (szerző, cím a könyvön szereplő formában, e kiadás helye, ideje stb.), és **(c)** az egyedi példányt írják le (provenienciája, belső díszítése, kötése stb.). Úgy gondolom, hogy a **(b)** táblában egyetlen szöveges mezőbe írjuk be az adatokat a könyvön lévő alakban, folyamatosan vagy a szükséges kihagyásokkal (...), esetleg tagoljuk több mezőre az előfordulásuk szerint (címlap, implicit, kolofon stb., amelyik van), de ne vegyük külön-külön adatmezőkbe a szerzőt, a címet, a megjelenés idejét stb. Az egységesített név és cím amúgy is benne lesz a művet leíró **(a)** tábla egy-egy adatmezőjében. Az „impresszum” adatokat egyszer ugyanúgy folyamatosan kellene beírni a **(b)** táblába a könyvön meglévő formában, másodszor meg vagy e tábla külön-külön mezőibe, vagy pedig más, kapcsolt táblákba egységesített alakban. Ez a szerkezet megoldhatja a már érintett problémákat: a kolligátumok, a többkötetes művek és a kiadói kolligátumok adatszerkezetét.

Ha a tulajdonságtípusok ilyen osztályozását már elvégeztük, következhet annak elemzése, hogy a nemkívánatos „több a többhöz” kapcsolatokat hogyan bontsuk fel „egy a többhöz” kapcsolatokra.

A kölcsönösen egyértelmű hozzárendelés, vagyis az „egy az egyhez” kapcsolat megengedett, de nem szokásos; az ilyen adatmezőket rendszerint egyetlen közös táblába vonják össze. Mégis indokolt lehet a tulajdonságtípusok szerinti bizonyos szétválasztás, éspedig az adatbevitel, a megjelenítés vagy a keresés szempontjából. Például külön táblákba rendezhetjük az egyedi példány leírásában a proveniencia adatait, külön a kötés leírását, és különválaszthatjuk a belső használatra szánt adatokat (a feldolgozó neve, a felvétel és javítás dátuma) stb.

11. Technikai részletek, egyéb. Számos további kérdés merül fel. Tudok-e böngészni magában az adatbázisban, vagy csak a találati halmazban? Pl. ha kezdem Arisztotelésznál, följebb tudok-e lapozgatni Arisztofanészhoz? - Le tudom-e kérni a találati halmazt a személyi számítógémemre, kinyomtathatom-e? És a szerzői jog? - A képernyőmon és a nyomtatómon helyesen jelennek-e meg az ékezetes betűk, alsó és felső indexek? Milyen szabványt alkalmaztak, SGML (Standard Generalized Markup Language), TEI (Text Encoding Initiative)? A sorhosszúság megfelelő-e? Ha rendezett listát kérek, hogyan sorolja be a rendszer az ékezetes betűket?

Ha a listát a könyvtári jelzetek szerint kívánjuk rendezni, hasonló bajok lépnek fel, mint fentebb az évszámokkal. Mivel a jelzetben betűk és írásjelek fordulnak elő, az adatmező nem lehet numerikus. A szöveges mezők rendezésekor viszont a számok sorrendje nem lesz helyes, hacsak szóközökkel vagy más módon nem gondoskodunk róla. A jelzet megjelenítésekor szeretném mégis a megszokott írásképet látni. Lehetséges megoldás: Legyen két szöveges mező, és az egyikben a jelzet a szokott formában, például „Inc. 24”, a másikban

pedig a rendezés céljára, de a felhasználótól elrejtve oly módon, hogy a rendezés az adott könyvtár anyagán belül helyesen történjék, pl. „In-0024”, ha nem fordulnak elő négyjegyűnél nagyobb számok. Az adatok bevitelekor is, kereséskor is pontosan tartani kell az előírt formát, például a pontot és a szóközt az Inc után.

Hasznos, ha a felhasználó nemcsak az adatbázisról, a keresőnyelvről stb. talál információt, hanem magáról a könyvtárról is. Például cím, telefon, e-mail, nyitvatartás, szolgáltatások, az állomány részei, a jelzetek rejtelvei, előre kell-e kérni a könyvet, van-e mikrofilm? A könyvtáros számára meg vezessen a rendszer naplót, készítsen statisztikát a használatról.

Köszönöm a szerkesztőnek, Dr. Murányi Lajosnak, hogy ebben a floppy-lemez kiadványban helyet adott hozzászólásomnak. Köszönöm Boros Istvánnak, Káldos Jánosnak és Feleségemnek a gondolatébresztő beszélgetéseket, és a tisztelt Olvasónak kitartó figyelmét.

„A XVI-XVIII. századi könyvek számítógépes feldolgozásának problémái” c. konferencia résztvevőinek jegyzéke

Aradi Ilona (Pest Megyei Levéltár)
M. Ádám Ágnes ((Országos Széchényi Könyvtár)
Ásványi Ilona (Bencés Főkönyvtár, Pannonhalma)
dr. B. Virághalmy Lea (Országos Széchényi Könyvtár)
Baczoni Tamásné (Országos Széchényi Könyvtár)
Bácskai Erzsébet (Mezőgazdasági Múzeum)
Bakó Anna (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum)
Balogh Mihály (MKE Könyvtárostánárok szekciója)
Bánhegyi Zsolt (MTA Könyvtára)
Barabás László (Egyetemi Könyvtár, Budapest)
dr. Beck Ivánné (Országos Széchényi Könyvtár - MKE TTSz)
Beeck, Bart Op de (Belga Királyi Könyvtár)
Bencze Zsuzsanna (Országos Széchényi Könyvtár)
Bene Sándorné (Egyetemi Könyvtár, Budapest)
Beöthyné Kozocsa Ildikó (Országos Széchényi Könyvtár)
Berke Barnabásné (Országos Széchényi Könyvtár)
dr. Bényei Miklós (MKE Bibliográfiai Szekció)
Bogárdi János (JPTE, Pécs)
Bor Kálmán (Országos Széchényi Könyvtár)
dr. Boros István (Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa)
Czékli Béla (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)
Czékus Tiborné (Dugonics András Piarista Gimnázium, Szeged)
Csiba Andrásné (Országgyűlési Könyvtár)
Dr. Csúri Károlyné (Somogyi-Könyvtár, Szeged)
Dobó Katalin (Országos Széchényi Könyvtár)
Farkas Gábor (Egyetemi Könyvtár, Budapest)
Feimer Ágnes (Országos Széchényi Könyvtár, KMK)
Fekete Csaba (Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen)
Forrai Márta (Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár)
Földváriné dr. Kocsis Luca (Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Bpest)
Frigyik Katalin (Szent István Múzeum, Székesfehérvár)
G. Szabó Botond (Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen)
Gábor Kálmánné (Országos Széchényi Könyvtár)
Gál Ágnes (Országos Széchényi Könyvtár)
Garamvölgyi Ernőné (Lévay József Könyvtár, Miskolc)
Gáspár Éva (Gödöllői Agrártudományi Egyetem Könyvtára)
Geday Gusztáv (Mezőgazdasági Múzeum)
Gulyásné Somogyi Klára (Zeneművészeti Főiskola Kutató Könyvtára)
Gyurác Sándorné (Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron)
Gyimesi Alajos (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger)
Haraszi Pálné (Országgyűlési Könyvtár - MKE TTSz)
Hausenblasz Róbertné (Országos Széchényi Könyvtár)
Hegyközi Ilona (Magyar Könyvtárosok Egyesülete, Titkárság)
dr. Horváth Iván

Horváth József (Megyei Könyvtár, Győr)
 Horváth Judit (Országgyűlési Könyvtár)
 Horváth Péter (Országgyűlési Könyvtár)
 Hubert Gabriella (Evangélikus Országos Könyvtár, Budapest)
 Jenik Péter (Országos Széchényi Könyvtár)
 Jeszenszky Edit (Országos Széchényi Könyvtár)
 Jurcsik Erzsébet (Országos Széchényi Könyvtár Soros Műhelye)
 Káldos János (MTA Könyvtára)
 Katuscak, Dusan (Komenski Egyetem, Pozsony/Bratislava, Szlovákia)
 Kertész Gyula (Országos Széchényi Könyvtár)
 Keveházi Katalin (Egyetemi Könyvtár, Szeged)
 Kiefner Ferenc (Országos Széchényi Könyvtár)
 Kiss Danuta (Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára, Sopron)
 Kiss Sándorné (KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtára)
 Klinda Mária (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)
 Koltay Klára (KLTE Egyetemi és Nemzeti Könyvtára)
 Komarová, Klara (Nemzeti Könyvtár - Matica Slovenska, Túrócszentmárton/Martin, Szlovákia)
 Koreny Ágnes (MTA Könyvtára)
 Kovács Katalin (Országos Széchényi Könyvtár, KMK)
 Kovács Lászlóné (Országos Széchényi Könyvtár, KMK)
 Körmendy Edit (BME Könyvtár)
 dr. Körmendy Kinga (MTA Könyvtára)
 Lakits Istvánné (Országgyűlési Könyvtár)
 Máder Ágnes (Magyar Természettudományi Múzeum)
 dr. Magyar László (Orvostörténeti Könyvtár, Budapest)
 Moldován István (Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára)
 dr. Monok István (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged)
 Móró Mária Anna (JPTE Könyvtára, Pécs)
 dr. Murányi Lajos (MTA Könyvtára - MKE TTSz)
 dr. Nagy Csaba (Országgyűlési Könyvtár)
 Németh S. Katalin (MTA Irodalomtudományi Intézet)
 Ottovay László (Magyar Könyvtárosok Egyesülete)
 Patay László (Spirit Kft., Budapest)
 Pável Erzsébet (Komenski Egyetem, Pozsony/Bratislava, Szlovákia)
 Pojjákné Vásárhelyi Judit (Országos Széchényi Könyvtár)
 Poprády Géza (Országos Széchényi Könyvtár - Magyar Könyvtárosok Egyesülete)
 Prepok Ferencné (SOTE Központi Könyvtára, Budapest)
 Pröhle Éva (Országgyűlési Könyvtár)
 dr. Rozsondai Béla
 dr. Rozsondai Marianne (MTA Könyvtára)
 Sándor Tibor (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)
 Schimmertné Lancsák Gabriella (MTA Irodalomtudományi Intézet)
 Schramkó Péter (Ars Alba Könyvrestaurátor BT., Szentendre)
 Dr. Schwarcz Katalin (Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára)
 Sipos Márta (Országos Széchényi Könyvtár)
 dr. Soltész Zoltánné (Országos Széchényi Könyvtár)
 dr. Somkuti Gabriella (Magyar Könyvtárosok Egyesülete)
 Somogyi Pálné (Országos Széchényi Könyvtár)
 Somogyvári Gyula (Országos Széchényi Könyvtár)

Sonnevend Péter (JPTE Könyvtára, Pécs)
Stella Györgyi (BME Könyvtár)
Sullayné Szigetvári Ildikó (Evangélikus Teológia, Könyvtár, Budapest)
Süld Erzsébet (Országgyűlési Könyvtár)
Szabó Zsuzsanna (Országos Széchényi Könyvtár)
Szathmáriné Berkes Katalin (Országos Széchényi Könyvtár)
Szelestei Nagy László (Országos Széchényi Könyvtár)
Szemerédyne Galamb Sarolta (Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Bp.)
Szepesi Zsuzsanna (Zenetudományi Intézet)
Szilágyi Erzsébet (Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeum)
Szinai Tivadarné (Országgyűlési Könyvtár)
dr. Szűcs Jenőné (Országos Széchényi Könyvtár)
Takó Edit (Somogyi-Könyvtár, Szeged)
Tolnay Lajosné (Országos Széchényi Könyvtár)
dr. Tószegi Zsuzsanna (Országos Széchényi Könyvtár)
Tóth Katalin (Városi Könyvtár, Miskolc)
Vajda Kornél (3K Szerkesztősége, Budapest)
Velencei Katalin (Országos Széchényi Könyvtár)
dr. Varga András (Egyetemi Könyvtár, Szeged)
Varga Ildikó (Országos Széchényi Könyvtár, KMK)
Villám Judit (Országgyűlési Könyvtár)
Violáné Bakonyi Ibolya (Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium, Csurgó)
Wojtilláné Salgó Ágnes (Országos Széchényi Könyvtár)
Zibritová, Gabriella (Komenski Egyetem, Pozsony/Bratislava, Szlovákia)
Zichy Mihály (Országos Széchényi Könyvtár)

Budapest, 1995. december 5. - Országos Széchényi Könyvtár